

Π Ο Ι Η Σ Η

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ
ΤΕΥΧΟΣ 24 - ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ-ΧΕΙΜΩΝΑΣ 2004

Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ: *Φονικά άθλα και έπαθλα στά ομηρικά έπη*

LOUISE GLÜCK: *Ποιήματα*

(Μτφρ.: Δημήτρα Κωτούλα)

GUY DE BOSSCHÈRE: *Ποίηση και ποιητικότητα στον Κώστα ΄Αξελό*

(Μτφρ.: Κατερίνα Δασκαλάκη)

MARINA TSVETAYEVA: *Ό ποιητής και ή κριτική*

(Εισ.-Μτφρ.: Δημήτρα Κωτούλακη)

MARITA TATARH: *Πρός τί οι ποιητές;*

MARK DOTY: *«Στόν Καβάφη» και άλλα ποιήματα*

(Εισ.-Μτφρ.: Δημήτρης Παπακυριάδου, Έπιμ.: Christopher Robinson)

ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΛΛΙΓΑΣ: *Τό είδωλο του ποιητή: ένα αίτιγμα της «ποιητικής» του Καβάφη*

RAINER MARIA RILKE: *Άπό τά «Έλεγεία του Ντουίνο»*

(Μτφρ.-Έπιμ.: Μαρία Τοπάλη)

TED HUGHES: *Λέξεις και έμπειρία*

(Μτφρ.: Δέσποινα Ρισσάκη)

PAUL AUSTER: *Λευκοί χώροι*

(Εισ.-Μτφρ.: Βικτώρια Καπλάνη)

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ: *Η γνώση τών ήδονών
Ό Ιστορισμός του Καβάφη και ή κριτική (1932-1946)*

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

ΔΗΜΗΤΡΑ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ * ΑΝΤΩΝΗΣ ΖΕΡΒΑΣ * ΒΕΡΟΝΙΚΗ ΔΑΛΑΚΟΥΡΑ
ΑΘΗΝΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ * ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΟΥΤΙΑΡΑΣ * ΒΙΚΤΟΡΙΑ ΚΑΠΛΑΝΗ
ΣΩΤΗΡΗΣ ΓΟΥΝΕΛΑΣ * ΗΛΙΑΣ ΓΚΡΗΣ * ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΑΡΘΑΛΙΤΗΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ

Ἡ γνώση τῶν ἡδονῶν Ὁ ιστορισμός τοῦ Καβάφη καί ἡ κριτική (1932-1946)

Ἄπ' ὅσα ἔκαμα κι ἄπ' ὅσα εἶπα
νά μή ζητήσουνε νά βροῦν ποιός ἤμουν.
Κ.Π. ΚΑΒΑΦΗΣ, «Κρυμμένο»

«[...] ἔξω ἀπό τά ποιήματά του ὁ Καβάφης δέν ὑπάρχει».
ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ, *Δοκιμές*

1. Κριτική, ποίηση καί ἱστορία

Τό κεφάλαιο «Καβάφης καί Ἱστορία» εἶναι ἕνα ἀπό τά ἐκτενέστερα κεφάλαια τῆς καβαφικῆς κριτικῆς.¹ Ἐμβληματική θέση στή σχετική βιβλιογραφία κατέχει βεβαίως ἡ διάλεξη τοῦ Γ. Σεφέρη «Κ.Π. Καβάφης-Θ.Σ. Ἐλισσὶν παράλληλοι», στό Βρετανικό Ἰνστιτούτο, στίς 17 Δεκεμβρίου 1946.² μιά διάλεξη πού λειτούργησε καταλυτικά, ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῆς ιστορικῆς αἰσθησης τοῦ Καβάφη, ἀλλὰ καί γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἱστορία τῆς νεο-

1. Τό ἄρθρο αὐτό ἀποτελεῖ μέρος μιᾶς εὐρύτερης μελέτης, στό πλαίσιο ὑποτροφίας γιὰ μεταδιδακτορική ἐρευνα ἀπό τὸ ΙΚΥ, γιὰ τὴν πρόσληψη τοῦ «ιστορισμοῦ» τοῦ Καβάφη ἀπὸ τὴ νεοελληνική κριτική. Γιὰ τίς πολύπλοκες διαστάσεις τοῦ θέματος ἀλλὰ καί γιὰ τὰ προβλήματα ὀρολογίας πού παρουσιάζει βλ. ἐνδεικτικά Γιάννης Δάλλας, *Καβάφης καί Ἱστορία*, Ἐρμῆς, 1986· Μιχ. Πιερῆς, «Καβάφης καί Ἱστορία (Θέματα ὀρολογίας)», στό Μιχ. Πιερῆς (ἐπιμ.), *Εἰσαγωγή στὴν ποίηση τοῦ Καβάφη*, Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 1994, σ. 397-408. Εἰδικά γιὰ τίς ἀνάγκες αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου, ἐξαιρετικά χρήσιμη στάθηκε ἡ μελέτη τοῦ Χ.Λ. Καράογλου «Ὁ ἡδονισμός τῆς καβαφικῆς ποίησης καί ἡ κριτική. Ψυχαναλυτικές δοκιμές καί δοκιμασίες», στό Μιχ. Πιερῆς (ἐπιμ.), *Ἡ ποίηση τοῦ κράματος. Μοντερνισμός καί διαπολιτισμικότητα στό ἔργο τοῦ Καβάφη*, Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2000, σ. 309-329. Θά ἤθελα ἐπίσης νά εὐχαριστήσω, καί ἀπὸ ἐδῶ, τὸν Δημήτρη Δασκαλόπουλο καί τὸν Μάνο Χαριτάτο (ΕΛΙΑ) γιὰ τίς, ὅπως πάντα, εὐγενεῖς διευκολύνσεις πού μοῦ παρέῖχαν στὴν ἀναζήτηση τῶν σχετικῶν ἀρχικῶν πηγῶν.

2. Βλ. τώρα τὴν ἐπεξεργασμένη μορφή τῆς διάλεξης στό Γ. Σεφέρη, *Δοκιμές*, Ἴκαρος, 1984, τόμ. Α', σ. 324-363.

ελληνικής κριτικής.³ Ἡ ἐντυπωσιακή ἐμβέλεια πού εἶχε ὁ «Καβάφης τοῦ Σεφέρη» ἀναδιαμόρφωσε πλήρως τὸ ἐρμηνευτικὸ πεδίο τῆς καβαφικῆς ποιήσεως, συγκροτώντας, παράλληλα, τὸ πλαίσιο μιᾶς νεωτερικῆς «γραμματολογικῆς συνείδησης»⁴ μέ ποιιᾶτες ἐκδοχές: τὸν ἱστορικό Καβάφη, τὸν πολιτικό Καβάφη, τὸν μείζονα Ἑλληνα, τὸν Εὐρωπαῖο καὶ οἰκουμενικό Καβάφη. Γιά τὴ νεότερη καβαφικὴ κριτικὴ, μέ τὸν Σεφέρη, «ὁ δρόμος εἶχε κίβλας ἀνοιχτεῖ».⁵

Δέν θά ἀσχοληθῶ σέ αὐτὸ τὸ ἄρθρο οὔτε μέ τὴν ὀρθότητα τῆς ἐρμηνείας τοῦ Σεφέρη οὔτε μέ τίς αἰτίες πού προίκισαν τὸ συγκεκριμένο ἐρμηνευτικὸ σχῆμα μέ τὴν αἴγλη, τὴ βαρύτητα καὶ τὸ κύρος ἐνός ἀνακαινιστικοῦ προγράμματος, στό πλαίσιο τῶν καβαφικῶν ἐρευνῶν καὶ σπουδῶν.⁶ Θά ἐστιάσω τὸ ἐνδιαφέρον μου σέ ὀρισμένες «παράπλευρες ἀπώλειες» πού εἶχε ἡ δημιουργία μιᾶς ἐπιλεκτικῆς ἐρμηνευτικῆς παράδοσης, ἡ ὁποία συνέδεσε ἀμέσως καὶ ἐξακολουθητικὰ τὸν ἱστορισμὸ τοῦ Καβάφη μέ τὸ σχῆμα τοῦ Σεφέρη. Ὅπως εἶχε δεῖξει ὁ Νάσος Βαγενάς, μία ἀπὸ τίς σημαντικότερες συνέπειες πού εἶχε ἡ διατύπωση τοῦ σεφερικῶν σχήματος ἦταν ὅτι ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ παλαιότερου θεωρητικοῦ καὶ κριτικοῦ στοχασμοῦ γύρω ἀπὸ τὸν ἱστορισμὸ τοῦ Καβάφη εἶτε ἀποσιωπήθηκε καὶ λησμονήθηκε εἶτε τροποποιήθηκε, προκειμένου νὰ διάσωθεῖ μέσα στὴν εὐρυχωρία τοῦ («ἑλιστικοῦ») Καβάφη.⁷ «Στοχαστικές προσαρμογές», θά ἴλεγε ὁ Καβάφης: «τελεσφόροι συγκερασμοί», θά ἴλεγε ὁ Κ.Θ. Δημαράς. Ὅπως καὶ νὰ ἔχουν τὰ πράγματα, γεγονός παραμένει πὼς τὸ σχῆμα τοῦ Σεφέρη ἐκτόπισε, κατὰ κάποιον τρόπο, τὴν προηγούμενη ἐρμηνευτικὴ παράδοση γύρω ἀπὸ τὴν καβαφικὴ χρῆση τῆς ἱστορίας, ὑποχρεώνοντας τὴ μεταγενέστερη

κριτικὴ νὰ ἀποδεχτεῖ, ἂν ὄχι τὴν ἴδια τὴν πρόταση γιὰ τὸν ἱστορισμὸ τοῦ Καβάφη, τουλάχιστον τὴ σημασία τῆς σεφερικῆς «τομῆς».

Ἡ πρωτοτυπία, ὥστόσο, ἡ ἡ τομὴ τοῦ σεφερικῶν σχήματος δέν συνίσταται τόσο στὴν «ἀνακάλυψη» ἐνός νέου Καβάφη ὅσο στὴ στρατηγικὴ ἐπιλογή ἐνταξῆς τοῦ ἱστορισμοῦ τοῦ Καβάφη σέ ἓνα νέο ἐξειδικευμένο πεδίο ἐφαρμογῆς: ἡ κεντρικὴ θέση τοῦ ποιητῆ, ὅτι στὸν ἱστορισμὸ τοῦ Καβάφη ἀπάρχει ἓνα αἶσθημα χρονικοῦ συνταυτισμοῦ: τὸ παρελθὸν συνταυτίζεται μέ τὸ παρὸν καὶ ἴσως μέ τὸ μέλλον»⁸ λειτουργοῦσε καταλυτικὰ γιὰ κάθε λογῆς «ἀντικειμενικὲς συστοιχίες», στὴ μοντερνιστικὴ ποιητικὴ τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς ἱστορίας. Ἡ σύνδεση τῆς ἱστορικῆς αἰσθησεως τοῦ Καβάφη μέ τὴν ἱστορικὴ αἰσθησεως τοῦ Ἐλιοτ, ἂν καὶ παραπλανητικὴ, ὑπῆρξε τουλάχιστον γόνιμη. Γιά νὰ κατανοήσουμε ὅμως τοὺς περιπλοκοὺς δρόμους τῆς ἐρμηνευτικῆς, θά πρέπει νὰ ἔχουμε κατὰ νοῦν πὼς «τὸ πεδίο τῶν ἀποφάνσεων δέν εἶναι ἓνα σύνολο ἀδρανῶν τοπιῶν πού διακόπτεται ἀπὸ γόνιμες στιγμές: εἶναι ἓνας τομέας πού σφύζει ἀπ' ἄκρου σέ ἄκρου».⁹ Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη, ἀξίζει νὰ ἀνατρέξουμε στὰ προηγούμενα συστήματα ἀποφάνσεων πού ἐρμήνευσαν τὸν ἱστορισμὸ τοῦ Καβάφη, ὄχι μόνο γιὰ νὰ τὰ ἀνασύρουμε ἀπὸ τὴ μνημειακὴ σιωπὴ τους, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὸ ἴδιο τὸ ἐγγένημα τοῦ Σεφέρη. Κεντρικὴ θέση αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου εἶναι πὼς ἡ *scientia sexualis* πού ἀναπτύχθηκε γύρω ἀπὸ τὸν Καβάφη ἀποτελεσε τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν κριτικῶν ἀναγνώσεων, τουλάχιστον ὡς τὴ μέρα πού ὁ Σεφέρης ἔμπαινε στὴν αἴθουσα τοῦ Βρετανικοῦ Ἰνστιτούτου. Ὁ «Καβάφης τοῦ Σεφέρη» ἐγκαινιάζει, πράγματι, μιὰ νέα ἀποφαντικὴ περίοδο» γύρω ἀπὸ τὸν ἱστορισμὸ τοῦ Καβάφη,¹⁰ σέ ἀντιδιαστολὴ πρὸς αὐτὴ τὴν προηγούμενη κριτικὴ παραγωγή, πού εἶχε ἐντάξει τὴν καβαφικὴ χρῆση τῆς ἱστορίας στὸ σύστημα τῆς σεξουαλικότητας.¹¹ Γιά νὰ τὸ πᾶ ἀλλιῶς, ὅταν ὁ Σεφέρης καταλήγει πὼς «ἔξω ἀπὸ τὰ ποιήματά του ὁ Καβάφης δέν ὑπάρχει», δέν ἐναντιώνεται ἀπλῶς καὶ μόνο στὸν σκανδαλοθηρικό βιογραφισμό τοῦ Μα-

3. Βλ. ἐνδεικτικὰ Μ.Χ. Γεωργίου (= Πάνος Μουλλάς), «Ὁ Καβάφης καὶ ἡ ἄρνηση. Σταθμοὶ τῆς ἀντικαβαφικῆς κριτικῆς», *Ἐπιθεώρηση Τέχνης* 108 (1963), σ. 652-669, τώρα ἀναδημοσιευμένο στὸ *Ἡ δέκατη μούσα, Σοκόλης*, 2001, σ. 123-153· Γ.Π. Σαββίδης (ἐπιμ.), *Ὁ Καβάφης τοῦ Σεφέρη*, Ἔσθια, 1993, ἰδίως σ. 273-275· γιὰ τὴ νεότερη ἐπαναξιολόγηση τῆς διάλεξης βλ. Νάσος Βαγενάς, «Ὁ Καβάφης τῆς κριτικῆς καὶ ὁ Καβάφης τοῦ Σεφέρη», στὸ *Ἡ εἰρωνική γλώσσα. Κριτικὲς μελέτες γιὰ τὴ νεοελληνικὴ γραμματεία*, Στιγμῆ, 1994, σ. 243-273· ἐπίσης, Τάκης Καγιαλῆς, «Ἐγὼ εἶμαι ποιητὴς ἱστορικός. Ὁ Καβάφης καὶ ὁ μοντερνισμός», *Ποίηση* 12 (1998), σ. 77-119.

4. Γ.Π. Σαββίδης (ἐπιμ.), *Ὁ Καβάφης τοῦ Σεφέρη*, ὅ.π., σ. 273.

5. Πάνος Μουλλάς, «Ὁ Καβάφης καὶ ἡ ἄρνηση», ὅ.π., σ. 654.

6. Οἱ σχετικὲς ἐργασίες τοῦ Νάσου Βαγενά καὶ τοῦ Τάκη Καγιαλῆ νομίζω ὅτι φωτίζουν μέ ἐπάρκεια τὸ θέμα. Ἀρκοῦμαι, ὥστόσο, νὰ σημειώσω παρενθετικά πὼς, στὴν κριτικὴ, πίσω ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ ἐκδοχὴ ἐνός ἀναμορφωμένου παρελθόντος καὶ ἐνός προεξαγγελτικῶν παρόντος, διαγράφεται ἡ πάντα καθοριστικὴ κίνηση τοῦ ἐκκενρωμένου ἀνάμεσα στὶς ρῆξεις καὶ τίς συνέχειες. «Ἡ ἡγεμονικὴ τάση τῆς παράδοσης», παρατηρεῖ σχετικὰ ὁ Raymond Williams, «εἶναι πάντα ἡ πὸ δραστηριῆ: μιὰ ἠβλημένα ἐπιλεκτικὴ καὶ συνδετικὴ διαδικασίᾳ, ἡ ὁποία προσφέρει ἱστορικὴ καὶ πολιτισμικὴ θεμελίωση σέ σύγχρονες καταστάσεις» (Raymond Williams, *Κουλτοῦρα καὶ Ἱστορία*, Γνώση, 1994, σ. 309).

7. Βλ. Νάσος Βαγενάς, *Ἡ εἰρωνική γλώσσα...*, ὅ.π., σ. 273.

8. Γ. Σεφέρης, *Δοκιμὲς Α'*, ὅ.π., σ. 335.

9. Γιά τὴν προβληματικὴ αὐτὴ βλ. Μισέλ Φουκώ, *Ἡ ἀρχαιολογία τῆς γνώσης*, Ἐξάντας, 1987, σ. 219. Ἄς σημειωθεῖ πὼς, γιὰ τὸν Φουκώ, οἱ ρῆξεις καὶ οἱ συνέχειες δέν ἀκολουθοῦν τὰ παραδοσιακὰ σχήματα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἰδεῶν (ἠπρωτότυπο-μιμητικόν, «παλαιό-νέον»), ἀλλὰ ἐστιάζονται στὴν ἀνάλυση τῶν ἀποφαντικῶν κανονικοτήτων καὶ στὸν τρόπο μετασχηματισμοῦ μιᾶς ἀποφαντικῆς παραγωγῆς.

10. Ὁ Νάσος Βαγενάς ἐπισημαίνει πὼς ἀκόμα καὶ ἡ κριτικὴ διάκριση τῆς ἱστορικῆς ποιήσεως τοῦ Καβάφη ἀπὸ τὸν ἱστορισμὸ τοῦ παρνασισμοῦ ἀποδόθηκε στὸ εἶδος τῆς σεξουαλικότητας τοῦ ποιητῆ. Βλ. σχετικὰ Νάσος Βαγενάς, *Ἡ εἰρωνική γλώσσα...*, ὅ.π., σ. 253.

11. Τὸ ἀσύστημα τῆς σεξουαλικότητας ἀφορᾷ τὸν τρόπο πού τὸ σέξ ὀργανώνεται γύρω ἀπὸ συγκεκριμένες στρατηγικὲς γνώσεις/ἐξουσίας. Ἦ ἀσέξ πού μιλάει, τὸ σέξ ὡς αἰτία τῶν πάντων, πέρα ἀπὸ τίς κατασταλτικὲς πτυχές του, ἐμφανίζεται ὡς παραγωγικὸ αἶτημα γνώσεως καὶ ἐξουσίας. Γιά τὴν προβληματικὴ αὐτὴ βλ. Μισέλ Φουκώ, *Ἱστορία τῆς σεξουαλικότητας. Ἡ δίπλα τῆς γνώσεως*, τόμ. Α', Ράππας, 1978, ἰδίως σ. 97-162.

λάνου' στήν ούσία, αναφέρεται στον σκληρό πυρήνα της κυρίαρχης αισθητικής ιδεολογίας, πού είχε σφραγίσει την έως τότε καθαφική κριτική. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει πως με τη διάλεξη του Σεφέρη σταματούν οι έρμηνεες πού στηρίζονται στον περιήρημο «σεξουαλισμό» του ποιητή· απλώς, προσαρμόζονται σε νέα δεδομένα, και εντάσσονται σε νέες άλυσιδες επιχειρηματολογίας, σε νέους λογοθετικούς διακωνισμούς. 'Η σεξουαλικότητα ποτέ δεν έπαψε να είναι, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, ένα προνομιακό κλειδί για να ανοίξουν τά συρτάρια της καθαφικής ποίησης.

'Η σχεδόν αυτονόητη θέση, πως ό Σεφέρης διαφοροποιείται σε σχέση με την προηγούμενη κριτική παράδοση, μάς επιβάλλει να επιστρέψουμε σε αυτήν, όχι για να καταγράψουμε τη ρηξικέλευθη μετατόπιση της συζήτησης, αλλά για να ανασυστήσουμε τό γενεαλογικό δέντρο της ίδιας της άποφαντικής παραγωγής, μέσα στις πολύπλοκες διακλαδώσεις του και την ιδιάζουσα ιστορικότητά του. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος αυτής της εργασίας είναι να έρευνηθούν οι τρόποι με τους οποίους ό κριτικός λόγος,¹² ως επιμέρους πεδίο της ευρύτερης ποιητικής της κουλτούρας,¹³ αναδύεται μέσα από συγκεκριμένα ιστορικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα, και συνδέεται με τά ευρύτερα συστήματα σκέψης μιας έποχής. Τό σύστημα της σεξουαλικότητας φωτίζει αυτές τις ιδεολογικές και πολιτισμικές σχέσεις και μάς επιτρέπει να δούμε τον ιστορισμό του Καβάφη σαν ένα επίμαχο, πολύπλοκο αλλά και παραδειγματικό πεδίο συγκρότησης μιας δλόκληρης «σεξουαλικής έρμηνευτικής». Σε αυτό τό «αισθησιοποιημένο» σύστημα γνώσης, στο οποίο ή ιστορία διαβάστηκε σαν τό άπόκρυφο έρωτικό ήμερολόγιο του ποιητή, ή σεξουαλικότητα δεν παρεισέφησε απλώς ως κατασταλτικός λόγος μέσα στη λογοτεχνική κριτική· αντίθετα, λειτουργήσε σαν ένας προτρεπτικός μηχανισμός λόγου, πού διαμόρφωσε διανοητικά έργα-λεϊα, υπέδειξε επιστημονικές μεθόδους και αναλυτικές κατηγορίες, επέβαλε τά δικά της «μοντέρνα» αντικείμενα και, τελικά, μετέτρεψε τον Καβάφη στον κατεξοχήν Homo Psychologicus¹⁴ της νεοελληνικής γραμματείας. Μέσα από

12. 'Η παρούσα εργασία υιοθετεί, σε μεγάλο βαθμό, την όπτική γωνία της φουκωικής «άρχειολογικής περιγραφής» στη μελέτη της καθαφικής κριτικής. 'Ακριβώς γι' αυτό τον λόγο δεν περιορίζεται στην εξέταση των κλασικών, «έγκυρων» κριτικών κειμένων, αλλά έστιάζει σε ένα ευρύτερο σύνολο κειμένων, συχνά έκκεντρων ή περιθωριακών, πού όστόσο είναι ένδεικτικά για την «κανονικότητα» μιας πρακτικής λόγου. Για την εφαρμογή αυτής της προβληματικής στην ιστορία των ιδεών και την ιστορία της λογοτεχνίας βλ. Μισέλ Φουκό, 'Η άρχαιολογία της γνώσης, δ.π., ίδίως σ. 207-208.

13. Για την έννοια της ποιητικής της κουλτούρας, πού συνοφίζει τό θεωρητικό πρόταγμα του Νέου Ιστορισμού (New Historicism), βλ. τά άρθρα του Stephen Greenblatt «Towards a Poetics of Culture» και του Louis Montrose «The Poetics and Politics of Culture» στον συλλογικό τόμο Η. Aram Veeser (ed.), *New Historicism*, Routledge, Λονδίνο 1989, σ. 1-14 και 15-36, αντίστοιχα.

14. Είναι προφανές πως ή εμφάνιση του Homo Psychologicus συνδέεται με την άνάδυση

αυτή τη διαδικασία, οι πρακτικές νοηματοδότησης τόσο της ποίησης όσο και της ιστορίας εντάχτηκαν σε συγκεκριμένες έρμηνευτικές άλυσιδες (παθολογία, νοσηρότητα, παρακμή, έκφυλισμός), με άποτέλεσμα να δώσουν στο δίκτυο της σεξουαλικής αιτιότητας την αξία μιας επιστημονικής έρμηνείας. Ποιές ήταν όμως οι έρμηνευτικές στρατηγικές πού στηρίζαν αυτό τό κριτικό έγχειρήμα και, κυρίως, πως έγινε έφικτή αυτή ή άπόσπαση της «σεξουαλικής όμολογίας» από την ίδια την ποίηση του Καβάφη;

'Ας πάρουμε τά πράγματα με τη σειρά.

2. Μονήρεις άπολαύσεις, ιδιωτικές διαστροφές

Τό 1991, έναν χρόνο πριν από τον θάνατό του, προλογίζοντας την έκδοση των *Συμμίκτων Γ'· Περί Καβάφη*, ό Κ.Θ. Δημαράς συμπυκνώνει την κεντρική ιδέα πού διατρέχει τις περισσότερες καθαφικές μελέτες του, μετά από «περισσότερο από μισόν αιώνα συμπόρευση με τον ποιητή»: «'Η θέση μου, κοντολογής, είναι ότι ό ποιητής, λυρικός άπόλυτα, σε όλο τό έξομολογητικό ποιητικό έργο, έχει στο νοϋ του τις μονήρεις άπολαύσεις. Δέ μάς ενδιαφέρει αν έγνώρισε -όπως και άσφαλώς έγνώρισε- άλλες πού προϋποθέτουν, τουλάχιστον, τή διπλομοναξία. "Ό,τι μάς ενδιαφέρει, είναι άμεσα συσχετισμένο όχι με την ζωή του αλλά με την τεχνοτροπία του: θέλει να εκφράσει τά συναισθήματά του αλλά τά μετατοπίζει με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορούν, έστω και άποδοκιμασμένα, να όμολογηθούν».¹⁵ Για να επιχειρηματολογήσει γύρω από την όριστική πλέον άποφή του ότι ή καθαφική ποίηση στηρίζεται στο «σύμπλεγμα της άπόκρυψης», πού δημιουργεί ή ένοχη για τις μοναχικές άπολαύσεις, ό Δημαράς επιστρατεύει μια σειρά από κειμενικά ίχνη, άρχαιακά δεδομένα, παράλληλες άναγνώσεις και προσωπικές μνήμες. 'Υπενθυμίζω συνοπτικά τά πιό σημαντικά στοιχεία πού προσκομίζονται στον πρόλογο· για να επιβεβαιώσουν, αν όχι την όρθότητα, τουλάχιστον τή νομιμότητα αυτής της έρμηνείας: πρώτα απ' όλα, ή ποιητική όμολογία για τον μηχανισμό της άπόκρυψης από τον ίδιο τον Καβάφη, στο περιήρημο («Κρυμμένο»), ποίημα του 1908: «'Απ' όσα έκαμα

μιας ειδικής μορφής γνώσης γύρω από την ψυχαναλυτική «αλήθεια» του υποκειμένου ως «ψυχολογισμοί είδους», και της ψυχικής ασθένειας ως παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς. 'Η παραδοχή αυτή δεν συνεπάγεται την άρνηση της ψυχαναλυτικής «αλήθειας», αλλά την αναζήτηση της ιστορικής δόμησης της ψυχικής ασθένειας. «Μόνο στην ιστορία μπορεί κανείς να ανακαλύψει τό μοναδικό συμπαγές a priori από τό οποίο άντλεί ή ψυχική άρρώστια, με τό κενό άνοιγμα της πιθανότητάς της, τά αναγκαία σχήματα και μορφές». Βλ. σχετικά Μισέλ Φουκό, *Ψυχική άρρώστια και ψυχολογία*, 'Ελεύθερος Τύπος, 1988, σ. 106.

15. Κ.Θ. Δημαράς, *Σύμμικτα Γ'· Περί Καβάφη* (φιλ. επιμ. Γ.Π. Σαββίδης), Γνώση, 1992, σ. 13. 'Η ύπογράμμιση δική μου. Στο έξης τό βιβλίο θα αναφέρεται ως *Σύμμικτα*.

«ἀπ' ὅσα εἶπα/νά μὴ ζητήσουνε νά βροῦν ποιός ἤμου». ¹⁶ Στή συνέχεια, τὰ «ἀδεξιῶς παρουσιασμένα ἀλλά ἀποκαλυπτικά» καβαφικά σημειώματα, πού ἔφερε στό φῶς ὁ Μ. Περίδης μέ τό βιβλίό του *Ὁ βίος καί τό ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Καβάφη*. ¹⁷

7.5.1897

«Θά ξαναρχίσω; Καί ὅμως βλέπω καθαρά τό κακό καί τήν ἀναστάτωση πού προξενοῦν στόν ὀργανισμό μου οἱ πράξεις μου. Πρέπει, ἀλύγιστα νά ἐπιβάλω στόν ἑαυτό μου ἕνα τέρμα.

» Τόν περασμένο Ἰανουάριο μπόρεσα νά κρατηθῶ. Ἡ υγεία μου ἀποκαταστάθηκε ἀμέσως.

» Ἀμάρτησα ἐκ νέου. Καμμιά ἐλπίδα δέν ὑπάρχει παρεκτός ἄν σταματήσω. Θεέ μου, βοήθα με.

» Ἀγωνία, ἀγωνία. Τί βασανιστήρια υπέφερα. Ἐπεςα νά κοιμηθῶ στίς 3 τό πρωί. Ἐνέδωσα καί πάλι. Φρίκη, φρίκη».

Τοῦ 1905

«Τί νά κάμω; Ἀλλά ν' ἀποφασίσω, νά ἀποφασίσω. Ἀποφασίζω, ἀποφασίζω.

» Ὑφίσταμαι μαρτύριο. Σηκώθηκα καί γράφω τώρα. Τί νά κάμω καί τί θά γίνῃ; Τί νά κάμω; Βοήθεια [...]. Εἶμαι χαμένος».

Χρονικῶς ἀπροσδιόριστα

« Ἀ ἐκείνη ἡ ἀγωνία τοῦ σηκώματος τή νύχτα καί τοῦ ἀπέλτιδος λογιζοῦ.

» Καί πάλιν ἐνέδωσα. [...] Ἀλλά τώρα, τώρα, τώρα, ναι! Νά βασταῶξω.

» ΠΑΙΡΝΩ ΜΕΓΑΛΗΝ ΑΠΟΦΑΣΙΝ. ΤΩΡΑ ΟΜΝΥΩ! Εἶμαι βέβαιος περὶ ἐπιτυχίας. Εἰ καί τώρα ἐνέδωσα. Καί ὅμως ἐνέδωσα πάλι. Καί τώρα! Τώρα! ΠΑΛΙΝ ΟΜΝΥΩ!!» ¹⁸

Ἄφοῦ σχολιάσει πῶς θά πρέπει νά εἶναι κανεῖς «τυφλωμένοι ἀπὸ προκατάληψη, ἢ ὀλοτέλα ἀπονήρευτος» γιά νά παρερμηνεύσει τὰ ἀποσπάσματα «Εἰς ἑαυτόν» τοῦ ποιητῆ, ὁ Δημαράς θά παραβάλλει τίς ἀγχωτικές αὐτοερωτικές ἐμπειρίες τοῦ Καβάφη μέ τήν ἀντίστοιχη ψυχολογική πάλη τοῦ πάστορα, στοῦς *Κιβδηλοποιούς* τοῦ André Gide. Στά ἡμερολόγια τοῦ πάστορα, ἡ ἀπόφασή του «νά κόψει τόν καπνό» γιά νά ἀποσείσει αὐτόν τόν ἐπαίσχυνο ζυγό», ἐκλαμβάνεται σάν μιὰ συγκαλυμμένη ὁμολογία γιά τό βασανιστικό αὐνανιστικό του

16. Βλ. τώρα Κ.Π. Καβάφη, *Ποιήματα, 1882-1932. Ἀπὸ τὰ Θεραπεία στό περίχωρο τῆς Ἀντιοχείας*, Ἐρμῆς, 2003, σ. 134. Ἀπὸ τίς ἐγινυρες καί χρηστικές καβαφικές ἐκδόσεις, ἐπιλέγω γιά τίς παραπομπές τήν πρόσφατη συγκεντρωτική ἐκδοση τοῦ Ἐρμῆ.

17. Μ. Περίδης, *Ὁ βίος καί τό ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Καβάφη*, Ἀθήνα 1948, ἰδίως σ. 46-48.

18. Κ.Θ. Δημαράς, *Σύμμικτα*, ὅ.π., σ. 14-15.

πάθος, πού ἀπομακρύνει τόν ἥρωα ἀπὸ τήν ἀγαπημένη του Μελανία. «Γιά νά μὴν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὡς πρός τό σύμβολο τοῦ καπνοῦ», ὁ Δημαράς παραπέμπει στόν Γάλλο μελετητῆ πού σχολιάζει τό ἐν λόγω ἡμερολόγιο, στήν εἰδική ἐκδοση τοῦ *Bulletin de l'Association des Amis d'André Gide*, ἡ ὁποία ἀποτελεσε κύριο βοήθημα γιά τοὺς ὑποψήφιους, μετά τήν ἐνταξή τῶν *Κιβδηλοποιῶν* στό πρόγραμμα τῆς Aggrégation, τό 1990. ¹⁹ «Φυσικά πρόκειται γιά τόν αὐνανισμό», γράφει ὁ Γάλλος σχολιαστής, χρησιμοποιώντας ἕνα ἤδη γνωστό καί τετριμμένο στερεότυπο τῆς σχετικῆς ἀντι-αυνανιστικῆς «φιλολογίας»: τῆ σύνδεση τῆς ἔξης στόν αὐτοερωτισμό μέ τόν ἐθισμό πού δημιουργοῦν ἄλλου εἴδους βλαπτικές οὐσίες (ἀλκοόλ, καπνός). ²⁰ Τέλος, γιά νά ὀλοκληρωθεῖ τό σχῆμα περὶ τῶν μοναχικῶν ἀπολαύσεων, ὁ ἱστορικός θά καταφύγει καί στά καβαφικά αὐτόγραφα, τὰ ὁποῖα εἶχε ἐντοπίσει ὁ Γ.Π. Σαββίδης στό Ἀρχεῖο τοῦ ποιητῆ:

«Ποῖος ξεύρει τί ἰδέαι λαγνείας προΐστανται εἰς τήν σύνθεσιν τῶν περισσώτερων φιλολογικῶν ἔργων! Ἰδέαι λαγνείας solitaires, πού διαστρέφουν ἢ μεταμορφώνουν τήν ἀντίληψιν. Καί πόσον συχνά εἰς διάφορα μυθιστορήματα –(πρὸ πάντως εἰς τὰ Ἀγγλικά– ἐκεῖνα πού κατακρίνουν οἱ κριτικοὶ –μερικά μέρη μάλιστα ὅπου ἀποροῦν διότι μοιάζει σάν νά ἐθελοκακῆ ὁ συγγραφεύς–, προσέρχονται ἀπὸ τήν ἀναγκαστικὴν ὑπηρεσίαν πού ἔδωκε ὁ συγγραφεύς, ἐνῶ συνέθετε, εἰς ἐντύπωσιν ἢ κατάστασιν λαγνείας».²¹

Τὰ ἐπιχειρήματα, σημειώνει ὁ Δημαράς, δέν εἶναι ἀμάχητα, «ἀλλά τό ἄθροισμα τῶν τεκμηρίων γίνεται ἀμάχητο». ²² Ὁ Καβάφης, ἢ μᾶλλον οἱ στίχοι του, «ὅσο κι ἂν φαίνονται νά ὁμολογοῦν ἀνομολόγητα ἔργα, στήν πραγματικότητα εἶναι καμωμένοι γιά νά ἀποκρίψουν ἄλλα, περισσότερο ἀνομολόγητα». ²³ Κάτι πιό κρυφό, πιό σκοτεινό, πιό ἐνοχικό ὑπάρχει, λοιπόν, στόν Καβάφη μιὰ λαθραία ἐμπειρία πού διαφεύγει ἀπὸ τόν ποιητικό λόγο, καί πρέπει νά ἐξορucheῖ προσεκτικὰ ἀπὸ τόν κριτικό. Στό κέντρο τοῦ καβαφικοῦ ποιητικοῦ σύμπαντος βρίσκεται ἐγκατεστημένο τό μυστικό τῆς ἐρωτικῆς μοναξιάς, τό «ε-

19. Κ.Θ. Δημαράς, *Σύμμικτα*, ὅ.π., σ. 15. Ἡ σύνδεση τοῦ Gide μέ τόν Καβάφη δέν εἶναι καινούργια στή νεοελληνική κριτική. Ὁ «μοντερνισμός» τους ἀλλά καί ἡ «ὁμολογημένη ὁμοφυλοφιλία» λειτουργήσαν ὡς καταλυτικοὶ παράγοντες γιά νά φτιαχτοῦν οἱ ἀναλογίες μεταξὺ τῶν δύο συγγραφέων. Βλ. σχετικὰ Ἀλεξάνδρου Σαμουήλ, *Ὁ βυθὸς τοῦ καθρέφτη. Ὁ André Gide καί ἡ ἡμερολογιακὴ μυθολογία στήν Ἑλλάδα*, Πανεπιστημιακὴς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 1998, ἰδίως σ. 91-109.

20. Γιά τὴ σύνδεση τοῦ αὐτοερωτισμοῦ μέ ἄλλες «ἐπιπίνδυνες» ἔξεις βλ. Thomas W. Laqueur, *Solitary Sex. A Cultural History of Masturbation*, Zone Books, Νέα Ὑόρκη 2003, σ. 242.

21. Κ.Θ. Δημαράς, *Σύμμικτα*, ὅ.π., σ. 16. Γιά τὰ «ἀνένδοτα σημειώματα ποιητικῆς καί ἡθικῆς» βλ. τὴν παρουσίαση καί τὰ σχόλια τοῦ Γ.Π. Σαββίδη, *Μικρὰ Καβαφικά Β'*, Ἐρμῆς, 1987, σ. 87-146. Τό συγκεκριμένο ἀπόσπασμα εἶναι ἡ ἐγγραφή ΣΤ', βλ. σ. 103.

22. Κ.Θ. Δημαράς, *Σύμμικτα*, ὅ.π., σ. 17.

23. Κ.Θ. Δημαράς, *Σύμμικτα*, ὅ.π., σ. 13.

πικίνδυνο συμπλήρωμα τῆς γραφῆς»,²⁴ ἡ ἀόρατη χειρονομία τοῦ ἀναισθητοῦ ἐπινοεῖ ἕνα ὁλόκληρο κόσμο εἰκόνων καὶ φαντασιώσεων γιὰ νὰ ικανοποιήσει τὴ ναρκισσιστικὴ του ἐπιθυμία. Γνωρίζοντας ὅτι ἡ ἀποψη θὰ ἤχησε παράξενη ἂν παρέμενε μοναδική, ὁ Δημαράς ἐπικαλεῖται τίς ἀντίστοιχες, ἂν καὶ ἀπὸ διαφορετικούς δρόμους, παρατηρήσεις τοῦ Atanasio Casiraro καὶ τοῦ Στρατῆ Τσίρκα. Ἡ συνάντηση τῶν τριῶν μελετητῶν γύρω ἀπὸ τὸ ἔνοχο μυστικὸ τοῦ Καβάφη «τριπλασιάζει, περίπου, τὴν ἐμβέλεια τῆς θεωρίας».²⁵ *Περίπου...* γιατί τὸ σωστὸ ρῆμα δὲν εἶναι τὸ «τριπλασιάζει» ἀλλὰ τὸ «πολλαπλασιάζει». Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς τὸ καβαφικὸ «μυστικόν» εἶχε παραβιαστῆ ἤδη ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '30, ὅταν οἱ κριτικὲς προσεγγίσεις γύρω ἀπὸ τὸν Καβάφη συγκροτοῦσαν ἕνα πεδίο ἐρμηνειῶν, βασιμισμένο στὸ σύστημα μιᾶς ψυχοπαθολογικῆς σεξουαλικότητας, μὲ διάφορες παραλλαγές. «Ὅταν, λοιπόν, στὰ 1991, ὁ Δημαράς ἐπιμένει πὼς τὸ συστατικὸ τῆς καβαφικῆς ποίησης δὲν εἶναι ἡ λίγο ἕως πολὺ ὁμολογημένη ὁμοφυλοφιλία τοῦ ποιητῆ, ἀλλὰ ἡ συγκάλυψη τῆς μοναχικῆς ἀπόλαυσης τοῦ αὐτοερωτισμοῦ, στὴν πραγματικότητα ἀπλῶς βάζει τίς τελευταῖες πινελιές σὲ ἕνα παλιὸ πίνακα, πού ἔχει ὁλοκληρωθεῖ ἀπὸ καιρό. Ὁ πίνακας αὐτὸς περιέχει μιὰ τεράστια ποικιλία χρωμάτων, ὑλικῶν καὶ τεχνικῶν: ψυχαναλυτικὲς ἐφαρμογές, ἰατρικὲς γνωματεύσεις, θρησκευτικὲς ἠθικο-λογίες, βιολογικὲς μεταφορές, αἰσθητικὲς ἀναλύσεις, ἱστορικὲς ἀποδείξεις». Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ποιότητα ἢ τὴν ὀρθότητα τῶν ἐπιμέρους ἀπόψεων καὶ ἐργαλείων, ἡ σύνθεση ὁλόκληρου τοῦ πίνακα ἀναδεικνύει τὴ σεξουαλικότητα ὡς κεντρικὸ ἐργαλεῖο γιὰ τὴν κατανόηση, τὴν ἐξήγηση καὶ τὴν ἐρμηνεία τῆς καβαφικῆς ποίησης.

Ἄν, ὅπως ἔλεγε ὁ ἴδιος ὁ Δημαράς, ἡ γνώση στὴν ἱστορικὴ ἐπιστῆμη εἶναι πρῶτιστα τοποθέτηση τοῦ ἀντικειμένου μέσα στὸν χρόνο, τότε τὸ πρῶτο καθήκον τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι νὰ χρονολογεῖ σωστά, νὰ ἀποδίδει τίς κατάλληλες «χρονίσεις» στὰ διανοητικὰ φαινόμενα πού μελετᾷ. Ἄν θελήσουμε, λοιπόν, νὰ χρονολογήσουμε τίς ἀπόψεις τοῦ Δημαρά, θὰ πρέπει νὰ γυρίσουμε ἀρκετὰ

24. Ἀναφέρομαι στὴν προβληματικὴ τοῦ «ἀναπληρώματος» πού ἔχει ἀναπτύξει ὁ Ζάκ Ντερριντὰ στὴν ἀνάλυση τῆς ρουσσωϊκῆς θεωρίας τῆς γραφῆς. Ἀκριβῶς ὅπως ὁ ἀναισθητικὸς παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν Ρουσσώ ὡς τὸ «ἐπικίνδυνο συμπλήρωμα» τῆς φύσης, ἔτσι καὶ ἡ γραφὴ ἐκλαμβάνεται ὡς ἀπειλητικὴ ἐπιθυμία τῆς φυσικῆς παρουσίας, πού ἐκφράζεται ἀπὸ τὴν προφορικὴ ὁμιλία. Ἐξετάζοντας αὐτὴ τὴ σχέση τῆς διπλῆς χειρονομίας ὡς φαντασιακῆς ἐκτροπῆς ἀπὸ τὴ φύση, ὁ Ντερριντὰ σημειώνει: «Παρόμοια ὁ ἀναισθητικὸς ἀναγγέλλει τὴν κατάρρευση τῆς ζωτικότητας, ξεκινώντας ἀπὸ τὴ φαντασιακὴ ἀποκλάνηση». Βλ. σχετικὰ Jacques Derrida, *Περί Γραμματιολογίας*, Γνώση, 1990, σ. 260. Ἡ σύνδεση τοῦ αὐτοερωτισμοῦ μὲ τὴ φαντασία θὰ ἐξελιχθεῖ σὲ κεντρικὸ τόπο τῆς νεωτερικῆς αἰσθητικῆς ἰδεολογίας, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἐξυπηρετεῖ καὶ τὸ ρομαντικὸ πρότυπο τοῦ «μοναχικοῦ καλλιτέχνη». Εἰδικότερα γιὰ τὴ σχέση τοῦ αὐτοερωτισμοῦ μὲ τὴ φαντασία μέσα στὴ φροϋδικὴ θεωρία καὶ τὴν κουλτοῦρα τοῦ ναρκισσισμοῦ βλ. καὶ Thomas W. Laqueur, *Solitary Sex...*, ὁ.π., σ. 389-390.

25. Κ.Θ. Δημαράς, *Σύμμικτα*, ὁ.π., σ. 17.

χρόνια πίσω, στὸ 1932. Τὸ ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ *Ὁ Κύκλος*²⁶ στὸν ποιητῆ, τὸν Νοέμβριο τοῦ ἴδιου χρόνου, σηματοδοτοῦσε μιὰ καινούργια ἐποχὴ γιὰ τὴν καβαφικὴ κριτικὴ. Θὰ ἔλεγε κανεὶς πὼς *Ὁ Κύκλος* ἦταν τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ μεσοπολεμικὸ («δημοψήφισμα») τῆς κριτικῆς, γιὰ τὸ ἂν εἶναι ἢ δὲν εἶναι ποιητῆς ὁ Καβάφης, στὴ φροντισμένη, «ἐπιστημονικὴ» ἀποδοχὴ τοῦ ἔργου του.²⁷ Στὸ ἀφιέρωμα συμμετέχουν ὁ Ἄλκης Θρύλος, ὁ Κ.Θ. Δημαράς, ὁ Τ.Κ. Παπατζῶνης, ὁ Ι.Α. Σαρεγιάννης, ὁ Μ. Σπιέρος (= Νικόλας Κάλας), ὁ Τέλλος Ἄγρας καὶ ὁ Γ.Κ. Κατσιμπαλῆς. Οἱ περισσότερες ἐργασίες ἀποτελοῦν πρωτότυπες συμβολές, πού ξεχωρίζουν, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, γιὰ τὰ καινούργια διανοητικὰ ἐργαλεῖα: «Πρέπει νὰ πάρει τὴν ἀπόφαση, ὁποῖος ἀγαπάει ψυχικὰ τὸ ἔργο τοῦ κ. Καβάφη καὶ θέλει νὰ συμβάλῃ στὴν ψυχικὴ ἐρμηνεία του καὶ τὴν διάδοσή του, πὼς τὸ ἔργο τοῦτο εἶναι καθαρὰ ἐσωτερικόν, ψυχικόν, τοῦ κλειστοῦ χώρου, μιὰ μόνον μέθοδος ἀνεχεται γιὰ ἐρμηνεία του: τὴν ψυχαναλυτικὴν», γράφει ὁ Τ.Κ. Παπατζῶνης,²⁸ δηλώνοντας ἔτσι καὶ τὸ στίγμα τοῦ ἀφιερώματος. Στὸ ἴδιο ἄρθρο θὰ διατυπώσει, πρῶτος αὐτός, τὴν ἀποψή του γιὰ τὸν *μονῆρη*²⁹ ποιητῆ τῆς Ἀλεξάνδρειας: «Ἀπὸ *μονῆρη* ἄνθρωπο, μὴν περιμένεις στὴ συναναστροφή του, ἢ ὅταν σοῦ μιλάει σάν λογικὰ καὶ ὄχι τὰ ἔνθεα λόγια τῆς μονώσεώς του, νὰ συλλάβεις στοιχεῖα πού θὰ σὲ βοηθήσουν νὰ ἀναλύσεις τὴν ἐσωτερικὴ ὑπαρξή του».³⁰ Μὲ βάση αὐτὴ τὴν ἐμμονὴ στὸν «δαίδαλωδὸ ψυχισμό» ἐνὸς *μονῆρου ἀνθρώπου*,³¹ ὁ Παπατζῶνης θὰ προτείνει ἕνα ἄλλο δρόμο γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ *ιστορισμοῦ* τοῦ Καβάφη.

Ἐπιχειρώντας νὰ ἐλέγξει ὡς ἀνακριβεῖς θέσεις τῆς προηγούμενης καβαφικῆς κριτικῆς πού ἀνέλυε τὸν ἱστορισμὸ τοῦ Καβάφη σάν μιὰ προσκόλληση τοῦ ποιητῆ στὰ ἑλληνιστικὰ αἰσθητικὰ ἰδεώδη, ὁ Παπατζῶνης ἐπιμένει πὼς ὁ ποιητῆς δὲν εἶναι οὔτε ὁ «πιὸ ἐξελιγμένος τῶν τυμβωρύχων» οὔτε «ὁ πιὸ πονηρὸς τῶν ἀρχαιοκαπήλων». Ἄλλοθι θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν οἱ αἰτίες τῶν ἱστορικῶν ἐνδιαφερόντων τῶν ποιητῶν. Καταλύοντας τὴν κληρονομημένη διάκριση μεταξὺ ἡδονικῶν, φιλοσοφικῶν καὶ ἱστορικῶν ποιημάτων, ὁ Παπατζῶνης θὰ ἐπιχειρήσει μιὰ ἐρμηνεία πού καλύπτει τὴν καβαφικὴ ποίηση, ὄχι μόνον στὰ ἐπιμέρους, ἀλλὰ στὸ σύνολό της. Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, θὰ ἰσχυριστεῖ πὼς

26. Βλ. τώρα *Ὁ Κύκλος* Β/3-4 (1932), σ. 65-144.

27. Πάνος Μουλλάς, *Ἡ δέκατη μουσα. Μελέτες γιὰ τὴν κριτικὴ*, ἐκδ. Σοκόλη, 2001, σ. 126.

28. Τ.Κ. Παπατζῶνης, «Συμβολὴ σὲ κριτικὴ τοῦ ἔργου τοῦ κ. Καβάφη», *Ὁ Κύκλος*, ὁ.π., σ. 88.

29. Προφανῶς δὲν ἐνοῶ πὼς δὲν ἔχουν ὑπάρξει προγενέστερες ἀπόψεις γιὰ τὴ «μοναχικότητα» τοῦ Καβάφη. Σὲ πολλὰς περιγραφές ὁ Καβάφης ἐμφανίζεται σάν ἕνας μοναχικὸς ἄνθρωπος στοὺς δρόμους τῆς κοσμοπολίτικης Ἀλεξάνδρειας. Αὐτὸ πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ὡστόσο, εἶναι ἡ ἀναγωγή αὐτοῦ τοῦ περιγραφικοῦ χαρακτηριστικοῦ σὲ βασικὸ ἄξονα μιᾶς θεωρητικῆς ἐρμηνείας.

30. Τ.Κ. Παπατζῶνης, «Συμβολὴ...», ὁ.π., σ. 87.

31. Τ.Κ. Παπατζῶνης, «Συμβολὴ...», ὁ.π., σ. 91.

καί τὰ ιστορικά ποιήματα τοῦ Καβάφη δέν εἶναι παρά μιὰ «συγκαλυμμένη μορφή αἰσθησιακῶν ποιημάτων». «Ὁ χρόνος, γνώρισμα τῆς ἱστορίας καί δύναμη οὐσιαστικά ἀντίθετη τῆς ποιήσεως, εἶναι καταργημένος σέ αὐτό τό ἔργο. Συγχορεύουν τό παρελθόν, τό παρόν καί τό μέλλον, μαζί μέ τή μνήμη τῶν ἀπώτατων σκιῶν τῆς προδημιουργίας καί τήν ἔλξη τῶν μελλουσῶν σκιῶν τοῦ χάους. Καί συγχορεύουν», συνεχίζει ὁ Παπατζώνης, «μέ τούς ἤχους τῆς ἐξαισίας, τῆς μοναδικῆς μουσικῆς, τοῦ μόνου κινήτρου τοῦ Σύμπαντος, τοῦ θρησκευτικοῦ ἐρωτισμοῦ· αὐτός ὁ ἐρωτισμός εἶνε ὁ “ὑψῶν τήν κεφαλήν του”». ³²

“Ὅσο δέ γιά τήν περίφημη καβαφική εἰρωνεία, ὁ Παπατζώνης τή χρεώνει, καί αὐτή, στήν ιδιότυπη, σχεδόν μοναστική, θρησκευτικότητα τοῦ ποιητῆ. Ἡ εἰρωνεία τοῦ Καβάφη δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἓνα «χωρατό μοναστηρίσιον». «Ὅλοι οἱ μονήρεις ἄνθρωποι ἔχουν τήν ἀνάγκη κάποιας διασκεδάσεως· τό χαμόγελό τους χωρίς νά εἶναι θορυβῶδες, χωρίς νά τοὺς ἀπομακρύνῃ ἀπό τόν κύκλο, τήν ἔνταση, τήν ποιότητα τῆς ψυχικῆς τους διαθέσεως, τό διατυπώνουν σέ αὐτό τό εἶδος τῆς σοβαρῆς νά πούμε εὐθυμίας...» ³³

Ἡ κατηγορία τῆς μόνωσης θά ἐπαναληφθεῖ, στό ἴδιο ἀφιέρωμα, τουλάχιστον ἄλλες δύο φορές. Ἡ πρώτη, ἔμμεση καί σποραδική, ἀναφορά της βρίσκεται στό ἄρθρο ἑνός ἄλλου πρεσβύτερου καί ἔμπειρου καβαφιστῆ, τοῦ Ι. Σαρεγιάννη. Στή μελέτη του γιά τό «Μύρην· Ἀλεξάνδρεια τοῦ 340 μ.Χ.» ὁ Σαρεγιάννης παρατηρεῖ πῶς τό ποίημα εἶναι «στές γενικές γραμμές του ἓνα δράμα ἀπομονώσεως». «Γιά νά ἀποφύγει δέ τόν πόνο τοῦ παρόντος», ὁ ἥρωας «ζητεῖ τόν ἀκόμη μεγαλύτερο πόνο» καί ἐφευρίσκει, μεταξύ τῶν ἄλλων, τήν ὑπόψια μήπως καί πάντα ἦταν ξένος γιά τόν Μύρη. «Τήν ἠθική αὐτή πανωλεθρία, πού ἐνθυμίζει τόν Οἰδίποδα πού βγάζει μόνος του τά μάτια γιά νά μή βλέπει, περιπλέκει –ἐπειδὴ ὁ ἥρωας εἶναι διανοούμενος– καί ὁ φόβος τῆς αἰσθητικῆς πανωλεθρίας: μήν “ἀρπαχθεῖ,” μήν “ἀλλοιωθεῖ” ἀπ’ τή χριστιανοσύνη τους ἢ θύμηση τοῦ Μύρη». ³⁴ Ἡ διάσταση τοῦ ἥρωα μέ τό περιβάλλον του, ἢ ἀντίθεση τοῦ «μέσα» μέ τό «ἔξω», καθῶς καί οἱ ἠθικές καί αἰσθητικές συνέπειες αὐτῆς τῆς σχέσης, εἶναι ἀποτελέσματα ἑνός ψυχολογικοῦ συμπτώματος: τῆς μόνωσης. Πίσω ἀπό τούς ἥρωες καί τή θεματολογία του, ὁ μονήρης ποιητής μιλάει γιά τή μόνωσή του. Τήν πεποίθηση πῶς ἡ καβαφική ποίηση εἶναι, σέ μεγάλο βαθμό, ἓνα δράμα μόνωσης τήν ἐνισχύει, ἄλλωστε, ἓνας ὀλόκληρος κύκλος ποιημάτων, ἀπό τά «Τείχη» μέχρι τήν «Ἀρρώστια τοῦ Κλείτου». Σέ τί ὀφείλεται, ὁμως, αὐτή ἡ μόνωση; Ἡ δεύτερη ἀναφορά στό θέμα θά συνοδευθεῖ ἀπό μιὰ ὑπόθεση ἐργασίας γύρω ἀπό τίς ψυχολογικές αἰτίες τῆς μόνωσης. Ὁ Δημαράς, χρησιμοποιώντας διάφορα κειμενικά τεκμή-

ρια, θά ἀπαντήσει στό αἰνίγμα τῆς καβαφικῆς τέχνης, ἐπικαλούμενος τίς μονήρεις ἀπολαύσεις:

«Συμπερασματικά, νομίζω ὅτι θά μπορούσαμε, χωρίς πολύ φόβο γιά λαθεμένη κρίση, νά διαπιστώσουμε ὅτι συνήθως τά ποιήματα τοῦ Καβάφη συμβολίζουν τή μνήμη ἐπανάληψης τῆς ἐρωτικῆς ἀπόλαυσης. Μόνο ἔτσι μπορούμε νά ἐξηγήσουμε τά διάφορα χαρακτηριστικά πού ἀναλύσαμε ὡς ἐδῶ· γύρω σέ μιὰ τέτοια ἐξήγηση θά ἔρθουν αὐτόματα νά συγκεντρωθοῦν ἡ ἀναζήτηση τῆς λεπτομέρειας, ἡ ἀκρίβεια στή χρονολογία, ἡ ἀνάπλαση τοῦ περιβάλλοντος, ἡ ἀνάμνηση τῆς ἡδονῆς, ἡ ἡδονική κατάληξη τῶν πλῆθους ποιημάτων, ἡ “μόνωσις” πού ἐπανερχεται πολλές φορές μέσα στό ἔργο του, ὀρισμένες λεκτικές του ιδιότητες κτλ.»

γράφει στό ἄρθρο του «Μερικές πηγές τῆς καβαφικῆς τέχνης». ³⁵ Ἡ «ἀνάμνηση ἐρώτων θνησιγενῶν, βλεμμάτων πού ἐχάθησαν σέ μιὰ γωνιά τοῦ δρόμου, συναντήσεων τυχαίων» εἶναι ἓνας μνημονικός μηχανισμός πού θέτει σέ λειτουργία τόν ἡδονικό ὀραματισμό τοῦ ἀνυπαισθητοῦ Καβάφη. Τά ποιήματα τοῦ Καβάφη εἶναι ἓνα μνημονικό ὑποκατάστατο, μιὰ «μνήμη τῶν ὠρῶν» ἐκείνων πού τοῦ χάρισαν τήν ἡδονή· ἀκόμα καί ὁ ἱστορισμός του, ἓνας ἱστορισμός πού συνοδεύεται ἀπό τόν ἰσόθεο τοῦ συγκεκριμένου καί τοῦ λεπτομερειακοῦ, δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μιὰ ἐρωτική ἀναδρομή πού ἀναπαριστᾷ συγκαλυμμένα τή διάθεση τοῦ ἡδονισμοῦ του. Ὁ ποιητής «ἐπιδιώκει νά ὀραματίζε-ται, ἔτσι πού ἡ τέχνη παύει νά εἶναι σκοπός καί τοῦ γίνεται μέσο ἡδονῆς». ³⁶

Ἐναν χρόνο ἀργότερα, στήν «Ὀμιλία στό φιλολογικό μνημόσυνο τοῦ Καβάφη», ὁ Δημαράς θά ἐπαναλάβει τίς ἴδιες θέσεις, ἐστιάζοντας εἰδικότερα στό θέμα τοῦ ἱστορισμοῦ:

«Τοῦ ἐρωτισμοῦ τά ὀράματα θά βάλει ὁ ποιητής μέσα στίς φράσεις του, ἀλλά “μισοκρυμμένα” κάτω ἀπό τό πέπλο τῆς ἱστορίας· ἔργο τοῦ κριτικοῦ καί τοῦ κριτικοῦ ἀναγνώστη εἶναι ν’ ἀποκαλύψει τήν πραγματικότητα κάτω ἀπό τό ξένο περίβλημά της. Ἡ μέθοδος αὐτή θά μάς γίνει σαφέστερα ἀντιληπτῆ ἂν σκεφτοῦμε τούς ἀνώμαλους ἔρωτες πού εἴλκυαν τόν ποιητή μας· τούς ἔρωτες του αὐτούς, στό μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του, ὡς τήν ἐποχή πού ἡ δόξα ἐδραιώθηκε ὡστε νά τοὺς ἐκφράζει ἐλεύθερα, δέν τολμοῦσε νά τοὺς ἀναφέρει καθαρά· στήν δυσκολία του, ἔβρισκε καταφυγή στήν ἱστορία, ψεύτικη ἢ ἀληθινή· τούς ἔρωτες του πού δέν τολμᾷ νά ὀμολογήσει, τοὺς κρύβει εἴτε τοὺς ἀνάγει σέ ἄλλες ἐποχές, σέ τρίτα πρόσωπα. Στ’ ἀλήθεια, ὁμως, παντοῦ ἓνας ἥρωας μόνον ὑπάρχει, ὁ ποιητής· καί τά ἐρωτικά πρόσωπα τοῦ ἔργου εἶναι τά πρόσωπα πού ἀγάπησε εἴτ’ ἐπόθησε ὁ ποιητής». ³⁷

32. Τ.Κ. Παπατζώνης, «Συμβολή...», ὅ.π., σ. 91.

33. Τ.Κ. Παπατζώνης, «Συμβολή...», ὅ.π., σ. 91.

34. Βλ. τώρα Ι.Α. Σαρεγιάννης, *Σχόλια στόν Καβάφη*, Ἰκαρος, 1994, ὁ. 102, 103.

35. Κ.Θ. Δημαράς, *Σύμμικτα*, ὅ.π., σ. 42. Ἡ ὑπογράμμιση δική μου.

36. Κ.Θ. Δημαράς, *Σύμμικτα*, ὅ.π., σ. 45.

37. Κ.Θ. Δημαράς, *Σύμμικτα*, ὅ.π., σ. 51.

Τὴν ἴδια χρονιά, τὸ 1933, ὁ Δημαράς θὰ συνδέσει τὸν ρόλο τῆς «ἠθοποιίας» τοῦ Καβάφη (ὁ ποιητὴς «παίρνοντας ξαφνικά τὴν ψυχὴ του τῶν ἡρώων του, τοὺς δανεῖζει γιὰ μιὰ στιγμή τῆ φωνῆ του») μὲ τὴν καβαφικὴ χρῆση τῆς ἱστορίας:

«Προσπαθώντας νὰ δημιουργήσει μονήρεις ἐρωτικές ἢ ἄλλες στιγμές ὁ ἄνθρωπος (συνήθως τὸ παιδί), δὲν ἀρκεῖται νὰ ἀνατρέξει στὶς λιγοστὲς ἢ ἀμφίβολες ἀναμνήσεις του καὶ νὰ τίς ἐκμεταλλεῖται ξανά καὶ ξανά· συχνὰ δημιουργεῖ μακριές ἱστορίες, μεταχειριζόμενος πρὸς τοῦτο πρόσωπα καὶ εἰκόνες ἀπὸ τὴν ἱστορία εἴτε ἀπὸ τὸν μῦθο· στὶς ἱστορίες αὐτὲς τυχαίνει νὰ κρατεῖ τὴν προσωπικότητά του καὶ νὰ γίνεται ὁ ἴδιος τὸ κύριο πρόσωπο τῶν ἡρωικο-ερωτικῶν περιπετειῶν· ὅμως ἄλλες φορές χάνει τὴν προσωπικότητά του, γίνεται ἢ γυναικα πὺ πὺ πάσχει, ἄλλα πρόσωπα πὺ μποροῦν νὰ τοῦ ἐξασφαλίσουν ἐντονότερη τὴν ἐκπλήρωση τοῦ σκοποῦ του. Ἔτσι καὶ ὁ Καβάφης, παρακολουθώντας σὲ ἐξιδανικευμένο ἐπίπεδο παράλληλο ψυχικὸ δρόμο, ὑποδύεται ποικίλους ρόλους πὺ τοῦ ἐξασφαλίζουν καινούριες παραστάσεις. Ἄκόμη, ἡ ἠθοποιία ἀποτελεῖ καὶ ἕναν τρόπο φυγῆς ἀπὸ τὴν ζωὴ· ἐγκαταλείπει τὸ πικρὸ ἐγὼ σου γιὰ ἄλλες πὺ ἐλεύθερες μορφές, γιὰ ἄλλους τόπους καὶ ἄλλες ἐποχές, πὺ σύμφωνες μὲ τοὺς πόθους σου· τὸν τρόπο αὐτὸν δὲν θὰ εἶταν φυσικὸ νὰ περιφρονῆσει, μελετημένως ἱστορικὸς ἀντίθετος μὲ τὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς του, ὁ Καβάφης».³⁸

Ἐνάντια στίς ἄλλες ἐπικίνδυνες παραδρομές πὺ δημιουργοῦν οἱ μονήρεις ἀπολαύσεις εἶναι καὶ ἡ ἐκτροπὴ τῆς ποίησης πρὸς τὴν ἱστορία. Ἡ σύνδεση τῆς σεξουαλικότητος μὲ τὴν ἱστορία θὰ ἐπισφραγιστεῖ μὲ τὰ λόγια τοῦ Μαλάνου, ὅταν κυκλοφορεῖ, τὸ 1933, τὸ πολὺκροτο βιβλίον του γιὰ τὸν Καβάφη. Ἐδῶ, ὅμως, οἱ μονήρεις ἀπολαύσεις ἔχουν ἀντικατασταθεῖ μὲ τίς ἰδιωτικές διαστροφές. Ἡ ἀπόψή του πὺς ὁ Καβάφης «ταξίδεψε τὴ διαστροφή του μέσα στὴν ἱστορία, παρ' ὅλο πὺ κάποτε τὴ λησμονεῖ, καὶ γιὰ τὴν ἱστορία τὴν ἴδια»³⁹ ἔρχεται νὰ ἐπικυρώσει ἕνα σχῆμα πὺ εἶχε ἤδη ἐνεργοποιηθεῖ ἀπὸ τοὺς νεαροὺς κριτικούς τοῦ Κῦκλου: ἡ ἱστορία εἶναι μιὰ μάσκα τῆς σεξουαλικότητος τοῦ ποιητῆ. Ὁ Μαλάνος, μιλώντας μὲ τὴν ἰδιότητα τοῦ αὐτόπτη μάρτυρα, θὰ ρίξει τὸ βάρος στὸν «ἄνθρωπο» Καβάφη καὶ θὰ ὑποστηρίξει πὺς εἶναι ἀδύνατο νὰ κατανοῆσει κανεὶς τὸν ποιητὴ Καβάφη, ἂν δὲν συσχετίζει διαρκῶς τὴν ποίηση μὲ τὴν ζωὴ του. Μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸν ἰδιότυπο ἀναγωγισμό, ἡ «ζωὴ» τοῦ Καβάφη γίνεται συνώνυμη μὲ τὰ πάθη του· πάθη πὺ διασταυρώνονται, συμπλέκονται καὶ, κυρίως, «ἐρμηνεύουν» τὸ ἕνα τὸ ἄλλο. Τὸ πάθος τῆς ὁμοφυλοφιλίας ἐρμηνεύει τὸ πάθος τῆς ἱστορίας. Πίσω ἀπὸ τὴν καβαφικὴ διαλεκτικὴ τῆς ἀπόκρυ-

38. Κ.Θ. Δημαράς, *Σύμμικτα*, ὅ.π., σ. 65.

39. Τίμος Μαλάνος, *Ὁ ποιητὴς Κ.Π. Καβάφης* (Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο του). Μελέτη, Γκοβόστης, 1933, σ. 73.

φης καὶ τῆς ὁμολογίας, ὁ Μαλάνος θὰ δεῖ τὸν ἱστορισμὸ τοῦ Καβάφη σάν ἕνα μεταμφιεσμένο ἀφήγημα γιὰ τίς διαστροφές καὶ τίς ψυχώσεις του. Ἡ προτίμηση τοῦ ποιητῆ γιὰ τὰ ἐλληνιστικὰ χρόνια θὰ ἐξηγηθεῖ μὲ τὴν προτίμησή του γιὰ τὸν «ἐλληνικὸ ἔρωτα» τῶν ἐφήβων, καὶ ἡ λειτουργία τῆς μνήμης θὰ ἐξηγηθεῖ μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάκληση τῶν ἀνώμαλων ἡδονῶν. «Πάντως, τὸ μέσο τῆς ἱστορικῆς μάσκας, ἢ καὶ ἀπλῶς τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς, δὲν τὸν βοήθησε μόνο στὴν ἔκφραση καταστάσεων πὺ ἰδιαίτερα τοῦ μιλοῦσαν, μὰ ἀκόμη καὶ στὸ νὰ μᾶς ἀποκαλύψει ἐν μέρει τὸ εἶδος τῆς ἐρωτικῆς του διάθεσης. [...] Σήκωσε τὴν αὐλαία τῆς Ἱστορίας, καὶ μέσα στὸ ἀπώτερο παρελθὸν διάλεγε τίς μάσκες τῶν «φίλων» του, τίς μάσκες τῶν ὁμοίων του».⁴⁰ Γιὰ τὸν Μαλάνο, ὁ φαινομενικὰ ἀντικειμενικὸς τρόπος τῆς ἱστορίας δίνει μορφή στὸν «πλέον ἀπόκρυφο ὑποκειμενισμό» τοῦ ποιητῆ.

Καθὼς ἡ λογοτεχνικὴ κριτικὴ ἀφουγκράζεται τὰ μυστικά τῆς σάρκας, ἡ ἱστορία μετατρέπεται σὲ «καταφύγιο» καὶ μάσκα τῆς διεστραμμένης σεξουαλικότητος. Στὸ καβαφικὸ ἀφιέρωμα τῆς Νέας Ἑστίας τὸ 1933, ὁ Κώστας Οὐράνης θὰ μιλήσει ἀνοιχτὰ γιὰ τὸν «σεξουαλισμὸ» τοῦ Καβάφη, ἐπαναλαμβάνοντας τίς ἀπόψεις γιὰ τὴν ἱστορικὴ μεταμφίεση τῆς ὁμοφυλοφιλίας. Ὁ σεξουαλισμὸς αὐτὸς πὺ «συναντᾷ τὴν κοινωνικὴ ἀποδοκιμασία καὶ καταφρόνια» προτείνεται ὡς κέντρο τοῦ καβαφικοῦ ποιητικοῦ σύμπαντος· τὰ ποιήματα «ξεχειλίζουν ἀπὸ τὸ μοναδικὸ αὐτὸ τῆς ζωῆς του πάθος». Καὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι, ἡ αἰσθητικὴ ἀνάλυση δὲν θὰ διαστάσει νὰ χρησιμοποιήσει τίς σχετικὲς βιογραφικὲς πληροφορίες: «Νέος, ἀναζητοῦσε σὲ λαϊκὲς συνοικίες καὶ λαϊκὰ νυχτερινὰ κέντρα τὸν κορεσμὸ τῶν δυνατῶν καὶ ἄνομων ἡδονῶν πὺ διψοῦσε ἀδιάκοπα». Ἡ ποίηση τοῦ Καβάφη εἶναι κατὰ βάση μιὰ σαρκολατρικὴ ποίηση, καὶ ὁ ἱστορισμὸς του δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ συγκαλυμμένη μορφή ὁμολογίας τοῦ σεξουαλισμοῦ του. Ὁ Καβάφης «δὲν ἀνεδίφησε τίς μεγάλες σελίδες τῆς Ἱστορίας γιὰ νὰ τραγουδήσει ἥρωες καὶ μεγάλα γεγονότα καὶ γιὰ νὰ δώσει τὴ φιλοσοφία τῆς». Ἀντίθετα, ἐπινόησε ὀλόκληρες ἱστορικὲς ἐποχές, πρόσωπα καὶ συμβάντα, προκειμένου νὰ μιλήσει, ἄλλοτε ἔμμεσα καὶ ἄλλοτε ἄμεσα, γιὰ τὸ σεξουαλικὸ του πάθος:

«Ὁ λόγος πὺ ἔκανε πολλοὺς νὰ χαρακτηρίσουν ὡς «ἱστορικά» ἕνα μεγάλο μέρος τῶν ποιημάτων τοῦ Καβάφη, εἶναι ὅτι στὰ ποιήματα αὐτὰ ἀναφέρονται ὀνόματα, χρονολογίες, κείμενα, γεγονότα καὶ παραπομπές, πὺ δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι ἔχουν ἀντληθεῖ ἀπὸ μιὰν ἱστορικὴ ἐποχὴ: τὴν Ἀλεξανδρινή, ὅταν ἡ Ἀλεξάνδρεια εἶταν μιὰ χόρη τοῦ κόσμου καὶ τοῦ πνεύματος τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Μὰ ὅλ' αὐτὰ δὲν εἶναι παρὰ μάσκες, πὺ φορεῖ ὁ ποιητὴς, ὅταν δὲν εἶναι –ὅπως συμβαίνει πλεῖστες φορές– δημιουργήματα φανταστικά. Ὅλοι

40. Τίμος Μαλάνος, *Ὁ ποιητὴς Κ.Π. Καβάφης*, ὅ.π., σ. 73.

αὐτοὶ οἱ δὴθεν Σύροι καὶ Ἕλληνες τῆς Ἀνατολῆς, οἱ φιλόσοφοι, οἱ βασιλεῖς, οἱ ποιητές, οἱ ὠραῖοι Ἀλεξανδρινοὶ νέοι τῆς ἐποχῆς τῶν Πτολεμαίων, μὲ τὰ ἡδονικά κορμιά καὶ τὴ γέυση τῆς ἀκολασίας στὰ χεῖλη, πού περνοῦν σὰ μιὰ ζωντανή καὶ ὠραία θεωρία μέσ' ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη, δέν εἶναι παρά μορφές τοῦ ἴδιου τοῦ Καβάφη καὶ τῶν φίλων του. [...] Ἡ Ἀλεξάνδρεια εἶναι ἀπλῶς ἓνα τετρωμένο πανί, πάνω στό ὁποῖο ὁ Καβάφης πρόβαλε τίς κινούμενες σκιές τῶν ἐρώτων του».⁴¹

Γιὰ τόν Οὐράνη, ἡ ἱστορία ἐκφράζει («τόν ἡδονισμό πού θά ἤθελε νά ἔχει ζήσει») ὁ μέγας ἡδονιστής Καβάφης. Στήν καινούργια βιοσωματική ἀνάλυση, ὁ ἱστορισμός τοῦ Καβάφη γίνεται ἀναπόσπαστο κομμάτι τῆς διαστροφικῆς δημιουργίας, μιὰ ἱστορική ἀναπαράσταση μέ σεξουαλικά κίνητρα καὶ ψυχωσική πλοκή. «Κυνικά φανερώνει τίς ἡδονές του, κι ἀδιαφορεῖ τελείως γιά τό περιβάλλον του», γράφει ὁ Γλαῦκος Ἀλιθέρης, τό 1934, γιά τόν Καβάφη,⁴² χαρακτηρίζοντας τόν «γεροντικό παθολογικό ὑστερισμό» τοῦ ποιητῆ ὡς ἀσθένεια πού ἀνήκει στήν ἀρμοδιότητα τῶν ψυχιάτρων.⁴³ Ἐναν χρόνο μετά τὴ λήξη τοῦ βιολογικοῦ του κύκλου, ἀπὸ θάνατος τοῦ ποιητῆ λύνει τίς γλώσσες. «Ἔτσι, ἡ ἰδιωτική ζωὴ μπορεῖ νά σκυλευθεῖ μέ ἀνεση, νά γίνει θρύλος, ἀνέκδοτο ἢ μέθοδος ἐρμηνείας», σχολιάζει ὁ Παν. Μουλλάς.⁴⁴ Ἄς μείνουμε σέ αὐτὴ τὴ μέθοδο ἐρμηνείας γιά νά ἀναζητήσουμε τόν τρόπο πού οἱ ποικίλες παραλλαγές τοῦ σεξουαλικοῦ ἱστορισμοῦ ἐπέτρεψαν ταυτόχρονα τὴ συνάρθρωση τῶν λόγων τῆς κατάστολης ἀλλά καὶ τῶν λόγων τῆς θεσμικῆς νομιμοποίησης τοῦ σέξ, μέσα στό πεδίο τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς. Ὁ σεξουαλικὸς ἱστορισμὸς τοῦ Καβάφη ρίζωσε στό ἐσωτερικό μιᾶς λογοθετικῆς παραγωγῆς, πού ἔνωσε τὴ λογοτεχνία, τὴν ἱστορία καὶ τὴν ψυχανάλυση σέ ἓνα κρίσιμο στρατηγικὸ σύνολο ἐρμηνείας τῆς καβαφικῆς ποίησης.

3. Ἡ ἐποχὴ τῆς ψυχανάλυσης

Γιὰ νά κατανοήσουμε τὴ σεξουαλικὴ ἐρμηνεία τοῦ ἱστορισμοῦ τοῦ Καβάφη, θά πρέπει, πρὶν ἀπ' ὅλα, νά ἐξετάσουμε τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία ἐντάσσεται μέσα σέ ἓνα πεδίο παρατήρησης, μέσα σέ ἓνα πεδίο ἐρεύνας, πού ἐνεργοποιεῖ, μέ τὴ σειρά του, ἓναν εἰδικὸ τύπο ἐρμηνευτικῆς συλλογιστικῆς.

41. Βλ. Κώστας Οὐράνης, «Ὁ σεξουαλισμὸς τοῦ Καβάφη», *Νέα Ἑστία* 158 (1933), σ. 1472-1473.

42. Γλαῦκος Ἀλιθέρης, *Τὸ πρόβλημα τοῦ Καβάφη*, Ἐκδοση Σπύρου Ν. Γρίβα, Ἀλεξάνδρεια 1934, σ. 30.

43. Βλ. σχετικὰ τίς παρατηρήσεις τοῦ Χ.Α. Καραγόλου, «Ὁ ἡδονισμὸς τῆς καβαφικῆς ποίησης...», ὁ.π., σ. 315.

44. Πάνος Μουλλάς, *Ἡ δέκατη μούσα*, ὁ.π., σ. 127.

Στὴν περίοδο πού ἐξετάζουμε, τό πεδίο αὐτὸ εἶναι ἡ ψυχανάλυση. Μέσα στὴ δεκαετία τοῦ '30, ἡ σύνδεση τῆς λογοτεχνίας μέ τὴν ψυχανάλυση εἶχε ἀποκτήσει ἤδη, καὶ στὴν Ἑλλάδα, ἓνα ἀρκετὰ στέρεο ἔδαφος, ἱκανὸ νά γονιμοποιηθεῖ ἀντίστοιχες ἐρμηνευτικὲς δοκιμές καὶ ἀναγνώσεις. Τό ἐγχείρημα, ἄλλωστε, μιᾶς ψυχαναλυτικῆς κριτικῆς τῆς λογοτεχνίας εἶχε νομιμοποιηθεῖ ἀπὸ τόν ἴδιο τόν πατέρα τῆς ψυχανάλυσης, τουλάχιστον δύο δεκαετίες πρὶν. Ὁ Φρόντ ἀναγνώριζε στοὺς ποιητές πὼς σέ πολλὰ ἔχουν προλάβει τὴν ψυχανάλυση στὴ διείσδυση στὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ καὶ κατὰ κάποιον τρόπο τοὺς καθιστοῦσε ὁμολογητές δικῶν τους παθῶν καὶ βιωμάτων διὰ στόματος τῶν ἡρώων τους.⁴⁵ Ἡ κλασικὴ παιδεία του, καθὼς καὶ οἱ προτιμήσεις του στό ἔργο τοῦ Σαίξπηρ, τοῦ Γκαίτε καὶ τοῦ Ντοστογιέφσκι, εἶχαν ἀπὸ νωρὶς προσανατολίσαι τόν Φρόντ στὸν χῶρο τῆς μυθοπλασίας. Ἡ λογοτεχνία ὡς ἀδιεργασία ὄνειρου καὶ οἱ μῦθοι ὡς ἀρχετυπικὰ μοτίβα τῆς ψυχικῆς ζωῆς ἀποτελέσαν τό διαθέσιμο ἀφηγηματικὸ ὑλικὸ γιά τὴ διατύπωση τῶν κεντρικῶν ἐνοιῶν τῆς φροϋδικῆς ψυχανάλυσης. Ἦδη ἀπὸ τὴν *Ἐρμηνεία τῶν ὀνείρων*, ἡ περιγραφή τῶν ψυχικῶν καταστάσεων ἐπενδύεται μέ ἀναφορές στὸν *Οἰδίποδα Τύρανο* καὶ στὸν *Ἄμλετ*.

Ἐχοντας ὁλοκληρώσει τίς τρεῖς βασικὲς μελέτες του γύρω ἀπὸ τὴ θεμελίωση τῆς ψυχανάλυσης, τὴν *Ἐρμηνεία τῶν ὀνείρων* (1900), τὴν *Ψυχοπαθολογία τῆς καθημερινῆς ζωῆς* (1901) καὶ τίς *Τρεῖς μελέτες γιά τὴ θεωρία τῆς σεξουαλικότητος* (1905), ὁ Φρόντ θά δημοσιεύσει καὶ τὴν πρώτη ψυχαναλυτικὴ ἐργασία («λογοτεχνικῆς κριτικῆς»): ἡ μελέτη τοῦ *Ἡ φαντασίωση καὶ τὰ ὄνειρα στὴν «Gadina» τοῦ Βίλχελμ Γένσεν* (1907) ἔμελλε νά εἶναι ἡ καταστατικὴ πράξη μιᾶς ἐρμηνευτικῆς θεωρίας, πού ἔπαιξε καθοριστικὸ ρόλο, ὄχι μόνο γιά τὴ σύνδεση τῆς ψυχανάλυσης μέ τὴ λογοτεχνία, ἀλλὰ καὶ γιά τόν ὀργανικὸ δεσμό της μέ εὐρύτερα πολιτισμικὰ περιβάλλοντα καὶ διανοητικὰ πεδία. Στὴ δεκαετία τοῦ '10 ὁ ἄμεσος κύκλος τῶν μαθητῶν τοῦ Φρόντ, ὁ Otto Rank («Ὀττο Ράνκ») καὶ ὁ Hans Sachs (Χάνς Σάξ), τόσο μέ τὰ ἔργα τους ὅσο καὶ μέ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ περιοδικοῦ *Imago* (1912), καθιστοῦν σαφές πὼς ἡ φροϋδικὴ ψυχανάλυση δέν ἀφορᾶ πιά μόνο τοὺς γιαιτροὺς καὶ τοὺς ψυχιάτρος, ἀλλὰ εἶναι μιὰ «γενικὴ θεωρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν πολιτισμικῶν του ἐπιδιώξεων».⁴⁶ Ὡς ἐκ τούτου, ἡ σχέση της μέ τὴ λογοτεχνία, μέ τίς εἰκαστικὲς τέχνες ἀλλὰ καὶ μέ τίς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες δέν ἦταν μόνο θεμιτὴ ἀλλὰ καὶ ἐπιβεβλημένη.

45. Βλ. ὅσα σχετικὰ σημειῶνει ὁ Γεώργιος Βαμβαλῆς στό εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα τοῦ βιβλίου τοῦ Σίγκμουντ Φρόντ *Ψυχανάλυση καὶ λογοτεχνία*, Ἐπίκουρος, 1994, σ. 7.

46. Γεώργιος Βαμβαλῆς, *στὸ Ψυχανάλυση...*, ὁ.π., σ. 7. Οἱ τίτλοι τῶν ἔργων τοῦ Ὀττο Ράνκ εἶναι χαρακτηριστικοί: *Ὁ Καλλιτέχνης* (1907), *Ὁ μῦθος γιά τὴ γέννηση τοῦ ἥρωα* (1909), *Τὸ θέμα τῆς αἰμομιξίας στὴν ποίηση καὶ στὸν θρύλο* (1912) καί, μαζί μέ τόν Χάνς Σάξ, *Ἡ σημασία τῆς ψυχανάλυσης γιά τίς ἐπιστῆμες τοῦ πνεύματος* (1913).

Τὴν ἴδια περίπου ἐποχή, στὸ ἑλληνικὸ διανοητικὸ στερέωμα, οἱ τοπικὲς δεκτικότητες ἐμφανίζονται ἰδιαίτερα εὐνοϊκὲς γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῆς νέας θεωρίας. Μετὰ τὴν πρώτη ἀλλὰ ἐμβληματικὴ παρουσίαση τοῦ φροϊδισμού ἀπὸ τὸν Μανόλη Τριανταφυλλίδη στὸ *Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου* (1915), ὁ κύκλος τῶν δημοτικιστῶν θὰ συντελέσει στὴ διαμόρφωση ἑνὸς πρώιμου ἀλλὰ ἀρκετὰ σημαντικοῦ ψυχαναλυτικοῦ πυρήνα.⁴⁷ Στόχος τῶν δραστηριοτήτων αὐτῶν ὑπῆρξε ἡ ἀναμόρφωση τῆς ἐκπαιδευτικῆς πράξης ἀλλὰ καὶ ὁ μετασχηματισμὸς τοῦ ἐρβαρτιανοῦ μοντέλου τῶν ἐκπαιδευτικῶν θεσμῶν. Ἡ ψυχανάλυση καὶ οἱ νέες παιδαγωγικὲς τάσεις θέτουν πλέον σὲ ἀμφισβήτηση τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ δασκάλου, δημιουργώντας ἕνα νέο πλαίσιο λειτουργίας τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ περιβάλλοντος.⁴⁸ Μέσα στὴ δεκαετία τοῦ '20 ἡ μεταφραστικὴ κίνηση, οἱ ἀναφορὲς σὲ ψυχαναλυτικὰ ἔργα καὶ συγγράμματα, καθὼς καὶ ἡ διάχυση τῆς νέας γνώσης τόσο στὴ λόγια ὅσο καὶ στὴ λαϊκὴ κουλτούρα (ἐκπαιδευτικὰ περιοδικὰ, ἐπιστημονικὲς ἐκδόσεις, ἱατρικὰ ἔντυπα, ἐκλαϊκευτικὰ ἐγχειρίδια, Τύπος κλπ.), θὰ διαμορφώσουν ἕνα σύστημα διαμεσολάβησης πού, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς ἐπιμέρους διαφοροποιήσεις καὶ ἀλλοιώσεις, ἀποκτᾶ ἕναν στοιχειώδη «ψυχαναλυτικὸν» κώδικα: «Ὁ φροϊδισμὸς, λοιπόν, βρίσκεται στὸ πεδίο ὄρασης τῶν κριτικῶν τῆς ἐποχῆς, καί, ὑπὸ τὴ δηλωμένη ἢ μὴ ἐπίδρασή του, ἀνακαλύπτουν τὴν ἐμφανή, ἄλλωστε, ροπὴ τῆς λογοτεχνίας πρὸς τὸν ἡδονισμό».⁴⁹ Σὲ αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, ἡ καβαφικὴ ποίηση λειτουργοῦσε ὡς μιὰ ἀρκετὰ θελκτικὴ περίπτωση ἐφαρμογῆς τῆς νέας μεθόδου. Τὰ τρία σχετικὰ ἄρθρα, πού δημοσιεύονται στὴ δεκαετία τοῦ '20 καὶ συζητοῦν τὸν «ἡδονισμό» τοῦ Ἀλεξάνδρινοῦ, ἔχουν ἄμεσες ἢ ἔμμεσες ψυχαναλυτικὲς ἀναφορὲς: Τὸ ἄρθρο μὲ τὸν τίτλο «Libido» τοῦ Παλαμᾶ (1924), «Οἱ κύκλοι τῆς Κολάσεως τοῦ Δάντη στὴν ποίηση τοῦ Καβάφη» τοῦ Γιώργου Βρισιμιτζάκη (1926) καὶ τὸ «Ἔρωσ στὴν ποίηση τοῦ Καβάφη» τοῦ Κλ. Παράσχου (1927) ἀποτελοῦν εὐγλωττα δειγμάτων τῆς νέας διανοητικῆς εὐαισθησίας.⁵⁰

Στὴ δεκαετία τοῦ '30 ἡ ψυχανάλυση παίρνει νέες διαστάσεις· εἶναι ἡ ὥρα πού διευρύνει τὸ πεδίο ἐφαρμογῆς της καὶ κυκλοφορεῖ μέσα σὲ νέα δίκτυα γνώσης. Ἡ ψυχανάλυση παύει πλέον νὰ εἶναι μιὰ παιδαγωγικὴ πρόταση γιὰ τὸν ἔλεγχο τοῦ παιδικοῦ ψυχισμού, καὶ ἐξελισσεται στὸ κατεξοχὴν νεωτερικὸ

47. Γιὰ τὴν πρόσληψη τῆς ψυχανάλυσης στὴν Ἑλλάδα βλ. Λένα Ἀτζινᾶ, *Ἡ μακρὰ εἰσαγωγή τῆς ψυχανάλυσης στὴν Ἑλλάδα. Ψυχαναλυτές, ἱατρικοὶ θεσμοὶ καὶ κοινωνικὲς προσλήψεις (1910-1990)*, Ἐξάντας, 2004, ἰδίως σ. 33-82. Ἐπίσης Θ. Τζαβάρας (ἐπιμ.), *Ψυχανάλυση καὶ Ἑλλάδα. Στοιχεῖα, θέσεις, ἐρωτήματα*, Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, Ἀθήνα 1984.

48. Λένα Ἀτζινᾶ, *Ἡ μακρὰ εἰσαγωγή...*, ὁ.π., ἰδίως σ. 38-46.

49. Βλ. Χ.Α. Καραόγλου, «Ὁ ἡδονισμὸς τῆς καβαφικῆς ποίησης...», ὁ.π., σ. 310.

50. Βλ. σχετικὰ τίς παρατηρήσεις τοῦ Χ.Α. Καραόγλου, «Ὁ ἡδονισμὸς...», ὁ.π., σ. 310-312.

ἐργαλεῖο προσέγγισης τῆς λογοτεχνικῆς φαντασίας καὶ τῆς τέχνης. Καὶ ἂν αὐτὸ ἰσχύει γενικὰ γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ δημιουργία, ἡ καβαφικὴ κριτικὴ θὰ ἐξειδικεύσει τίς δικὲς της ψυχαναλυτικὲς ζητήσεις, διεκδικώντας, μὲ δυναμικὸ τρόπο, τὴν ἀποκλειστικότητα τῆς μεθόδου. «Πρῶτη ὅμως ἀπογοήτευση συναντᾷ ὅποιον φθάσει σὲ τούτη τὴν ἀνάγκη ἕνα σπουδαῖο ἄτοπο: ἡ ψυχαναλυτικὴ μέθοδος πρέπει ἀπὸ τὴ φύση της νὰ στηρίζεται στὴν πλήρη γνώση τῶν κινήτρων καὶ τῶν πράξεων, τῆς πιὸ λεπτῆς καὶ λαβυρινθώδους παρακολούθησως τῶν συναισθηματικῶν στιγμῶν καὶ τῆς ἀλληλουχίας τους τοῦ ἐξεταζομένου. Ἄλλ' ὁ κ. Καβάφης εἶνε ἀπὸ τοὺς πιὸ κλειστοὺς ἀνθρώπους· πρὸ ὀλίγου μόλις ἀπελπισθήκαμε πῶς ἡ ὑπαρξὴ του ὡς ἀνθρώπου καὶ ὄχι ὡς δημιουργοῦ ἡμπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσει τὸ παράπαν. Τὶ εἶδους ψυχανάλυση νὰ ἐπιχειρήσουμε;»⁵¹ Πράγματι, γιὰ τὴν ἀθηναϊκὴ κριτικὴ τοῦ 1932, τὰ «κενὰ» τῆς πληροφορίας γύρω ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἡλικία ἀλλὰ καὶ τὸν ὑπόλοιπο βιογραφικὸ κύκλο τοῦ ποιητῆ δυσκόλευαν τὸ ψυχαναλυτικὸ ἐγχείρημα. «Δέν πρέπει ἐν τούτοις ν' ἀπελπιζώμεθα», λέει ὁ Παπατζῶνης, διατυπώνοντας ταυτόχρονα τὴ δική του πρόταση γιὰ μιὰ «κειμενοκεντρικὴ» ψυχαναλυτικὴ ἀνάγνωση τοῦ Καβάφη, μιὰ ἀνάγνωση βασισμένη στὴν ὑποκειμενικότητα τοῦ ποιητῆ, ἔτσι ὅπως ἡ τελευταία παρουσιάζεται στὸ σύνολο τοῦ καβαφικοῦ ἔργου: «Ἄλλὰ ζωὴ καὶ ψυχὴ καὶ ἐκδήλωση τοῦ κ. Καβάφη εἶναι τὸ φανέρωμα τοῦ ἔργου του. Ἐνα ἔργο ἄκρατου ὑποκειμενισμοῦ, καὶ τόσο πιὸ ἄκρατου, ὅσο προσπαθεῖ νὰ παίρνει μορφή ἀντικειμενικότητας. Μιὰ τέτοια πλήθουσα δημιουργία εἶναι ἕνα ἀπεραντο πεδίο ἐφαρμογῆς τῆς ψυχαναλυτικῆς μεθόδου».⁵² Ἡ ἄκρατη ὑποκειμενικότητα τοῦ Καβάφη, σύμπτωμα μιᾶς κλειστῆς ψυχῆς πού ἐκδηλώνεται μὲ τὴ μορφή μύθων καὶ συμβολικῶν εἰκόνων, ὄχι μόνο ἐπιτρέπει, ἀλλὰ περιπτοῦ ἐπιβάλλει τὴ συγκεκριμένη ἐρμηνευτικὴ μέθοδο· πάνω σὲ αὐτὴ τὴν ὑποκειμενικότητα «ἀφίεται ἡ ψυχανάλυσή μας νὰ δράσει πιὸ ἀβίαστα μέχρι ὀργίου».⁵³

Ἡ συμβολὴ τοῦ Παπατζῶνη στὸ ἀφιέρωμα τοῦ *Κύκλου* ἔχει ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον, ὄχι τόσο γιὰ τὸ ὅτι ἐντάσσει προγραμματικὰ τίς ἀπόψεις του μέσα σὲ ἕνα ψυχαναλυτικὸ παράδειγμα –αὐτὸ ἤδη εἶχε τεθεῖ σὲ λειτουργία–, ὅσο γιὰ τὸ εἶδος τῆς ψυχαναλυτικῆς ματιᾶς πού υἱοθετεῖ. Κρατώντας σαφεῖς ἀποστάσεις ἀπὸ τὸν βιογραφισμό, ἡ ἐρμηνευτικὴ μέθοδος πού ἐφαρμόζεται στὸν *Κύκλο* στρέφεται στὸ ποιητικὸ κείμενο γιὰ νὰ ἐγκαθιδρύσει μιὰ σχέση διαφάνειας καὶ ἀναλογίας ἀνάμεσα στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο, ἀκριβῶς γιατί τὸ ἔργο, ὡς ὀλότητα, εἶναι τὸ φανέρωμα τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς· καὶ μάλιστα μιᾶς ζωῆς μονήρους, κλειστῆς, ταλαιπωρημένης ἀπὸ ἔνομα πάθη καὶ ἡδονές. Ἡ ἐγκυρότητα τῆς μεθόδου δέν ἔχει ἀπήχηση μόνο στοὺς κύκλους τοῦ θρησκευτικοῦ

51. Τ.Κ. Παπατζῶνης, «Συμβολή...», ὁ.π., σ. 88.

52. Τ.Κ. Παπατζῶνης, «Συμβολή...», ὁ.π., σ. 89.

53. Τ.Κ. Παπατζῶνης, «Συμβολή...», ὁ.π., σ. 89. Ἡ ὑπογράμμιση δική μου.

εὐσεβισμού (Παπατζώνης, Δημαράς),⁵⁴ αλλά επικυρώνεται –στό ἴδιο ἀφιέρωμα– και ἀπό τή μαρξιστική σκοπιά: «Δέν ἀρκεῖ στήν τέχνη ὁ ταξικός προσδιορισμός τῶν καλλιτεχνῶν. [...] Ἡ ψυχολογία, δίνοντάς μας τό νόημα τῶν καλλιτεχνικῶν συμβόλων, κάνει δυνατή τήν ἐρμηνεῖα ἔργων τέχνης. Μόνον αὐτή μᾶς δίνει βᾶση σταθερή γιά νά κρίνουμε μετά τά καλλιτεχνήματα σύμφωνα μέ τήν κοινωνική πραγματικότητα, μέ τίς ἀξίες πού στήν πραγματικότητα αὐτή, ἡ πάλι τῶν τάξεων, δημιουργεῖ», γράφει ὁ Νικόλας Κάλας.⁵⁵ Καθῆκον, λοιπόν, τοῦ κριτικοῦ εἶναι νά χρησιμοποιήσει τά νεωτερικά ἐργαλεῖα του γιά νά συνδέσει τόν ἀόρατο και ρευστό ψυχισμό τοῦ ὑποκειμένου μέ τό ὄρατό και στέρεο ἔδαφος τοῦ κειμένου, ἀποδεικνύοντας «ἐπιστημονικά» εἴτε τήν ἀλληλουχία τῶν ψυχικῶν παθήσεων μέ τή γραφή εἴτε τήν ἀλληλεξάρτηση τῶν ψυχικῶν καταστάσεων μέ τήν «ψυχολογία» ἐνός ὁλόκληρου κόσμου, «τῆς τάξης πού σήμερα κυβερνᾷ».⁵⁶

Τό νέο ἐργαλεῖο, ὡστόσο, δέν ἦταν μιά οὐδέτερη ἐπιστημονική μέθοδος ἀλλά, ἀντίθετα, μιά τολμηρή ἐρμηνευτική πρακτική πού ἀμφισβητοῦσε πολλά ἀπό τά δεδομένα κοινωνικά και πολιτισμικά σχήματα. Ἡ τοποθέτηση τῆς σεξουαλικότητας στό κέντρο τοῦ νέου ἐρευνητικοῦ πεδίου ἦταν ἀρκετή γιά νά ἐνεργοποιήσει τά συντηρητικά ἀνταντακλαστικά τῆς ἐλληνικῆς διανόησης.⁵⁷ Ἀκόμα κι ὅταν ὅμως ἡ νεωτερικότητα τῆς μεθόδου αἰφνιδιάζει τούς «ἀνίδεους Ἀντιοχεῖς», ἡ ἐτοιμότητα τῆς «ψυχαναλυτικῆς κριτικῆς» γιά τήν ὑπεράσπιση τῆς δικῆς τῆς ὀπτικῆς γωνίας μᾶς πείθει πῶς δέν ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιά τυχαία ἐρμηνευτική δοκιμή, ἀλλά μέ ἕνα φαινόμενο πύκνωσης. Ἀξίζει νά δοῦμε τήν ἀπάντηση τοῦ νεαροῦ Δημαρά ὅταν ὁ πρεσβύτερος κριτικός και ἱστορικός τῆς λογοτεχνίας Ἄρ. Καμπάνης ἐγκαλεῖ τούς νέους κριτικούς, πού συνεργάστηκαν στό ἀφιέρωμα τοῦ Κίρκου, γιά τήν «ψυχολογική δικαίωση» τοῦ Καβάφη. Ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ Δημαρά στή χρησιμότητα και τήν ἀποτελεσματικότητα τῆς νέας μεθόδου (ὡς μιά μορφή κριτικῆς προεργασίας γιά τήν ἀποτίμηση τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου) συνοδεύεται ἐπίσης ἀπό ἀρκετά εὐγλωττες λατρικές μεταφορές γιά τό κλινικό βλέμμα και τόν θεραπευτικό ρόλο τῆς κριτικῆς:

«Ὅπως ὁ γιατρός περιμένει μέ λαχτάρα κάθε καινούργια ἀνακάλυψη πού θά μπορέσει νά τόν πλησιάσει πρὸς τόν ἰδανικό σκοπό του, τή θεραπεία, ἔτσι κι ὁ κριτικός, στό ἰδανικό ταξίδι του γιά τήν τέλεια γνώση τοῦ πλαίσιου του, δέ θ’

54. Ἀπλῶς θυμίζω πῶς στά χρόνια ἐκεῖνα ὁ Παπατζώνης ἀνήκει στούς κύκλους τοῦ μάχμου καθολικισμοῦ, ἐνῶ ὁ Δημαράς εἶναι ἀκόμη στή «χριστιανική» του περίοδο.

55. Βλ. τώρα Νικόλας Κάλας, *Κείμενα Ποιητικῆς και Αἰσθητικῆς*, Πλέθρον, 1982, σ. 60.

56. Νικόλας Κάλας, *Κείμενα...*, ὅ.π., σ. 60.

57. Γιά τίς ἀντιδράσεις ἀπέναντι στήν ψυχανάλυση βλ. Λένα Ἀτζινᾶ, *Ἡ μακρά εἰσαγωγή...*, ὅ.π., ἰδίως σ. 256-272.

ἀμελήσει κανένα βοήθημα. Καί τέτοια βοηθήματα καινούργια θυμοῦμαι αὐτή τήν ὥρα τρία: τή θεματογραφική μέθοδο, τῆς ὁποίας τόσο ἐνδιαφέροντα δείγματα μᾶς ἔδωσε προσφάτως ὁ κ. Κακριδῆς, τή στυλιστική, πού ἀνοίγει χρονικές και ψυχολογικές τομές μέσα στό ἔργο [...] και τέλος τήν ψυχαναλυτική. Ἡ ψυχανάλυση στηριγμένη σέ μιά ἀπό τίς βᾶσεις τῆς στό ὀρθολογισμένο και συνεπές θεμέλιο τοῦ ψυχικοῦ δετερμινισμοῦ, πού διδάσκει, δηλαδή, ὅτι καμία πρᾶξις μας, καμία μας ἐνέργεια δέν εἶναι τυχαία, μπορεῖ, ἂν χρησιμοποιηθεῖ μέ σύνεση και χωρίς τίς δογματικές ἀκρότητες τοῦ φροϋδισμού, ν’ ἀποβεῖ πολυτιμηστά χέρια τοῦ κριτικοῦ. Δοκιμή μᾶς τέτοιας ἐφαρμογῆς προσπάθησα νά κάνω μελετώντας τό ἔργο τοῦ κ. Καβάφη...»⁵⁸

Ἄνολογη, ἀλλά σέ πιό μαχητικούς τόνους, θά εἶναι και ἡ ἀπάντηση τοῦ Νικόλα Κάλα «κατά τοῦ κ. Καμπάνη»:

«Ἐναντίον τοῦ κ. Καμπάνη ἀναγκάζεται και διαμαρτύρεται –ἐξαιτίας τοῦ Καβάφη– ὁ πιό ἀκακος τῶν νέων κριτικῶν, ὁ χριστιανικότερος κ. Δημαράς. Ἀναπαντάει ὁ κ. Καμπάνης, και γράφει περί Φρόντ, και ὅμως φοβάμαι πῶς ἐξακολουθεῖ νά ἀγνοεῖ τήν ψυχανάλυση. Ἐξακολουθεῖ νά πιστεύει πῶς ἡ ψυχανάλυση ἀφορᾷ μόνο ἐκφυλους – γι’ αὐτό φαίνεται ἐπιεικῆς ἀπέναντί μας ὅταν ἐφαρμόζουμε και ψυχαναλυτική μέθοδο, στίς κριτικές γιά τά ποιήματα τοῦ κ. Καβάφη. Ἀλλά δέν μᾶς συγχωρεῖ ὅταν, σέ “ρηξιμέλυθη” ὅπως τήν ὀνομάζει διάλεξη, ἐφαρμόζουμε τήν ἴδια μέθοδο σ’ ἕνα ἄλλο ποιητή. “Φροϋδικά στίγματα” (γιατί στίγματα;) στόν πουργιανό Κάλβο! – ρωτάει μέ ἀπορία ὁ κ. Καμπάνης. Αὐτό εἶναι παρερμηνεῖα τοῦ Κάλβου! [...] Δικαίωμα του νά μᾶς πεῖ πῶς ἔτσι κλονίζουμε τά ἠθικά θεμέλια τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς οἰκοδομῆς, μά ὅταν λέγει πῶς παρερμηνεύουμε τόν Κάλβο, πρέπει νά μᾶς τό ἀποδείξει, νά ἀποδείξει πῶς, φροϋδικά ἢ ἀντλερικά, ἡ ἐρμηνεῖα τοῦ Κάλβου δέ στέκει, ἢ πῶς ἡ ψυχανάλυση δέ χωρεῖ στήν ἐρμηνεῖα τῆς τέχνης. Μά μέ τέτοια οὐσιαστικά προβλήματα δέν ἀσχολεῖται ὁ κ. Καμπάνης. Συνεχίζει τό κατηγορητήριό του, λέγει πῶς παρερμηνεύουμε τόν Φρόντ ἐπειδή ζητοῦμε νά τόν συνδέσουμε μέ τόν μαρξισμό. Ἄν τό ἐνδιαφέρον τοῦ κ. Καμπάνη γι’ αὐτά τά προβλήματα ἦταν λιγότερο ὄψιμο, μπορούσα νά τοῦ πῶ πῶς κίβλας τόσες συζητήσεις ἔχουν γίνει και γίνονται γύρω στό πρόβλημα τῶν σχέσεων μαρξισμοῦ και φροϋδισμού, πού δημιουργήθηκε και εἰδικός ὄρος: φροϋδομαρξισμός».⁵⁹

Ἡ διαμάχη τῶν νέων κριτικῶν τοῦ Κίρκου μέ τόν Καμπάνη εἶναι ἀρκετά ἐνδεικτική γιά τήν πρόσληψη τῆς νέας ἐρμηνευτικῆς μεθόδου ἀπό τή λογοτεχνική κριτική. Οἱ προσφερόμενες ποικιλίες τῆς μεθόδου (φροϋδισμός, ἀντλερισμός, φροϋδομαρξισμός), συχνά ἀσαφεῖς και ἀόριστες, δείχνουν πῶς, γιά τήν

58. Κ.Θ. Δημαράς, «Κριτική, ποίηση και ψυχανάλυση», *Νέα Ἐστία* 145 (1933), σ. 47-48. Ἡ ὑπογράμμιση δική μου.

59. Νικόλας Κάλας, *Κείμενα...*, ὅ.π., σ. 277.

περίοδο πού εξετάζουμε, μάλλον πρέπει νά ἀντικαταστήσουμε τήν ἐνική ἔννοια τῆς ψυχανάλυσης μέ τίς πολλές «ψυχανάλυσεις» καί τούς πολλαπλούς «φροῦ-διαμοῦς» τῆς ἐποχῆς. Μέσα στό γενικευμένο ψυχαναλυτικό ἀφήγημα τῆς ἐποχῆς θά χωρέσουν πολλοί κριτικοί λόγοι μέ ἐκκεντρες ἀφετηρίες καί ἀπολήξεις: ψευδεπίγραφα «ἐπιστημονικά» πορίσματα γιά τήν κοινωνική ἠθική καί ὑγιεινή, κλασικές «βιογραφικές» μέθοδοι πού μεταμορφώνονται σέ ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις, θρησκευτικές θεωρήσεις γιά τήν ἀμαρτία, «βιολογισμοί» κάθε εἴδους γιά τά ὄρια τοῦ φυσιολογικοῦ καί τοῦ παθολογικοῦ, ἱατρικές διαγνώσεις γιά τίς σεξουαλικές παθήσεις, κ.ά. Ἡ «ψυχανάλυση», μέσα ἀπό τήν ἀπλουστευτική πρόσληψή της σέ διάφορα καί διαφορετικά περιβάλλοντα, διευκόλυνε τόν ἐκμοντερνισμό τῶν παλαιότερων ἐργαλείων τῆς κριτικῆς καί συνέβαλε στήν ἀνασυγκρότησή τους, γύρω ἀπό ἕνα εὐρύτερο πρόγραμμα τοῦ κοινωνικοῦ ἐλέγχου τῆς παρέκκλισης. "Ἄς μὴ ξεχνᾶμε πῶς ὁ Μεσοπόλεμος ἔφερε στό προσκήνιο τῶν διανοητικῶν συζητήσεων ὅλο τόν προβληματισμό γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ ἐκφυλισμοῦ· στήν κοινωνία, στήν τέχνη, στόν πολιτισμό, στή σεξουαλικότητα. Ὁ μακρινός ἀπὸχος τῆς θεωρίας τοῦ Max Nordau καί τοῦ βιβλίου του γιά τόν ἐκφυλισμό (*Degeneration*, 1892), ἐπανενεργοποιεῖται μέσα ἀπό τό ψυχαναλυτικό φίλτρο, καί ἐπικαιροποιεῖ τό αἶτημα γιά μιὰ κανονιστική πολιτισμική παρέμβαση.⁶⁰ Ταυτόχρονα, ἡ ψυχανάλυση λειτουργοῦσε ὡς ἐπιστημονικό ἄλλοθι γιά νά συζητηθοῦν θέματα πού, ἕως τότε, θεωροῦνταν ἀπαγορευμένα. Ὁ παραβατικός σεξουαλισμός τοῦ Καβάφη μποροῦσε πλέον νά ἀποτελέσει ἀντικείμενο συζήτησης, χωρίς τόν ἠθικό φόβο πού γεννάει τό «ἄρρητο».

Οἱ πολλαπλές «ψυχανάλυσεις» τῆς ἐποχῆς μᾶς πληροφοροῦν γιά ἕνα καί μόνο πράγμα: τήν ἐτοιμότητα τῆς κριτικῆς νά ρηματοποιήσει ἄμεσα ὅλο τό παλαιότερο καί νεότερο διανοητικό της ὄπλοστάσιο προκειμένου νά ἀναμετρηθεῖ μέ τήν προκλητικά ἀνοίκεια ποίηση τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ. Μέσα στό σχῆμα αὐτῆς τῆς ἀναμέτρησης, ὅλες οἱ ποικιλίες τῆς μεθόδου ὀδηγοῦν στό ἴδιο συμπέρασμα, ἢ μάλλον ξεκινοῦν ἀπό τήν ἴδια ἀφετηρία: ἡ ποίηση τοῦ Καβάφη σχεδόν προκαλεῖ τήν ψυχανάλυση νά ἀσχοληθεῖ μαζί της, καθώς ἡ ρητορική της ἐπιφάνεια ἀποτελεῖ τό περίβλημα μιᾶς ἄλλης, βαθύτερης, ἐσωτερικῆς, ψυχικῆς διεργασίας. Τό ποίημα διαβάζεται ὡς θραῦσμα τῶν ψυχικῶν ἐντάσεων καί τῶν ἡδονικῶν παθῶν. Τό ἔργο, ἔτσι, ἐμφανίζεται ὡς σύμπτωμα τῆς ψυχοπαθολογικῆς κατάστασης τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ, καί οἱ στίχοι ἀντιμετωπίζονται ὡς πρώτη ὕλη γιά τή διάγνωση μιᾶς ἀποκλίνουσας συμπεριφορᾶς. Τό σύστημα, ὠστόσο, τῆς σεξουαλικότητας θά παραμείνει ὡς κοινός παρονομαστής αὐτῆς

60. Γιά τή θεωρία τοῦ ἐκφυλισμοῦ καί τήν ἐπίδρασή της στή λογοτεχνική κριτική, μέσα ἀπό ἕνα πρόταγμα ἠθικῆς ἀναμόρφωσης τῆς ἀκαδημαϊκῆς αἰσθητικῆς θεωρίας βλ. Jonathan Dollimore, *Sex, Literature and Censorship, Polity*, Καίμπριτζ 2001, σ. 107-123.

τῆς νέας τῆς ἐπιστημονικῆς νομοτέλειας: ἡ νέα ψυχαναλυτική γνώση παράγει καί πολλαπλασιάζει διαρκῶς τόν λόγο γύρω ἀπό τίς ἡδονές, ἐκθέτοντας τούς κειμενικούς μηχανισμούς ἀπόκρυψης πού συνοδεύουν τήν ποιητική ὁμολογία.

Μέ τήν ψυχανάλυση, ἡ κριτική κατανόηση καί γνώση τοῦ καβαφικοῦ ἔργου θεμελιώνεται πάνω σέ συνθήκες ἐξωτερικές σέ σχέση μέ τόν ἴδιο τόν ποιητικό λόγο· ὁ λόγος παύει νά μιλά γιά τόν ἑαυτό του καί μιλά γιά κάτι ἄλλο, γιά ἕνα σκοτεινό μυστικό πού ὑπάρχει ἔξω ἀπό τόν χώρο τῆς δημιουργίας, στά ἄδυτα τοῦ ψυχισμοῦ τοῦ ποιητῆ. Μέσα σέ αὐτό τό πλαίσιο ἀναδεικνύεται καί ὁ διπλός ρόλος τῆς ψυχανάλυσης στήν καβαφική κριτική: τό θεμιτό καί νόμιμο νεωτερικό πρόταγμα γιά ἕναν πιό «ἐπιστημονικό» κριτικό λόγο θά συνοδευτεῖ καί ἀπό τήν παράλληλη μέριμνα γιά μιὰ νέα λογοτεχνική ὀρθοπεδική, ἕναν μηχανισμό γνώσης πού θά κληθεῖ νά ἀναλύσει ὀρθολογικά τή σχέση ἀνάμεσα στήν καβαφική ποίηση καί τόν «ἄνθρωπο» Καβάφη, προκειμένου νά ἀνασύρει τήν κρυφή ἀλήθεια τοῦ λογοτεχνικοῦ νοήματος. Στό στάδιο αὐτό, ἂν ὁ πρῶτος κανόνας τῆς ἐρμηνευτικῆς κανονικότητας ἦταν ἡ ἀναγωγή τῆς ψυχανάλυσης σέ ἐπιστημονική νομοτέλεια, τό ἐπόμενο βῆμα ἦταν ἡ ἱατρικοποίηση τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μεθόδου. Εἶναι ἡ ὥρα πού ἡ «ψυχαναλυτική» κριτική θά ἐπινοήσει ἕναν μείζονα ἀλλά ἀσθενή» ποιητή, κατάλληλο γιά τίς ἐρμηνευτικές ἀκροβασίες τοῦ ἱατρικοῦ καί θεραπευτικοῦ της λόγου. Ἀφοῦ ἡ κειμενική ἐπιφάνεια τῆς ποίησης ἀντανάκλᾳ τά ἴχνη τῆς βαθύτερης ψυχικῆς ὑπόστασης τοῦ δημιουργοῦ, τότε στόχος τῆς κριτικῆς δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά νά ἐξαναγκάσει τήν ποίηση νά μαρτυρήσει περὶ τοῦ βίου, νά ἐξωθήσει τόν ποιητικό λόγο σέ μιὰ ἰδιάζουσα «ὀμιλία»: νά ξεσκεπάσει τά κρυμμένα βίτσια, νά ἀπομονώσει τίς διαστροφές, νά ἀποκρυπτογραφήσει τίς ποικιλίες τῆς «ἀνωμαλίας», νά καταγράψει τίς ἐστίες τῶν νοσημάτων, νά ἐντοπίσει τά τραύματα καί τά συμπλέγματα, νά σημειώσει τίς ἐξάρσεις τῆς μανίας, τῆς μελαγχολίας, τῆς σχιζοφρένειας.

4. Οἱ γιατροί καί ὁ ἀσθενής

Ἡ ψυχανάλυση ἐφοδίασε τή λογοτεχνική κριτική μέ ἕναν ἐπιστημονικό τρόπο ἀπόσπασης τῆς «σεξουαλικῆς ὁμολογίας» ἀπό τήν καβαφική ποίηση. "Ἐνας ἀπό τούς βασικούς μηχανισμούς ἐξαγωγῆς αὐτῆς τῆς «ψυχαναλυτικῆς ἀλήθειας» στήν ποίηση τοῦ Καβάφη ἦταν, καταρχάς, ἡ ἐπιπόνηση τῆς «καβαφικῆς ψυχολογίας»: αὐτός ὁ ἐσωτερικός «ψυχικός» χώρος λειτουργοῦσε ὡς ὁ κατεξοχὴν τόπος ἐστίασης τοῦ κλινικοῦ βλέμματός τῆς ὕλικού. Ἡ «καβαφική ψυχολογία» συγχέντρωνε τόν κρίσιμο ἀποδεικτικό της ὕλικό. Ἡ «καβαφική ψυχολογία» θεωρήθηκε ἀπό τήν κριτική τό ὑπόγειο συμβάν πού παρήγαγε τόν ποιητικό λόγο. Ὁ ἡδονισμός, ἡ «ἠθλοποιία» καί τό συναίσθημα τῆς ἀποτυχίας, «τά

τρία αυτά στοιχεία», γράφει ο Δημαράς, «θά μᾶς ὀδηγοῦσαν ἀσφαλῶς στό σύμπλεγμα κατωτερότητας πού γιά μένα ἀποτελεῖ τήν βάση τῆς καβαφικῆς ψυχολογίας». ⁶¹ «Βαθύτερη ἀνάλυση τοῦ συναισθήματος τῆς ἀποτυχίας στόν Καβάφη σημαίνει ἀντικατάσταση τοῦ συναισθήματος τούτου μέ τίς ἀντιθέσεις πού τό δημιούργησαν, σημαίνει ἀνάλυση τοῦ συμπλέγματος τῆς κατωτερότητας πού τόν χαρακτηρίζει», προσθέτει, στήν ἴδια γραμμή, ὁ Νικόλας Κάλας. ⁶² Καί, ἀναλύοντας τήν καβαφική τέχνη (καί ψυχροσύνθεση) ὡς σύγκρουση ἀνάμεσα σέ στοιχεῖα ἀρρενωπότητας καί θηλυκότητας, καταλήγει: «Νομίζω πώς τά ψυχαναλυτικά στοιχεῖα πού συγκεντρώσαμε ἀπό τή μελέτη μας τῆς ποίησης τοῦ Καβάφη (δηλαδή ἐρμηγεία συμβόλων, διαίρεσή των σέ θηλυκά-πραγματικά, ἀρσενικά-ιδανικά καί ἀναγωγή των σέ ψυχολογική μονάδα τοῦ οἰδιπόδειου συμπλέγματος), μᾶς βοηθεῖ νά ἐννοήσουμε καλύτερα τίς διάφορες μορφές πού τό συναισθηματικό τῆς ἀποτυχίας ἐγέννησε στή συνείδηση τοῦ ποιητή». ⁶³ Ἀπό ἄλλη σκοπιά καί μέ ἄλλη δεινότητα «χειρουργική», ὁ Τίμος Μαλάνος θά μεταθέσει τό ψυχολογικό του μικροσκόπιο ⁶⁴ ἀπό τό κείμενο στόν «ἄνθρωπο» Καβάφη. Παρόλο πού συχνά ἡ μέθοδος ἐλέγχεται ὡς στενά «βιογραφική», ὁ Μαλάνος θεμελιώνει, καί αὐτός, τήν κριτική του πάνω στήν «ὑποκειμενικότητα» τοῦ Καβάφη, στήν «τόσο ὑποκειμενική ἀντίληψη τῆς τέχνης του», ἔτσι ὅπως αὐτή ἐκδηλώνεται στήν ποίησή του. Τό ποιητικό κείμενο εἶναι, καί γι' αὐτόν, τό εἰσιτήριο γιά τήν καβαφική ψυχολογία· τό ἔργο τοῦ Καβάφη εἶναι ἡ αὐθεντικότερη αὐτοβιογραφία τοῦ ποιητή. «Τίποτε δέ θά μέ ἐμπόδιζε», γράφει στό πολύκροτο βιβλίο τοῦ 1933, «νά ὀνομάσω τό ἔργο αὐτό, ἢ ἕνα μεγάλο, τουλάχιστο, μέρος του αὐτοβιογραφία ἢ ἔμμεση αὐτοβιογραφία».

«Εἶμαι τῆς γνώμης πώς ὁ ποιητής τοῦ ἔργου αὐτοῦ μηχανεύτηκε ὅλα τά μέσα, γιά νά μᾶς πεῖ τά «δικά του» καί ὅ,τι σχετίζεται μέ αὐτά. Φόρεσε, σκόπιμα, τήν ποιητική μάσκα καί δαπάνησε μιάν ὀλόκληρη ζωή, γιά νά μᾶς ἐμπιστευθεῖ, μέ τά μέσα πού τοῦ παρέχει ἡ τέχνη, τήν αὐθεντικώτερη ἱστορία τῆς ἰδιοσυγκρασίας του. Ἀρκεῖ κάπως νά εἰδοποιηθεῖ ὁ ἀμύητος καί διακρίνει ἀμέσως, ἀνάμεσα ἀπό περίεργους στίχους, ἕνα κατατρεγμένο ἐρωτικό ἐνστικτο μέ ἐκφυλές ἀγωνίες, μέ δύσκολα κρυπτόμενες συγκινήσεις κι ἐπιθυμίες, νά ἐκφράζει τούς καύμους του, τίς προτιμήσεις του, τίς φαντασίες του, τό δράμα του, τέλος, τό ἴδιο». ⁶⁵

61. Κ.Θ. Δημαράς, *Σύμμικτα*, ὅ.π., σ. 48. Ἡ ὑπογράμμιση δική μου.

62. Νικόλας Κάλας, *Κείμενα...*, ὅ.π., σ. 61.

63. Νικόλας Κάλας, *Κείμενα...*, ὅ.π., σ. 75.

64. Ἡ ἐκφραση ἀνήκει στόν Δημ. Δασκαλόπουλο, «Στρατής Τσίρκας-Τίμος Μαλάνος», στό *Κ.Π. Καβάφης: Σχέδια στό περιθώριο*, Διάττων, 1988, σ. 146.

65. Τίμος Μαλάνος, *Ὁ ποιητής Κ.Π. Καβάφης. Ὁ ἄνθρωπος καί τό ἔργο του*, Δίφρος, χ.χ. (Τρίτη ἐκδοση συμπληρωμένη καί ὀριστική), σ. 60. Ἡ ὑπογράμμιση δική μου.

Μέ λιγότερη ψυχαναλυτική («θεωρία καί μελέτη») ἀλλά μέ ὁμολογημένες τίς προθέσεις του νά δώσει τά κλειδιά τοῦ καβαφικοῦ ἔργου, νά δείξει τά μυστικά του, νά βοηθήσει μέ κάθε τρόπο στήν ἀποκρυπτογράφηση του, ὁ Μαλάνος θά ἀπαντήσει ἔμμεσα στίς «ἀφέλειες καί παρανοήσεις» τῆς ἑλλαδικῆς κριτικῆς, ἐλπίζοντας «μέ εἰλικρινῆ διάθεση» ὅτι συμβάλλει στόν ἀναπροσανατολισμό της. ⁶⁶ «Γιά αὐτό καί γράφοντας [τή μελέτη] ἔδωκα σημασία ἰδιαίτερη στή ζωή του», σημειώνει. ⁶⁷ Στήν ἀνάλυση τοῦ Μαλάνου, ἡ ἀποκάλυψη τῆς ζωῆς τοῦ Καβάφη καί ἡ ὀργανική της σύνδεση μέ τήν ποίησή του συμπυκνώνεται σέ ἕνα κυρίως σημείο: στό φλογερό μυστικό τῆς σάρκας, στό «εἶδος τοῦ ἔρωτα», στήν ψυχολογική προσήλωση τοῦ ποιητή σέ αὐτή του τήν «ἀδυναμία». Ἡ ἐρωτική διαστροφή ἀνάγεται σέ ἀπόλυτο «κλειδί» τῆς ἐρμηγείας, καί γύρω ἀπό αὐτή τή διαστροφή θά ἀπλωθεῖ ὀλόκληρη ἡ ὁμίχλη τῆς νοσηρῆς σεξουαλικότητας: σκοτεινές συνοικίες, ὑποπτοι δρόμοι, θηλυπρεπεῖς χειρονομίες, φοβισμένες ἀπόπειρες, πλάγιες ἐκμυστηρεύσεις, πληρωμένες συνευρέσεις, τραγικές μεταιώσεις:

«Ἄνεπαισθήτως ἔχει βρεθεῖ μπλεγμένος σέ ὑποπτες σχέσεις. Πρόσωπα ἐνός στιγματισμένου ὑποκόσμου ἀνακατώνονται κρυφά στή ζωή του καί τήν ἐξουσιάζουν. Πού λοιπόν μυαλό νά σκεφθεῖ καί τά πεζά βιοτικά του ζητήματα; Κάποιες στιγμές, ἀντιλαμβάνεται καλά κι ὁ ἴδιος, πώς ἔχει πάρει τόν κατήφορο. Καί τό παραμικρότερο ἀπ' ὅλα αὐτά νά γινόταν γνωστό θά ξεσποῦσε σέ σκάνδαλο. Ἐν τούτοις δέν κατορθώνει νά ἐπιβληθεῖ στόν ἑαυτό του. Νύχτες ὀλόκληρες τίς περᾶ μεταμφιεσμένος ἔξω ἀπ' τό σπίτι τους, σέ ταπεινές συνοικίες, δωροδοκώντας ὑπηρέτες, πού τόν ὑποβοηθοῦν συνάμα καί τόν ἐκβιάζουν». ⁶⁸

Ὅπως ἡ ζωή τοῦ Καβάφη ἐγκλωβίζεται μέσα στόν λαβύρινθο τῶν ἐκνομῶν ἡδονῶν, ἔτσι καί ἡ ποίησή του ἐπηρεάζεται ἀπό τούς περίεργους «αἰσθητικούς νόμους» τῆς ὁμοφυλοφιλίας. Αὐτό εἶναι τό μυστικό τοῦ Καβάφη, ἕνα μυστικό πού ὁ ποιητής κάποτε θά κουραστεῖ νά τό κρύβει μέσα σέ σύμβολα καί ὑπονοούμενα, γιά νά τό ἐκθέσει πλέον μέ ὅλη τήν ἔνταση τῆς «ἐκφυλῆς ἡδυπάθειας»: «Ἕνας ἀπλός ἐξιμπισιονισμός ἀντικατέστησε τό λεπτό ἄρωμα, πού ἀνάδινε ὁ μαντευόμενος διεστραμμένος αἰσθησιασμός πολλῶν χτεσινῶν ποιημάτων του», ⁶⁹ γράφει μέ ἀποστροφή ὁ Μαλάνος. Τό βιβλίο τοῦ Μαλάνου τροφodότησε τήν κριτική μέ τίς ἀπαραίτητες ἐκεῖνες πληροφορίες πού ζητοῦσε γιά τόν «ἄνθρωπο» Καβάφη, ἰδίως μετά τόν θάνατό του. Τό βιβλίο σκιαγραφοῦσε μέ ἐξαντλητικές λεπτομέρειες ἕνα πλήρως «ψυχολογικό» ἄτομο, παραδομένο

66. Τίμος Μαλάνος, *Ὁ ποιητής...*, ὅ.π., σ. 198-201.

67. Τίμος Μαλάνος, *Ὁ ποιητής...*, ὅ.π., σ. 198.

68. Τίμος Μαλάνος, *Ὁ ποιητής...*, ὅ.π., σ. 17.

69. Τίμος Μαλάνος, *Ὁ ποιητής...*, ὅ.π., σ. 104.

σέ μιά ποιικιλία παθῶν καί παθήσεων: ὁ φιλάργυρος Καβάφης, ὁ ἐγωιστής Καβάφης, ὁ ἰδιοτελής Καβάφης, ὁ ὑποκριτής Καβάφης, ὁ ματαιόδοξος Καβάφης, κλπ. Οἱ συστοιχίες τοῦ Μαλάνου λειτουργοῦν μέ ἀξιοθαύμαστη συνέπεια: ἡ φιλαργυρία τοῦ ποιητῆ θά τόν κάνει «ἀκριβολόγο» στίς ἱστορικές λεπτομέρειες τῶν ποιημάτων, ὁ ἐγωισμός του θά τόν κάνει νά φτιάξει μιά «αὐλή» μιμητῶν του, ἡ προσήλωσή του στήν ὁμοφυλοφιλική ἐπιθυμία θά ἐξαφανίσει τήν παρουσία τοῦ γυναικείου φύλου στό ἔργο του, κ.ο.κ. Ἡ ὁμοφυλοφιλία, ριζωμένη στήν ἐρμηνευτική τῆς καβαφικῆς ψυχολογίας ἀπό τόν Μαλάνο, θά ἐνεργοποιήσει ὅλες αὐτές τίς ἐπιμέρους «ψυχώσεις», πού θά καταλύσουν τά πάντα γύρω ἀπό τόν Καβάφη: ἀκόμα καί τό ἐνδιαφέρον τοῦ ποιητῆ γιά τίς θετικές κριτικές τοῦ ἔργου του: «Ἡ ψυχανάλυση τό λέει καθαρά: κάθε φύση, πού μέσα της ὑπερισχούει κλίσεις θηλυπρεπεῖς, ζητεῖ προστασίαν».⁷⁰

Ὁ ἀντίλογος πού θά ἔρθει ἀπό τήν Ἀθήνα θά διορθώσει τίς λεπτομέρειες, χωρίς στήν οὐσία νά θίξει τό γενικό περίγραμμα τῆς ἀνάλυσης γύρω ἀπό τή σεξουαλικότητα. Ἡ διαφωνία τῶν «νέων κριτικῶν» μέ τόν Μαλάνο συνίσταται στίς διαφορές ἀνάμεσα στή χρήση ενός σκανδαλοθηρικοῦ βιογραφισμοῦ καί τίς ἐπιστημονικές προθέσεις πού ἔχει ἡ «νεότερη σχολή ἑλληνικῆς κριτικῆς ἐπηρεασμένη ἀπό τήν ξένη φιλολογία καί τήν ψυχανάλυση».⁷¹ Ὁ Νικόλας Κάλας, στήν ἐξύτατη κριτική του γιά τόν Μαλάνο, χαρακτηρίζει τό βιβλίο «κίτρινο» καί ἐλέγχει αὐστηρά τόν συγγραφέα γιά τήν ἀγνοία τῶν ἐργαλείων πού χρησιμοποιοῦ: «Ὁ κ. Μαλάνος ξέρει τήν ψυχανάλυση ἐξ ἀκοῆς μόνο, δέν ἐπηρεάστηκε ἀπό αὐτήν. Ἀποδίδει τήν φιλαργυρία τοῦ ὑπό μελέτην ποιητῆ στίς ὁμοφυλοφιλικές διαθέσεις του. Κακῶς ἡ ψυχαναλυτικὴ ἐξήγηση τῆς φιλαργυρίας γίνεται ἐντελῶς διαφορετικά καί οἱ αἰτίες της φαίνονται νά ἀνάγονται πολύ περισσότερο σιά πεπτικά στοιχεῖα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου παρά σιά σεξουαλικά».⁷² Πίσω ἀπό αὐτές τίς σχεδόν ἀνεκδοτολογικῆς ἀναζητήσεις τῆς «ψυχαναλυτικῆς κριτικῆς» θά πρέπει νά σημειώσουμε τίς καινούργιες τροπές τοῦ κριτικοῦ λόγου. Ἡ ἀπόδοση τῆς φιλαργυρίας στήν ὁμοφυλοφιλία ἢ στό πεπτικό σύστημα μᾶς πληροφορεῖ, στήν πραγματικότητα, γιά τίς νέες τεχνικές ὀργάνωσης πού ἔχουν ἀναπτυχθεῖ στούς λόγους γύρω ἀπό τίς ἡδονές. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ οἱ πολλαπλές «ψυχανάλυσεις» ἀποκεντρῶνουν τή σεξουαλικότητα, ἐπινοώντας νέα ὑποσυστήματα μετάθεσης τῶν συμπτωμάτων καί τῶν διαγνώσεων, ἐμφανίζονται στό προσκήνιο νέες κατηγορίες ἀνάλυσης, καινούργια ποιοτικά καί ποσοτικά δεδομένα, νέοι αἰτιολογικοὶ πίνακες. Ἡ σεξουαλικότητα βγαίνει ἀπό τή σφαῖρα τῆς ἠθικῆς παράβασης γιά νά ἐνταχθεῖ σέ μιά σωματική λογιστική, ὅπου διασταυρῶνεται μέ ἄλλες ἀσθένειες, μέ ἄλλα ὄργανα, μέ

70. Τίμος Μαλάνος, *Ὁ ποιητής...*, ὅ.π., σ. 47.

71. Νικόλας Κάλας, *Κείμενα...*, ὅ.π., σ. 119-120.

72. Νικόλας Κάλας, *Κείμενα...*, ὅ.π., σ. 117. Ἡ ὑπογράμμιση δική μου.

ἄλλες ἀνατομικές λεπτομέρειες καί συμπεριφορές. Τό διαστροφικό σέξ ἀφορᾶ πιά συνολικά τή διαβίωση τοῦ ὑποκειμένου, τροποποιεῖ τόν χαρακτήρα του, ἐκθέτει τόν ποιητῆ σέ κινδύνους, καί κυρίως ἀπλώνεται ἐπικρατειακά σέ ὅλο του τό σῶμα: ἀπεικονίζεται στίς κινήσεις, στίς χειρονομίες, στό βλέμμα, στό χαμόγελο, στό γηρατεῖα του, στίς πύο κρυφές καί φανερές ἐκδηλώσεις του. Ὁ Καβάφης, ὡς κοινωνικό ὑποκείμενο, ὡς βιολογική παρουσία, ὡς ποιητής, εἶναι καταδικασμένος νά ἐπαναλαμβάνει διαρκῶς αὐτή τήν ἀλυσιδωτὴ παντομίμα τοῦ ἐνοχοῦ σέξ. Ὁ Μαλάνος θά περιγράψει μέ ἀφοπλιστικό τρόπο, ὄχι μόνο τή βαθιά αἰτιοκρατία τῆς σεξουαλικότητας, ἀλλά καί τίς περίτεχνες μεταναστεύσεις της πρὸς ὅλες σχεδόν τίς κατευθύνσεις τῆς σωματικῆς ὑπαρξῆς:

«Ὡστε τό σῶμα του, μπορούμε νά συμπεράνουμε κάπως τώρα, δέν ἀγάπησε, ἀγαπήθηκε, δέν τοῦ δόθηκαν, δόθηκε. Ἀλλά, μέ τό νά δώσει ὁ Καβάφης τό σῶμα του, διαλέγοντάς του «τόν ἔρωτα πού δέν τολμαίει νά πεῖ τό ὄνομά του», ἀναγκαστικά δημιουργοῦσε καί τόν μόνιμο κίνδυνο τῆς ζωῆς του. Ἴδου λοιπόν καί γιά ποιό λόγο ἡ ὑπολανθάνουσα πιθανόν ὡς τότε διάθεσή του γιά λογικευσή καί προφύλαξη, θά γίνει ἀπό μιάν ὀρισμένη στιγμή, μοναδικός του φρουρός. Προσφεύγοντας ὁμως ἀκατάπανστα στή λογικευμένη σκέψη του, κατέληξε νά ὑποταχθεῖ ὀδύτελα στή συνήθειά της. Ἐῖγνε σέ ὅλα του ἐσκεμμένος. Ἀλλά κ' ἡ αἰσθηματικότητά του, μέ τό νά περιορίζεται μέσα του φοβισμένη, ὀρίμασε πρόωρα, γέρασε, καί φυσικά, τήν κάθε πρωτοβουλία της τήν παραχώρησε τώρα στόν ἐγκέφαλο, πού θ' ἀναλάβει τήν προφύλαξή της. [...] Πάντως, αὐτή ἡ κατάσταση τοῦ ἐπιμόνου κρυψίματος οὔτε τόν Καβάφη θ' ἀφήσει ἀνεπηρεάστο. Αὐτή θά γίνει ἀφορμή νά στραφεῖ πρὸς τόν ἐγκεφαλισμό, καί αὐτή, συγχρόνως, θά τοῦ διεγείρει λεπτότατα τήν ἐπινοητικὴ φαντασία. Τέλος, ἂν παραδεχτοῦμε τήν ἀποψη ὅτι ἡ ἐρωτική ἰδιοσυγκρασία εἶναι ὑπεύθυνη γιά τόν τρόπο πού ἐκφράζεται συνήθως τό ἄτομο, τότε καί τοῦ Καβάφη μερικά χαρακτηριστικά εὐκόλα δικαιολογοῦνται. Ἡ ἔλλειψη π.χ. ἐμπιστοσύνης στόν ἀπέναντί του, τό στραγγάλισμα τῶν αὐθόρμητων ἐκδηλώσεων, ἡ συνεχῆς ὑπεκφυγή, ἡ ἐσκεμμένη ἀνειλικρίνεια μποροῦν θαυμαστά νά ἐρμηνευθοῦν. Εἶναι οἱ συνέπειες τῆς συνήθειάς του νά κρύβει μ' ἐπιμέλεια ὅτι ἀφορᾶ τήν ἐρωτικὴ πλευρά τῆς ζωῆς του. Ὁ Λαλό, σέ μιά ἀπό τίς μελέτες του, παρατηρεῖ ὅτι τό αἰνιγματικό χαμόγελο τῶν προσώπων στίς εἰκόνας τοῦ Ντά Βίντσι, ὀφείλεται στήν ὁμόφυλη ἐρωτικὴ κλίση, πού τοῦ προσάπτουν οἱ σύγχρονοί του. Ἀλλά μήπως καί μερικοὶ τόνοι βαθύτατης μελαγχολίας στή μουσική τοῦ Τσαϊκόφσκυ, στούς ἴδιους λόγους δέν ὀφείλονται; Καί τί φυσικότερο ἀπό τό νά βρισκοῦμε ἀποτυπωμένα τά ἔχνη μιᾶς ἰδιοσυγκρασίας σέ κάθε της ἐκφραση;»⁷³

Ἡ ἐπαφή τῶν κριτικῶν μέ τόν Καβάφη παίρνει τή μορφή μιᾶς ἀνακριτικῆς διαδικασίας, στήν ὁποία ἀναγνωρίζεται πάντα τό στίγμα τοῦ ἐκφυλισμοῦ. Ἡ

73. Τίμος Μαλάνος, *Ὁ ποιητής...*, ὅ.π., σ. 29-31.

νοσηρή ήδονή αποτυπώνεται παντού, όχι μόνο στους στίχους, αλλά ακόμη και στο πρόσωπο του ποιητή. «Είχε στή μορφή του κάτι τό αποκρουστικό, σαν αυτό που διακρίνει κανείς σε μερικούς γέρους ήθοποιούς που μιά άταχτη ζωή άφησε στα χαρακτηριστικά τους τά ιδιαίτερα σημάδια της», γράφει ο Άντωνής Κόμης, στο βιβλίο του για τόν Καβάφη, τό 1935.⁷⁴ Στόν σκληρό πυρήνα αυτού του «ψυχαναλυτικού ντετερμινισμού» βρίσκεται πάντα ή δύσκολη όμολογία τών ήδονικών παθών. Στόν βαθμό, μάλιστα, που ή αιτιακή σχέση της σεξουαλικότητας με τό ποιητικό κείμενο παραμένει πολυδιασπασμένη και φυγόκεντρη, ή σεξουαλική άλήθεια «τείνει νά μήν άφορα μονάχα εκείνο που τό υποκείμενο θά ήθελε νά κρύψει αλλά εκείνο που του κρύβεται και του ίδιου και που δέν μπορεί νά έρθει στο φώς παρά λίγο λίγο και με τίς ώδίνες μιάς όμολογίας, όπου μετέχουν, ό καθένας από τή μεριά του, ό άνακριτής και ό άνακρινόμενος».⁷⁵ 'Η άνεξέλεγκτη και σκοτεινή λειτουργία τών ήδονών ύψώνεται σαν τό κατεξοχήν «πρόβλημα» για τήν όρθή έρμηνεία της ποίησης. 'Η κριτική πρέπει νά φανερώσει, έστω και διά της βίας, εκείνο που κρύβεται, εκείνο που διαφεύγει, άκόμα και από τόν ίδιο τόν δημιουργό. Μέσα σε αυτή τήν κατάσταση της λανθάνουσας σεξουαλικότητας, ό ποιητής ξεπροβάλλει πίσω από κάθε στίχο έγκλειστός μέσα στα πάθη του, σχεδόν αίφνιδιασμένος, και ό ίδιος, από τήν έντασή τους. Τό παραλήρημα τών ήδονών άρθρώνεται με έναν λόγο άλλόκοτο, κολαστικό και κολασμένο, αλλά πάντα προτρεπτικό σε νέες ταξινομήσεις και παραλλαγές. Γράφει σχετικά ό Άντωνής Κόμης:

«Έχει ιδιαίτερη σημασία ότι ό Καβάφης δέ μπόρεσε ποτέ νά ιδεί τόν έαυτό του έλευθερωμένο από τήν επιθυμία. 'Η σαρκική απόλαυση είναι κάτι τό άναπόσπαστο άπ' αυτόν. Πολλές φορές τρομάζει κι ό ίδιος από τήν άκράτητη "τολμηρή" ήδονή του, θέλει νά τήν περιορίσει, μά είναι άνώφελο, είναι άργά. 'Ο ήδονισμός του έχει πιά όλα τά γνωρίσματα του πάθους. Δέν είναι μιά άπλή διάθεση, μά μιά μέθη, ένα παραλήρημα, ένας χείμαρρος που κατεβαίνει με μανία, που όλο και χώνεται πιο βαθιά μέσα στην κόιλη του. 'Ο ήδονισμός του έχει κάτι τό όρμητικό, τό βίαιο, τό χρόνιο, τό τυραννικό. [...] Τό πάθος του τόν έχει τυφλώσει. Θα τόν παρασύρει νά μάς έκμυστηρευτεί περιστατικά, νά μάς άναπαραστήσει τολμηρές σκηνές από τήν ιδιαίτερη ζωή του, όπως άναπλάττονται μέσα του από τά περασμένα, κι όλα αυτά με τή μεγαλύτερη ώμότητα. Θα τόν κατηγορήσουμε γι' αυτό άνήθικο ενώ δέν είναι παρά ειλικρινής. Γιατί, βέβαια, δέν λησμονούμε ποιά είναι ή ψυχολογία του ανθρώπου του κυριευμένου από ένα πάθος. [...] 'Έτσι και για τόν Καβάφη ώραίο είναι τό πάθος του, προτέρημα ή διαστροφή του, άρετή ή άναζήτηση της εύχαρίστησης, κ' έλευθερία ή ίκανοποίηση της επιθυμίας του».⁷⁶

Παρόλο που ή περιγραφή της σεξουαλικότητας μοιάζει νά έπαναλαμβάνει μονότονα τόν ήδονισμό του Καβάφη, οι άποχρώσεις της παρουσιάζουν έξαιρετικό ενδιαφέρον για τίς διαρκώς νέες κατανομές του συστήματος της σεξουαλικότητας μέσα σε διαφορετικές κλίμακες έπισημείωσης: πίσω από τόν ποιητή βρίσκεται ό ήδονιστής, πίσω από τόν ήδονιστή ό άκόλαστος, πίσω από τόν άκόλαστο ό (άνώμαλος), πίσω από τόν (άνώμαλο) ό άρρωστος. Στή θαυμαστή ή αποτρόπαιη άλυσίδα της σεξουαλικότητας, ή λογοτεχνική κριτική, ή ψυχαναλυτική θεωρία και ή ιατρική συμπλέκονται άξεδιάλυτα σε ένα ένιαίο σύνολο άποφάνσεων. 'Έτσι, ή (καβαφική ψυχολογία) άποκτά τίς διαστάσεις μιάς μυστικής ένδοχώρας, κατοικημένης από διάφορες ασθένειες, συμπλέγματα, σύνδρομα και νευρώσεις. Τό πορτρέτο του ψυχικά άρρωστου ποιητή έπιβεβαιώνει τόν άφορισμό του Φρόντ: «'Έτσι ό ποιητής δέν μπορεί νά παρακάμψει τόν ψυχίατρο, ούτε ό ψυχίατρος τόν ποιητή...»⁷⁷ 'Η φράση θά άκουστεί ξανά, έλαφρώς παραλλαγμένη, από έναν Έλληνα ψυχίατρο: «'Η ψυχολογική άνάλυση ενός καλλιτεχνικού έργου ενδιαφέρει τόν ψυχίατρο περισσότερο από κάθε άλλο διανοούμενο», γράφει στο περιοδικό 'Ελληνική 'Ιατρική, τόν Αύγουστο του 1935, ό Φ. Σκούρας.⁷⁸ Τό άρθρο του έχει τόν τίτλο «'Η Σχιζοφρενική έμπνευση στο έργο του Καβάφη», και έστιάζει, κι αυτός, στη λειτουργία της μόνωσης, που συνδέεται με τόν ναρκισσισμό. 'Αναλύοντας τά «Τείχη», ό Σκούρας έπιμένει πώς «ό 'Αποσχισμός αυτός του ποιητή από τή ζωή τροφοδοτείται κατά βάθος από έναν άκατανίκητο αλλά αυτοϊκανοποιητό έγωισμό, από ένα είδος αυτοεπάρκειας που τόν κάνει νά άναζητά τήν εύχαρίστηση, τήν απόλαυση, στόν έαυτό του και μόνο. 'Ο ποιητής πάσχει δηλαδή από Αυτισμό, αιώνιος Νάρκισσος, ό όποιος αυτοθαυμάζεται καθρεφτιζόμενος στα νερά της φαντασίας του!»⁷⁹ 'Ο «Σεξουαλικός Αυτισμός» του Καβάφη είναι αυτός που τόν παραινεί νά άναζητήσει τό «ξαναζωντάνεμα περασμένων αισθησιακών απολαύσεων». 'Η προσήλωση στο παρελθόν είναι, άλλωστε, τυπικό γνώρισμα τών σχιζοφρενικών:

«Οί σχιζοφρενικοί -για νά μιλήσουμε τώρα τή γλώσσα της 'Επιστήμης- άν πάρη κανείς ύπ' όψι του τίς τελευταίες εργάσιες της Ψυχαναλυτικής Σχολής,

77. Σίγκμουντ Φρόντ, Ψυχανάλυση..., ό.π., σ. 71.

78. 'Ο Φ. Σκούρας διετέλεσε στρατιωτικός άρχίατρος, με ψυχιατρικές σπουδές στη Γαλλία. Στίς μελέτες του έπανερχεται διαρκώς στο πρόβλημα τών νευρώσεων. 'Η πιο γνωστή συμβολή του είναι τό συλλογικό έγχειρίσμα της έρευνητικής ομάδας τών Φώτη Σκούρα, 'Αθανάσιου Κατσηδήμου, 'Ανδρέα Καλούτσα και Γεωργίου Παπαδημητρίου, Συμβολή στη μελέτη της ψυχοπαθολογίας της πείνας, του φόβου και του άγχους (από τό Ιατρικό χρονικό της Κατοχής), 'Αθήνα 1947. Τό βιβλίο έπανεδόθηκε τό 1991, με τήν έπιμέλεια του Θαν. Τζαβάρα ('Οδυσσεάς). Για τή συμβολή του Σκούρα στην έλληνική ψυχανάλυση βλ. Λένα 'Ατζινά, 'Η μακρά εισαγωγή..., ό.π., σ. 240-241.

79. Φ. Σκούρας, «'Η σχιζοφρενική έμπνευση στο έργο του Καβάφη», 'Ανατύπωσης εκ της 'Ελληνικής 'Ιατρικής, τχ. 8, Αύγουστος 1935, σ. 4.

74. Άντωνής Κόμης, Κ.Π. Καβάφης, Κέρκυρα 1935, σ. 7-8.

75. Μισέλ Φουκά, 'Ιστορία της σεξουαλικότητας..., ό.π., σ. 85-86.

76. Άντωνής Κόμης, Κ.Π. Καβάφης, ό.π., σ. 20, 22, 23. 'Η υπογράμμιση δική μου.

παρουσιάζουν συχνά τό φαινόμενο αυτό τῆς έντονης προσήλωσης στά συναισθηματικά συμπλέγματα τοῦ παρελθόντος καί μάλιστα τῆς πρώτης παιδικῆς καί νεανικῆς ἡλικίας. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί ζοῦνε μέ τό παρελθόν, ἀποστρέφονται τό παρόν τό ὁποῖον εἶνε ἀνίκανο νά τοῦς ἱκανοποιήσῃ συναισθηματικῶς. Προσηλώνονται λοιπόν στά περασμένα σάν τόν ἀρχαιολόγο ἐκεῖνο πού σώνει καί καλά θά ἐπεξεργόσῃ νά ξαναζωντανεύσῃ τά εἰρήλια τῆς ἀρχαίας Ὀλυμπίας». ⁸⁰

Γιά τήν «ἀρχαιολογική» μεταφορά τοῦ ποιητῆ, οἱ πηγές τοῦ Σκούρα εἶναι προφανεῖς. Θυμίζω πῶς στή μελέτη του *Ἡ φαντασίωση καί τά ὄνειρα στήν «Gradina» τοῦ Βίλχελμ Γιένσεν* ὁ Φρόντ δοκιμάζει νά μελετήσῃ ψυχαναλυτικά τό ἔργο, ἀκριβῶς ἐπειδή «ἡ ἱστορία διαδραματίζεται στήν Πομπηία καί μιλάει γιά ἕναν νεκρό ἀρχαιολόγο, ὁ ὁποῖος ἔστρεψε τό ἐνδιαφέρον του ὄχι στή ζωή ἀλλά στά ὑπολείμματα τοῦ κλασικοῦ παρελθόντος, καί τώρα ἐπανέρχεται στή ζωή κάνοντας ἕναν ἀξιολογούμενο, ἀλλά ἐντελῶς ἄφογο κύκλο». ⁸¹ Ἀκριβῶς ὅπως, γιά τόν Φρόντ, τά ἐπιστημονικά κίνητρα τοῦ νεαροῦ ἀρχαιολόγου Νόρμπερτ Χάνολντ («προσφέρουν τό πρόσχημα στά ἀσυνείδητα ἐρωτικά καί ἡ ἐπιστήμη ἔχει τεθεῖ ἐντελῶς στήν ἐπιστήμη τῆς παράνοιας»), ⁸² ἔτσι καί γιά τόν Σκούρα ὁ σχιζοφρενῆς Καβάφης καλύπτει κάτω ἀπό τό «ἱστορικό ἔργο» μιά ἀσυνείδητη λιμπιντική ἐπένδυση:

«Τήν ἴδια ἀκριβῶς σημασία ἔχει γιά μᾶς τό δῆθεν «ἱστορικό ἔργο» τοῦ Καβάφης. Κάθε ἄλλο παρά ἱστορικό μπορεῖ νά ὀνομαστῆ ἕνα τέτοιο ἔργο. Ὁ Καβάφης δέν εἶναι σάν τό Jose Maria D'Heredia οὔτε σάν τόν Lecomte De L'Isle, ποιητές καθαρᾶς καί ἀρχαιοπρεπεῖς ἐμπνεύσεως, πού ἀναζητοῦν στό ἀρχαῖο μεγαλεῖο κάποιο αἰσθητικό μοτίβο μιάς ἀνώτερης καλλιτεχνικῆς συγκίνησης. Ὁ Καβάφης μεταχειρίζεται τό ἀρχαῖο εἶτε ὡς ἀφορμή ἐξωτερικεύσεως τῶν παθῶν του καί ἰδιαίτερα τοῦ «καμουφλαρισμένου» σεξουαλισμοῦ του εἶτε ὡς καταφύγιο τῆς ταρχῆς τῶν αἰσθήσεων καί τοῦ πνεύματος ἀφοῦ ἡ Ἀρχαία Ἑλλάδα καί μάλιστα ἡ Ἀλεξάνδρεια τῆς παρακμῆς ἦταν ἀνοιχτή σ' ὅλα τά ρεύματα καί τίς πεποιθήσεις καί ἰδίως σέ κάθε εἶδος ἡδονῆς, ἀφύσικες καί ἀκατανόητες γιά μᾶς. Καταφύγιο λοιπόν τοῦ κατατρεγμένου ἡδονισμοῦ τοῦ ποιητῆ εἶναι τό ἱστορικό του ἔργο». ⁸³

Φαίνεται πῶς, στήν καβαφική κριτική, ἡ ἀποψη πῶς ἡ ἱστορία λειτουργεῖ ὡς καταφύγιο τῆς σεξουαλικότητος κερδίζει διαρκῶς ἔδαφος. Τό πληροφοριακό ὕλικό τῶν προηγούμενων (ψυχαναλυτικῶν) μελετῶν –ἰδίως τοῦ Μαλάνου– χρησιμοποιεῖται κι ἐδῶ μέ τόν κατάλληλο τρόπο. Ὁ ἄνθρωπος καί ὁ δημιουργο-

γός γίνονται ἕνα μέσα στήν ἐνόττητα πού ἐξασφαλίζει ἡ «σχιζοφρενική» θεωρία τῆς ἐπιθυμίας. «Νυχοπερπατητής, ἀπομονωμένος, ἐγκωκεντρικός», σημειώνει ὁ ψυχίατρος γιά τόν ποιητή. «Ὅχι μόνο τό ἔργο του ἀλλά καί «ἡ ἐν γένει κοινωνική του δράση φανερώνει καί στό πραγματικό ἐπίπεδο τά «τείχη πού τόν ἐκλείσαν ἀπό τόν κόσμο ἔξω», ἤγουν εἶνε δηλωτική τῆς ἀνωμάλου ψυχολογίας τοῦ Καβάφης, τῆς σχιζοφρενικῆς του, μέ μιά λέξη, ἰδιοσυστασίας». ⁸⁴ Ἡ ποίηση γίνεται ἡ ἐστία μιάς περίπλοκης νοσηρότητας, στήν ὁποία οἱ ἀσθένειες τῆς ψυχῆς καί οἱ ἀσθένειες τοῦ σώματος, οἱ τεχνολογίες τοῦ σέξ καί οἱ τεχνολογίες τῆς γραφῆς συνθέτουν ἕνα ὁμογενοποιημένο ἀφήγημα, μέ ἀμοιβαῖες παραπομπές, ἐπαγωγές καί συστοιχίες.

Μετά τοῦς κριτικούς, ἔχει ἔρθει ἡ ὥρα τῶν γιατρῶν. Ἡ ἐμφύτευση τῶν διαστρωπῶν ⁸⁵ πάνω στό σῶμα τῆς ποίησης –ἀλλά καί στό νεκρό πλέον σῶμα τοῦ ποιητῆ– θά ἐφοδιάσει τήν καβαφική σεξουαλικότητα μέ ἕναν ἱατρικό φάκελο, πού ἔχει αἰσθητικό πρόσημο. Τό ἄρθρο τοῦ γιατροῦ Βαλέριου Μαρσέλου, δημοσιευμένο στό *Ἱατρικά Χρονικά* τό 1935, εἶναι ἀρκετά χαρακτηριστικό γιά αὐτή τή διαδικασία ἱατρικοποίησης τῶν κριτικῶν ἀναλύσεων. Τό ἄρθρο ἔχει τόν τίτλο «Βλεννόρροια τοῦ Δακτυλίου καί τοῦ Ὄρθου ἢ Γονοκοκκική Πρωκίτις καί Ὄρθιτις». Ὁ Μαρσέλος, στηριζόμενος στό βιβλίο τοῦ Μαλάνου καί τοῦ Κόμη, ἀλλά καί στήν προηγούμενη ἐργασία τοῦ Σκούρα, ἀναφέρει στήν εἰσαγωγή του πῶς ἐκ τῶν μεγάλων μας ποιητῶν, ὁ Καβάφης, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη εἰς τήν Ἀλεξάνδρεια τήν 17 Ἀπριλίου 1863, ὑπῆρξε γνωστός παθητικός». Ἀφοῦ παραθέσει μιά σειρά ποιημάτων, ἀπό τά ὁποῖα «ἀδιαφιλονικητῶς καταφαίνεται ἡ μεγάλη του ἐφηβολατρεία καί τό ταπεινόν πάθος του», ὁ συγγραφέας τοῦ ἄρθρου θά καταλήξῃ πῶς ὁ ποιητής ὑπῆρξε ἐκπρόσωπος «τῆς παρά φύσιν ἀσελγείας, ἥτις, ὡς ἐλέχθη, ἀποτελεῖ τήν κυριωτάτην αἰτίαν τῆς μολύνσεως τοῦ δακτυλίου καί τοῦ ὀρθοῦ ὑπό τῆς βλεννορροίας». ⁸⁶ Στήν παράθεση τῶν ποιημάτων ὁ Μαρσέλος διευκρινίζει πῶς «αἱ ὑπογραμμίσεις τέθησαν ὑφ' ἡμῶν», γιά νά ἀποδείξῃ τή σύνδεση τῶν στίχων τοῦ Καβάφης μέ τήν «ἱστορίαν τῆς παρά φύσιν ἀσελγείας». Οἱ λέξεις στίς ὁποῖες ἐστιάζει εἶναι οἱ ἐξῆς: «ἐγώ τά πάθη μου δέν τά φοβοῦμαι σά δειλός/τό σῶμα μου στές ἡδονές θά δώσω», «στίς λάγνες τοῦ αἵματός μου ὀρμές» («Τά ἐπικίνδυνα»), «παράνομη ἐπιθυμία τῆς σαρκός τω» («Ἡ προθήκη τοῦ καπνοπωλείου») «πού ἄφοβα κ' ἔλληνικά ὄλωσ διόλιον ἐγνώρισε πλήρη τήν ἡδονή» («Ὁροφέρης») «ἐκνομη ἐρωτική μέθη» («Πέρασμα»), «σέ τί ἡδονή τά σῶματά μας

80. Φ. Σκούρας, «Ἡ σχιζοφρενική ἐμπνευση...», ὁ.π., σ. 6. Ἡ ὑπογράμμιση δική μου.

81. Σίγκμουντ Φρόντ, *Ψυχανάλυση...*, ὁ.π., σ. 30.

82. Σίγκμουντ Φρόντ, *Ψυχανάλυση...*, ὁ.π., σ. 82.

83. Φ. Σκούρας, «Ἡ σχιζοφρενική ἐμπνευση...», ὁ.π., σ. 5. Ἡ ὑπογράμμιση δική μου.

84. Φ. Σκούρας, «Ἡ σχιζοφρενική ἐμπνευση...», ὁ.π., σ. 12.

85. Γιά τή διαδικασία αὐτή βλ. Μισέλ Φουκῶ, *Ἱστορία τῆς σεξουαλικότητος...*, ὁ.π., σ. 51-66.

86. Βαλέριος Μαρσέλος, «Βλεννόρροια τοῦ Δακτυλίου καί τοῦ Ὄρθου ἢ Γονοκοκκική Πρωκίτις καί Ὄρθιτις», *Ἱατρικά Χρονικά* (1935), σ. 487, 497. Ἡ ὑπογράμμιση δική του.

δώσαμε» («'Εν ἐσπέρα»), «πού γιά ὅσους ἀγαποῦνε κάπως ὑγιεινά/μές στ' ὀπωσδήποτε ἐπιτετραμμένα μένοντες/δέν ἦταν προωρισμένος ὁ ἐφηβος/τῆς ζωγραφιάς» («Παρουσίασις τοῦ ἔρωτος»), «Δέν ἐδεσμεύθηκα. Τελείως ἀφέθηκα κι ἐπῆγα», «Κ' ἦτια ἀπό δυνατά κρασιά, καθὼς/πού πίνουν οἱ ἀνδρεῖοι τῆς ἡδονῆς» («'Επῆγα»), «Κ' ἡ ἀποφάσεις μου νά κρατηθῶ, ν' ἀλλάξω/διαρκούσαν δύο ἐβδομάδες τό πολὺ» («Νόησις»). Γιά τό ποίημα «'Η ἀρχή των», ὁ Μαρσέλος σημειώνει: «Τό ποίημα τοῦτο, τό ὅποῖον θά διέφυγε τῆς προσοχῆς τοῦ ψυχιάτρου κ. Φ. Σκούρα, ἀποτελεῖ, κατά τή γνώμη μας, τό καλύτερον ἐπιχείρημα τῆς μελέτης του... διότι εἰς αὐτό ὡς καί εἰς τό προηγούμενο [«Νόησις»], αὐτός οὗτος ὁ ποιητής ὁμολογεῖ ὅτι ἡ πηγὴ τῶν στίχων ὑπῆρξε πυγαία».⁸⁷

Τό ἄρθρο τοῦ Μαρσέλου εἶναι σίγουρα μιὰ ἀκραία περίπτωση πού, ὡστόσο, παραμένει ἐνδεικτικὴ γιά τὴν ἐμπλοκὴ τοῦ ἱατρικοῦ λόγου στὴν καβαφικὴ κριτικὴ. Οἱ κλινικὲς εἰκόνες τῆς ποίησης ἐντάσσονται σέ μιὰ κλίμακα παθολογικῆς ὄξυνσης. Στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '30 ἡ ἀναγωγικὴ συμπτωματολογία πού ἀναδύεται καί ἐπιβεβαιώνεται μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ὑλικότητα τοῦ σώματος, τὴν διεστραμμένη σάρκα, ἐξυπηρετεῖ πλήρως τό σχέδιο ἐνός ἐπιστημονικοῦ λόγου, τόσο γιά τὴν ἱατρικὴ ὅσο καί γιά τὴν κριτικὴ τῆς λογοτεχνίας. Ὁ «σεξουαλισμός» τοῦ Καβάφη ἐμφανίζεται σάν μιὰ ἐξορθολογισμένη μοντέρνα γνώση, πού διαλύει τίς προηγούμενες «ἰμπρεσιονιστικὲς» ἀναγνώσεις. Ἔτσι, τό πρωτοπόρο κλινικὸ βλέμμα ἀναλαμβάνει νά μιλήσει («ἐπιστημονικά») γιά τό ἄρρητὸ, σπάζοντας τὸν κανόνα τῶν ἀπαγορεύσεων ὄχι πάντα χωρὶς ἀντιδράσεις. Ἐνα μικρὸ δίστηλο στό περιοδικὸ *Νέα Ἔστια*, τὸ 1936, μᾶς πληροφορεῖ γιά ἕνα ἀρκετὰ ἐνδιαφέρον περιστατικὸ:

«Ὁ δόκτωρ Ἀπόστ. Σκουφόπουλος, περαστικός ἀπὸ τὴν Ἀθήνα (εἶναι ἐγκατεστημένος στό Πόρτ Σάιτ), μίλησε μὲ θέμα: «'Η σάρκα καί ἡ ποίηση. Ὁ Καβάφης στὴν ποίηση». Ἡ διάλεξη αὐτὴ ἔχει τὴν ἱστορία της, μιὰν ἱστορία πού δείχνει πόσο ἡ σεμνοτυφία μᾶς κάνει νά φαινόμεστε τό λιγότερο ἀπολιτιστοί. Ὁ κ. Σκουφόπουλος εἶχε ζητήσῃ, γιά τὴν διάλεξή του, τὴν αἴθουσα τοῦ «Παρνασσού», πού τοῦ παραχωρήθηκε. Ἄλλ' ἔφτασε νά γράφει ἕνα σχόλιο κάποιου ἐφημερίδα, γιά νά εἰδοποιηθῇ ὁ ὁμιλητὴς πὼς ἡ αἴθουσά του δέν θά τοῦ δινότανε, ἐπειδὴ ἡ διοίκηση τοῦ «Παρνασσού» ἀνακαλοῦσε τὴν πρώτη της ἀπόφαση. Τί εἶχε μεσολαβήσῃ γιά ν' ἀνακληθῇ ἡ ἀπόφαση ἐκείνη; Ἀπλυστάτα, ἡ σεμνοτυφία. Ὁ Καβάφης εἶνε ἀνήθικος ποιητὴς, ὁ τίτλος τῆς διάλεξης – «Σάρκα καί Ποίηση» – χτυποῦσε ἄσχημα στ' αὐτιά, κι ἕνα «σοβαρὸ» σωματεῖο δέν μποροῦσε νά ἐκτεθῇ παραχωρώντας τὴν αἴθουσά του γιά μιὰ τέτοια διάλεξη».⁸⁸

87. Βαλέριος Μαρσέλος, «Βλενὸρροια...», ὁ.π., σ. 496.

88. Ἐναπόγραφο ἄρθρο στὴ στήλη *Διαλέξεις*, *Νέα Ἔστια* 19 (1936), σ. 233.

Ἀνάμεσα στὶς ἄλλες ἐντάσεις πού ἀπελευθερώνει ἡ νεωτερικὴ γνώση εἶναι καί ἡ διαμάχη γιά τίς θεσμικὲς λειτουργίες τοῦ λογοτεχνικοῦ πεδίου. Ἡ νομιμοποίηση τῆς ὀπτικῆς γωνίας πού υἰοθετεῖ τό σύστημα τῆς σεξουαλικότητας ἐμποδίζεται ἀπὸ τοὺς ἀνασχητικούς μηχανισμούς τῆς παραδοσιακῆς κριτικῆς. Ἡ ματαίωση τῆς διάλεξης στὸν «Παρνασσό» εἶναι δηλωτικὴ γιά τὴ μάχη τῆς ἐπιστημονικῆς ἐγκυρότητας, πού διεξάγεται, καθὼς ἡ ψυχὰνάλυση συναντᾷ τὴ λογοτεχνία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, θά πρέπει νά σημειώσουμε τὸν τρόπο πού ἡ κριτικὴ τῆς λογοτεχνίας ἐντάσσεται, καί αὐτὴ, στὰ ἐκλαϊκευτικὰ ἱατρικὰ προγράμματα τοῦ καιροῦ της. Τό ἀναγνωστικὸ κοινὸ τῆς λογοτεχνίας μεταμορφώνεται σέ ἕνα εἶδος ἱατρικοῦ ἀκροατηρίου, μέσα στὸ ὁποῖο κυκλοφορεῖ ἡ ἀπαγορευμένη γνώση τῶν ἡδονῶν. Τὰ κίνητρα δέν εἶναι μόνο γνωστικὰ ἢ αἰσθητικὰ. Δεδομένου ὅτι ἡ καβαφικὴ ποίηση δέν ἀποτελεσε οὐδέποτε μαζικὸ «λαϊκὸ» ἀνάγνωσμα, θά πρέπει νά ἀναζητήσουμε ἄλλου τίς πιθανὲς αἰτίες γιά τὴν ἐπιτυχία αὐτῆς τῆς διάλεξης. «Ὁ κ. Μανώλης Καλομοίρης», μᾶς πληροφορεῖ ὁ συντάκτης, «ἐφιλοξένησε τὸν κ. Σκουφόπουλο στὸ Ἐθνικὸ Ὀδεῖο, καί παρουσίασε τὸν ὁμιλητὴ στὸ πολυπληθὲς κοινὸ πού εἶχε κατακλύσει τὴν αἴθουσα, περισσότερο ἴσως ἀπὸ τό «σκάνδαλο» τῆς διαλέξεως παρὰ ἀπὸ τό θέμα της». Ἡ δίψα τῆς γνώσης συνδέεται ἄμεσα μὲ τίς ὑπόρρητες ἀπολαύσεις τῆς ἡδονικῆς ἀκρόασης. Ἡ ἡδονὴ τοῦ νά ἀκούει κανεὶς γιά τίς ἡδονὲς εἶναι βασικὸ κομμάτι τοῦ συστήματος τῆς σεξουαλικότητας. Ὁ συντάκτης κατέγραψε τὰ κεντρικὰ στοιχεῖα τῆς διάλεξης. Ὁ ὁμιλητὴς τόνισε, ἀνάμεσα σέ ἄλλα, ὅτι πρέπει, «ἐξαπλώνοντας τὴν ἐρευνά μας σ' ἐπίπεδα βιολογικά, φιλοσοφικά, αἰσθητικά καί ἄλλα, νά προσπαθήσουμε νά εἰσέλθουμε μὲ μεγαλύτερη ἀμεροληψία στὸ πνευματικὸ καί ψυχικὸ οἰκοδόμημα ἐνός ποιητῆ, σάν τὸν Καβάφη, νά τὸν παρακολουθήσουμε ἀπὸ πιὸ κοντὰ, ὅταν ἡδονιστὴς μαζὶ κι ἐρευνητὴς καί ἀσκητὴς, ξεφεύγει σέ ἄγνωστα καί ἀπάτητα μονοπάτια».⁸⁹ Τὰ μονοπάτια, ὡστόσο, πού ἐννοεῖ ὁ δρ Σκουφόπουλος δέν ἦταν οὔτε τόσο ἄγνωστα οὔτε τόσο ἀπάτητα:

«Κάτι τό ἐξαιρετικὸ, πού ἐπίμονα ἐπαναλαμβάνεται στὸν Καβάφη, εἶναι ἡ ἡδονὴ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας, εἶναι μιὰ παρέκκλιση, ἐξάρτηση ἀπ' τό φυσιολογικὸ τύπο πού ἀκολουθεῖ τὴ μέση ζωὴ. Οἱ σαρκινὲς ὀρμές μετασχηματίζονται σέ ἀνώτερες ψυχικὲς ἐπιθυμίες. [...] Τό libido – ὁ ἐρωτικὸς ὀργανισμὸς – εἶναι μιὰ ἐνδοσκοπικὴ στροφὴ πρὸς τίς περιπέτειες τῆς ψυχῆς του. Ὁ ἐρωτισμὸς του, πού κατευθύνεται πρὸς τὰ ἐξῶ, ἀρχίζει τότε νά κατευθύνεται πρὸς τὰ μέσα, πρὸς τὸ ἐγὼ του. Ὁ κ. Σ. ἔκαμε ἀνάλυση τῆς ἀναγωγῆς τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστικτοῦ στὶς ἀνώτερες πνευματικὲς σφαῖρες κ' εἶπε ὅτι ἡ γνώση τοῦ ἀνθρώπου Καβάφη εἶναι ἀπαραίτητη γιά τὴν ἐκτίμηση τοῦ ἔργου τοῦ ποιητῆ Καβάφη».⁹⁰

89. *Διαλέξεις...*, ὁ.π., σ. 233.

90. *Διαλέξεις...*, ὁ.π., σ. 233.

Ἡ γραφή τοῦ Καβάφη ἐκλαμβάνεται ὡς μιὰ «συνθετικὴ ἀποκρυστάλλωση τῶν ἐπιθυμιῶν τῆς σάρκας καὶ τῆς ψυχῆς». Πίσω ἀπὸ τὴν ποίηση φανερώνεται διαρκῶς τὸ διαστροφικὸ ὑποκείμενο τῆς ἐπιθυμίας, ὁ ἐπιθυμητικὸς «ἄνθρωπος» Καβάφη, αἰχμαλωτισμένος γιὰ πάντα μέσα στὴν παρεκκλίνουσα ναρκισσιστικὴ του λίμπιντο. Ἡ καβαφικὴ ποίηση θὰ ἐξελιχθεῖ σέ ἓνα ὄριο, πάνω στό ὁποῖο ὀρίζονται οἱ εὐρύτερες ἠθικές, κοινωνικές καὶ πολιτισμικές ἐπιταγές γιὰ τὸ φυσιολογικὸ καὶ τὸ παθολογικὸ. Ἡ ἱατρικοποίηση τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας, καθὼς καὶ οἱ συνεπαγόμενες θεραπευτικές ἰδιότητες τοῦ κριτικοῦ λόγου, θὰ δώσουν στὴν καβαφικὴ ποίηση ἀλλὰ καὶ στὸν ἴδιο τὸν Καβάφη τίς διαστάσεις ἑνὸς ὁλόκληρου «φαινομένου». Δύο χρόνια μετὰ, τὸ 1938, ὁ δημοσιογράφος Λάζαρος Πηγιάτογλου θὰ καταθέσει τὴ δική του «Θεωρητικὴ συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ καβαφικοῦ φαινομένου».⁹¹ Στὴν πολυσέλιδη μελέτη του, στὰ *Νέα Γράμματα*, ὁ Πηγιάτογλου θὰ ὑποστηρίξει, μέσα ἀπὸ μιὰ ἰδιάζουσα «ἀνθρωπολογικὴ καὶ ψυχαναλυτικὴ κριτικὴ», ὅτι τὸ καβαφικὸ φαινόμενο μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ἐπαρκῶς μέσα ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ *Πρωταρχικοῦ Νάρκισσου*.

«Ἡ σεξουαλικὴ διαστροφή πού ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερον ἐξωτερικὸ γνῶρισμα τοῦ φαινομένου Καβάφη ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα δύο διαφορετικῶν ἐξελικτικῶν μηχανισμῶν. Ἐπῆρξεν ἄμεσα ἀπὸ τὸ οἰδιποδειακὸ σύμπλεγμα καὶ ἔμμεσα, ὕστερα ἀπὸ πολὺμορφες μεταμορφώσεις, ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα κατωτερότητας. Καὶ στίς δύο ὅμως περιπτώσεις ὁ *Πρωταρχικὸς Νάρκισσος* εἶναι ἡ ἀρχικὴ διάθεση πού ξερίζωσεν ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητο στοιχεῖα πού κατέληξαν στὴ διαστροφή».⁹²

Ὁ Καβάφη τοῦ Πηγιάτογλου συγκροτεῖ ἓνα ἐξαιρετικὸ («κλινικὸ») παράδειγμα, πού ἀποδεικνύει καὶ ἐπιβεβαιώνει τὴν πλήρη ψυχατρικοποίηση τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς. Ἀξίζει νὰ ἐπιμείνουμε λίγο στὴν ἰδιότυπη συμβολὴ του. Γεννημένος στό Βατούμ τῆς Ρωσίας, σπούδασε φυσικομαθηματικά, χημεία καὶ θεολογία γιὰ νὰ καταλήξει τελικὰ στὴ δημοσιογραφία, μέσα ἀπὸ τίς στῆλες τῆς ἀντικομμουνιστικῆς προπαγάνδας στὴν ἐφημερίδα *Ἑλληνικὸν Αἶμα*.⁹³ Τὸ 1938 ἐκδίδει τὸ βιβλίο *Ἡ ἀρχαϊκὴ μορφή τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ* (Ἀθήνα). Ἐναν χρόνο μετὰ, τὸ 1939, ἐκδίδει *Τὸ πρωτεῖον τῆς οἰκογένειας* (Ἀθήνα), καὶ τὸ 1943 συγκεντρώνει διάφορες ἐργασίες του στό βιβλίο του *Μελέτες, ψυχαναλυτικὲς καὶ ἄλλες, γύρω στὸν ἄνθρωπο, τὴν κοινωνία καὶ τὴν τέχνη*

91. Λάζαρος Πηγιάτογλου, «Θεωρητικὴ συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ καβαφικοῦ ἔργου», *Νέα Γράμματα* 10-12 (1938), σ. 774-796.

92. Λάζαρος Πηγιάτογλου, «Θεωρητικὴ συμβολὴ...», ὁ.π., σ. 784.

93. Ἀντὶ τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς Λένας Ἀτζινᾶ *Ἡ μικρὰ εἰσαγωγή τῆς ψυχανάλυσης...*, ὁ.π., σ. 94-95.

(Ἄετός, Ἀθήνα). Στίς ἐργασίες του διακρίνεται ἡ ἀπόπειρα νὰ συνδυαστεῖ ἡ ψυχανάλυση μὲ αὐτὸ πού ὁ ἴδιος ὀνομάζει «κοινωνικὴ ἀνθρωπολογία». Στίς ἀναλύσεις τῶν καλλιτεχνικῶν φαινομένων, ὁ Πηγιάτογλου προκρίνει τὴ σύνδεση τῶν συμβόλων μὲ τὰ προσωπικὰ «συμπλέγματα» τοῦ δημιουργοῦ. Εἶναι φανερό πὼς οἱ φρουδικές μελέτες γύρω ἀπὸ τὴ θρησκεία, τὸν μῦθο καὶ τὴν κοινωνία στὴ βάση τῶν ἀρχέγονων συμπλεγμάτων (τοτεμισμός, αἰμομιξία) ἐπηρέασαν τὸν Πηγιάτογλου, τουλάχιστον σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ σύλληψη τῆς ἀνθρωπολογικῆς ψυχανάλυσης». Παρόλο πού ὁ ἴδιος θεωρεῖ πὼς ἡ ψυχανάλυση «πρέπει νὰ περιορίσῃ τὴν δράση της στό ψυχολογικὸ πεδίο» χωρὶς νὰ μονοπωλήσῃ τὴ γενεσιουργὸ δύναμη ὑπὲρ τοῦ «οἰδιποδεικτοῦ ἢ οἰουδήτοτε ἄλλου συμπλέγματος», στίς ἐργασίες του εἶναι ἐκδηλῆ ἡ προνομιακὴ σύνδεση τῆς οἰδιπόδειας συνθήκης (καὶ ἄρα τῆς οἰκογένειας) μὲ τὴν ψυχικὴ συγκρότηση καὶ τὸν σεξουαλικὸ προσανατολισμὸ τοῦ ὑποκειμένου. «Ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα βιογραφικὰ πού ἔχουμε», γράφει, «τὸ κυριότερο εἶναι ὅτι ὁ Καβάφη εἶναι στερνοπαίδι».

Σεικλώνοντας ἀπὸ αὐτὸ τὸν «οἰκογενειακὸ τόπο»⁹⁴ τῆς σεξουαλικότητος, τὸ σχῆμα τοῦ Πηγιάτογλου θὰ γίνῃ ἀρκετὰ πλούσιο σέ ἀλυσιδωτὲς διαγνώσεις: ὁ Καβάφη πάσχει ἀπὸ σύμπλεγμα κατωτερότητας γιατί ὡς στερνοπαίδι ἔχει ἀνεκπλήρωτες πρωτοτοκικὲς φαντασιώσεις: τὸ νευρωσικὸ ὑστερότοκο παιδί ἀναζητᾷ στὸν ἑαυτὸ του ὅλη τὴ libido χωρὶς νὰ τὴ μεταβιβάξῃ στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο: τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν ἀρχέγονο αὐτοερωτισμὸ στὸν δευτερογενῆ ναρκισσισμὸ συντελεῖται παράλληλα μὲ τὴν αὐξανόμενη ἀδιαφορία, ἄρνηση καὶ ἀντίθεση μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο: ἡ ναρκισσιστικὴ προδιάθεση δημιουργεῖ «ψυχικὴ ἀνικανότητα τοῦ ἀνδρὸς ν' ἀγαπήσῃ τὴ γυναίκα, κι ἀπ' τὴν ἄλλη, τὸν δανδισμό, τὸν φόβο τῶν γηρατειῶν»: στὴ φαντασιακὴ ταύτιση μὲ τὴ μητέρα ἐπεμβαίνει ὁ μηχανισμὸς τῆς ναρκισσιστικῆς ἐπαναστροφῆς, (πού εἶχε στὸν Καβάφη διπλὸ σημαντικότερο ἀποτέλεσμα: τὸν ἔκανε ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά μεγάλου ποιητῆ κι' ἀπ' τὴν ἄλλη τὸν συμπεριέλαβε στὴ μεγάλη χορεία τῶν νευρωσικῶν).⁹⁵ Μέσα στό γενικὸ σχῆμα τοῦ *Πρωταρχικοῦ Νάρκισσου* θὰ ἀναπτυχθοῦν, ἄλλοτε συνοπτικὰ καὶ ἄλλοτε ἐκτεταμένα, διάφορα ἄλλα ὑποκεφάλαια τοῦ καβαφικοῦ φαινομένου, τὰ ὁποῖα συστήνονται ὡς «ἐξελικτικοὶ μηχανισμοί» ἐκδήλωσης τοῦ καβαφικοῦ φαινομένου. Στὸν παραστατικὸ πίνακα πού

94. Ἡ σύνδεση τῆς οἰκογένειας μὲ τὴ σεξουαλικότητα εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς κεντρικοὺς πολιτισμικοὺς καὶ ἐπιστημολογικοὺς «τόπους» τῆς νεωτερικότητος. Ἡ οἰκογένεια εἶναι αὐτὴ πού οὐσιαστικὰ ρυθμίζει τὸν κανόνα τῆς ἀπαγόρευσης (π.χ., αἰμομιξία) καὶ ἐξελίσσεται σέ ἐστία ὑποχρεωτικῆς κατάθεσης συναίσθημάτων ἀλληλεγγύης, ἀγάπης, σεβασμοῦ, κλπ. Ἡ ἐπιπόνηση τοῦ οἰδιπόδειου ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση ἀπλῶς θὰ σφραγίσῃ τὴν οἰκογενειακὴ «πλοκή» τοῦ συστήματος τῆς σεξουαλικότητος. Ἰστόσο, γιὰ τὴν περίπτωσή του ἐξετάζουμε, ἔχει σημασία πὼς διασταυρῶνται ἡ ψυχαναλυτικὴ προτυποποίηση τῆς οἰκογένειας μὲ τὸ συντηρητικὸ ἰδεολόγημα «Πατρίς-Θρησκεία-Οἰκογένεια».

95. Λάζαρος Πηγιάτογλου, «Θεωρητικὴ συμβολὴ...», ὁ.π., σ. 786.

συνοδεύει τή μελέτη του Πηλιάτογλου διασταυρώνονται σέ διάφορους «κόμβους» ὁ ψυχικός ἐρμαφροδιτισμός, τό σύμπλεγμα του Αὐνάν καί οἱ μονήρεις ἀπολαύσεις, τό θεαματικό σύμπλεγμα τῆς ἐπιδειξιμανίας, ὁ ἐρωτισμός, τό φιλομόφλο σύμπλεγμα, ἡ παντοδυναμία τῶν ἰδεῶν, κλπ. Στή γραφική παράσταση, πού τιτλοφορεῖται ὁ *Πρωταρχικός Νάρκισσος*, ὁ νευρωσικός Καβάφης ἐξαντλεῖ σχεδόν ὅλες τίς λεπτομέρειες μιᾶς τραυματικῆς σεξουαλικότητος. Ἀπό τήν ἱεραρχική οἰκογενειακή συγγένεια μέχρι τήν ἀναζήτηση τῆς πνευματικῆς τελειότητος πού ἐπιβάλλει τό ἰδεώδες Ἐγώ, ὁ Καβάφης διασχίζει ὅλους τοὺς ρόλους τοῦ φαντασιακοῦ ἐγκλωβισμοῦ στό «στάδιο τοῦ καθρέφτη». Ἐπιπλέον, τό σχῆμα εἶναι ἀρκετά εὐέλικτο καί εὐρύχωρο. Ἡ θεωρία τοῦ Πρωταρχικοῦ Νάρκισσου ἐμπεριέχει καί τόν αὐτοερωτισμό καί τήν ὁμοφυλοφιλία ὡς διακριτά ἀλλά συμπληρωματικά στάδια στή διαμόρφωση τῆς νύρωσης. Κατά κάποιον τρόπο, ὁ Πηλιάτογλου ἀξιοποιεῖ καί τήν ἀνάγνωση τοῦ Δημαρᾶ καί τήν ἀνάγνωση τοῦ Μαλάνου.⁹⁶ Ὑπάρχει ὅμως κάτι πού διαφοροποιεῖ τή μελέτη του σέ σχέση μέ τίς προηγούμενες «ψυχαναλυτικές» μελέτες. Ὁ Πηλιάτογλου δέν διαπιστώνει ἀπλῶς στήν καβαφική ποίηση συμπτώματα σεξουαλικῆς διαστροφῆς· ἐπιμένει πῶς ἀκριβῶς αὐτή ἡ νευρωσική σεξουαλικότητα εἶναι συστατική συνθήκη γιά τήν ὑπαρξή τῆς δημιουργίας. Ὁ Καβάφης δέν εἶναι ἕνας νευρωσικός ποιητής· εἶναι ποιητής ἐπειδή εἶναι νευρωσικός. Τό ναρκισσιστικό κύκλωμα παράγει τήν ποιητική δημιουργία καί ἀνοίγει τόν δρόμο γιά τήν ἱστορική ἀναδίφηση τοῦ ποιητῆ.

Ἡ κατοχύρωση τοῦ Καβάφη ὡς ψυχοπαθολογικοῦ φαινομένου ἐξελλίσσεται, στό πέρασμα τῶν χρόνων, σέ μία κοινά ἀποδεκτή ἀφετηρία γιά τήν καβαφική κριτική. Τό ψυχαναλυτικό ἀρχεῖο τῆς διεστραμμένης σεξουαλικότητος ἀποκτᾶ διαρκῶς νέες πινελιές. Τό 1945, ὁ Δημήτρης Κ. Γαρουφαλιάς, στό μᾶλλον ἀνούσιο βιβλίο του *Συμβολή στή μελέτη τοῦ Καβάφη*,⁹⁷ ἀφιερώνει ἕνα ὀλόκληρο κεφάλαιο στόν «σεξουαλισμό» τοῦ ποιητῆ. «Γιά τόν σεξουαλισμό τοῦ Καβάφη πρέπει νά μιλήσει κανεῖς ξεχωρα καί πλατεῖα», γράφει, «γιατί ἦταν ὁ ἄξονας γύρω ἀπό τόν ὁποῖο γύρισε ὀλάκερη ἡ ὑπόστασή του, ἡ ἀνθρώπινη κ' ἡ ποιητική ὑπόστασή του».⁹⁸ Ὁ συγγραφέας θά ἐπιβεβαιώσει καί αὐτός τήν «ἐμφυτη» ἐρωτική ροπή τοῦ ποιητῆ. Αὐτή τή φορά, ὅμως, τό ἐπιχείρημα δέν στηρίζεται σέ βιβλιακές ἀναφορές καί θεωρητικές συζητήσεις, ἀλλά σέ διαδόσεις καί φῆμες:

«Στά τέλη τοῦ Νοέμβρη τοῦ 1944 ταξίδεψα ἀπό τό Βόλο στήν Ἀθήνα. Ἀνάμεσα στούς ἄλλους συνταξιδιῶτες ἦταν καί ὁ Πηλιορεῖτης κ. Ριζοδήμος. Ὁ κ. Ριζο-

96. Ὁ Μαλάνος, ὁ Δημαρᾶς καί ὁ Παπατζώνης εἶναι οἱ μόνοι καβαφικοί κριτικοί πού ἐμφανίζονται στίς ὑποσημειώσεις του.

97. Δημήτρης Κ. Γαρουφαλιάς, *Συμβολή στή μελέτη τοῦ Καβάφη*, Ἐκδόσεις Ν. Μαυριδῆ, Ἀθήνα 1945.

98. Δημήτρης Κ. Γαρουφαλιάς..., ὁ.π., σ. 8.

δήμος ἔζησε τά περισσότερα χρόνια τῆς ζωῆς του στήν Αἴγυπτο κ' εἶναι τέλεια κατατοπισμένος γιά πρόσωπα-πράγματα τῆς Αἰγύπτου καί ἐιδικότερα τῆς Ἀλεξάνδρειας. Ὁ κ. Ρ. εἶνε σέ θέση νά πει τό γενεαλογικό δέντρο μέ κάθε λεπτομέρεια τῆς ζωῆς πολλῶν προσώπων καί ἰδίως τῶν ἐξεχόντων. Κοντά λοιπόν στ' ἄλλα μοῦ εἶπε πῶς ὁ ἀδελφός τοῦ Καβάφη ὁ μεγαλύτερος ἔχει καί αὐτός τήν ἴδια ἐρωτική ροπή μέ τόν ποιητή. Μάλιστα μοῦ εἶπε λεπτομέρειες καί χαρακτηριστικά τῆς ἐρωτικῆς ροπῆς τῶν ἀδελφῶν Καβάφη πού δέν βρίσκω πῶς εἶναι σωστό νά τ' ἀναφέρω ἐδῶ. Δίνω ὅμως μεγάλη σημασία στά λόγια αὐτά τοῦ κ. Ρ., πού σημειῶνω πῶς πάνω, γιατί ἂν δέν ρεῖχνουνε τή θεωρία πού ἀναπτύσσει, σχετικά μέ τόν ποιητή καί τόν σεξουαλισμό του, ὁ Λ. Πηλιάτογλου στό κεφάλαιο «Θεωρητική συμβολή στή μελέτη τοῦ Καβαφικοῦ φαινομένου» [...], τουλάχιστο θά χρησιμεύσουνε πολύ στό μελετητή πού τυχόν θ' ἀσχοληθεῖ μέ τέτοια κατεύθυνση».⁹⁹

Τό ἀπόσπασμα δέν διεκδικεῖ βέβαια κάποια πρωτότυπια. Ἐχει περισσότερο ἐνδιαφέρον ὡς δείκτης τῶν διανοητικῶν συζητήσεων τῆς ἐποχῆς παρά ὡς αὐτόνομη συμβολή στήν καβαφική κριτική. Φαίνεται καθαρά πῶς ὁ Πρωταρχικός Νάρκισσος τοῦ Πηλιάτογλου ἔχει ἤδη προκαλέσει αἴσθηση, ἴσως καί κάποιες ἀντιδράσεις ἀπό ἐκείνους πού ἐπιμένουν στήν ἰδιαίτερότητα τῆς ὁμοφυλοφιλίας ὡς κεντρικοῦ χαρακτηριστικοῦ τῆς καβαφικῆς δημιουργίας. Ὁ Πρωταρχικός Νάρκισσος, μέσα στή γενικότητά του, φαίνεται πῶς συσκοτίζει τό σκάνδαλο τοῦ «ἐλληνικοῦ ἔρωτα». Ἀκριβῶς γι' αὐτό τόν λόγο, θά ἐπιδιωχθεῖ καί ἡ «ψυχοπαθολογία» τῶν σχέσεων τῆς οἰκογένειας. Ἐνας ὁμοφυλόφιλος ἀδελφός δέν βοηθεῖ ἀπλῶς στή διατύπωση τοῦ ἐπιχειρήματος τῆς ἐμφυτης διαστροφῆς, ἀλλά στήν οὐσία βυθίζει τό καβαφικό φαινόμενο μέσα στή γενεαλογία τοῦ ἐκφυλισμοῦ, στίς γεννητικές αἰτίες τοῦ παραστρατήματος, στή γενικευμένη «συγγενική» ἀπόρριψη τοῦ υἱοῦς προτύπου τῆς ἑτεροφυλοφιλίας μέσα ἀπό τή μὴ ἀναπαραγωγική σεξουαλικότητα. Ταυτόχρονα, οἱ «διαδόσεις», νομιμοποιημένες καί αὐτές σάν ἕνας τρόπος συλλογῆς τεκμηριωτικοῦ ὕλικου ἤδη ἀπό τό βιβλίο τοῦ Μαλάνου, γίνονται τώρα ἕνα εἶδος «παρακουστικῆς» κριτικῆς. Ἡ κριτική αὐτή, μαζί μέ τίς θεωρητικές ἐπιλογές τῶν κριτικῶν, διαμορφώνει τό κατάλληλο ψυχαναλυτικό ἔδαφος γιά νά ἐκφραστοῦν οἱ διάφορες ἀποχρώσεις, «δοσολογίες» καί νοσογραφίες τῆς σεξουαλικότητος.

Ποῖο σύμπλεγμα ὑπέρισχυσε μέσα στήν καβαφική ψυχολογία; Τό σύμπλεγμα κατωτερότητας ἢ τό σύμπλεγμα ἀποτυχίας; Ὑπῆρξε περισσότερο ἀυανιστής ἢ περισσότερο ὁμοφυλόφιλος ὁ Καβάφης; Καί, τελικά, ποῖο ἀπό ὅλα τά συμπλέγματα τόν ἐστρεψε στήν ἱστορία; Τά ἐρωτήματα πού ἀπασχολοῦν τήν ψυχαναλυτική καβαφική κριτική ὑπακούουν πλέον σέ μία λογική ἐξειδίκευση· εἶναι τά «ἄριμα» προϊόντα ἑνός μακροχρόνιου ἐπιστημονικοῦ διαλόγου γύρω

99. Δημήτρης Κ. Γαρουφαλιάς..., ὁ.π., σ. 8.

από την ψυχανάλυση, τή λογοτεχνία και τήν ιστορία. «Ο Καβάφης είναι μια πληγή που άένα αιμορροεί», γράφει, το 1946, στη συνθετική του μελέτη *Τά πρόσωπα και τά κείμενα Δ'. Κ.Π. Καβάφης*, ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος. «Ένα παιδί ψυχικά τραυματισμένο, που έπιζεί σε κάθε φέρσιμο, σε κάθε ενέργεια του ώριμου άντρα. Αν επικρατούσε μέσα του τελειωτικά τό σύμπλεγμα τής κατωτερότητας, θά ήταν δλότελα άνίκανος για τά τολήματα και τίς κατακτήσεις που πέτυχε στην πολύτιμη περιοχή τής καλλιτεχνικής δημιούργιας. Μά τό σύμπλεγμα τουτο διαφοροποιήθηκε, μετασχηματίστηκε, μετουσιώθηκε, και μέσ' από τήν κατάθλιψη, που άχτινοβολούσε δλόγυρά του, μέσα στο χώρο τής άτομικής ύπαρξης, ξεφύτρωσε ή στέρεη κατάφαση, που ξεκίνησε από τόν άνθρωπο για νά δικαιωθεί στο έργο».¹⁰⁰

Σύμφωνα μέ τά πορίσματα τής ψυχανάλυσης, επαναλαμβάνει ο Παναγιωτόπουλος, μπόρεσε «άπ' τή μία μεριά νά γίνει μεγάλος ποιητής, κι άπ' τήν άλλη μεγάλος νευρωσικός ο Καβάφης».¹⁰¹ Ο «μεγάλος νευρωσικός», ως τελική νοητική υπερ-κατηγορία τής ψυχαναλυτικής κριτικής, έντατικοποιεί και πολλαπλασιάζει όλες τίς έστίες ασθένειας που έχουν «έντοπιστεί» στον άνθρωπο και στον δημιουργό Καβάφη. Η ψυχική άρρώστια, ως συνολική συνεκτική άρχή του ποιητικού σύμπαντος, δέν εξηγεί μόνο τήν αισθητική άξια τής ποιησης: άναγνωρίζεται ή ίδια ως αισθητική άξια. Παράλληλα, ο κριτικός, ως έξεταστής και θεραπευτής μαζί, θά έπιδοθεί σε μία «ψυχαναλυτική» άνάγνωσή του παρελθόντος, στην όποια κυριαρχεί τό άρνητικό πρόσημο. Αν ή έπιθυμία για ιστορία άποτελεί προνόμιο (ίσως και χρέος) ενός έθνικου ποιητή, τότε οι επικίνδυνες έρωτικές έπιθυμίες του Καβάφη δέν μπορούν παρά νά οδηγούν σε μία εκφυλιστική και εκφυλισμένη άναπαράσταση του έθνικου παρελθόντος. Η καβαφική έμμονή στο συναίσθημα τής άποτυχίας, τής φθοράς, τής ήττας σηματοδοτεί τή σύλληψη τής ιστορίας ως δομής καταστροφής, γεγονός που δέν άφήνει κανένα περιθώριο για τόν ήθικοπολιτικό διδακτισμό της, μέσα στο πλαίσιο τής έθνικής μεταφυσικής:

«Για τουτο, ίσια ίσια τό στάσιμο του Καβάφη άντίκρυ στην ιστορία, παρά τίς προσημειωμένες άρετές του, καταθλίβει τόν άναγνώστη - δέν τόν συνεπαίρνει ποτέ πρós άνοιχτούς κάμπους όπου άσπένδιση σπέρνει τά κατορθώματά της ή άληθινά έπική, ή πλατύχωρα δραματική συνείδηση του ιστορικού πεπρωμένου, του μοναδικού ανθρώπινου πεπρωμένου. Η μόνη ιστορική νομοτέλεια που μάς επιτρέπει νά νιώσουμε ο Καβάφης στο έργο του είναι ή νομοτέλεια τής φθοράς, τής άποτυχίας, τής ματαιότητας, τής παρακμής. Στα ποιήματα που όνόμασα άρσενικά, συμβαίνει κιδόλας νά έγκωμιάζεται ή άκέρια άρετή, τό χρέος και ή

100. Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, *Τά πρόσωπα και τά κείμενα Δ'. Κ.Π. Καβάφης*, Οι Έκδόσεις των Φίλων, 1989 (= 1946), σ. 119.

101. Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, *Τά πρόσωπα...*, ό.π., σ. 120.

τιμή άντίκρυ σε κάθε κίντυνο, σε κάθε θυσία. Μά ποτέ ή νίκη ενάντια στο έμπόδιο, τήν καταδρομή, τό τρόπαιο ενάντια στην παλίντροπη και πάντα καταστροφική τύχη [...] "Έτσι άπόλυτα πιστεύει ο Καβάφης πως οι βάρβαροι είναι οι άληθινοί έξουσιαστές τής ιστορίας».¹⁰²

Συμπυκνώνοντας τίς «ψυχαναλυτικές» συζητήσεις των τελευταίων δεκαπέντε χρόνων, ο Παναγιωτόπουλος δείχνει πως ή ιστορική σκηνοθεσία του Καβάφη ύπακούει σε συνειρμικές άναφορές που παραπέμπουν στην θεωρία του εκφυλισμού: φθορά, παρακμή, άποτυχία. Η εικόνα των βαρβάρων συμπληρώνει τό σκηνικό τής «άρρνωπής» κατάκτησης πάνω στο σώμα μιας «έκθλησμένης» ιστορικής άποχής. Στην άνάλυση του ιστορισμού του Καβάφη δέν άναπαράγεται πλέον μόνο ή «γλώσσα τής διαστροφής» αλλά και ή ιδιάζουσα αισθητική μιας «ιστορικής ύγεινής». Τό άγχος για τούς κινδύνους του εκφυλισμού διακρίνει τά ποιήματα σε «άρσενικά» και «θηλυκά», και ταξινομεί τήν ιστορικότητά τους μέ βάση τή μείζονα βιολογική, όργανική μεταφορά για τά σχήματα άκμής και παρακμής. Η «άρρνωπή» άναδρομή στο έπικό ιστορικό παρελθόν, σε συνδυασμό μέ τό πρότυπο τής ψυχικής και κοινωνικής ύγείας, άποτελεί τό κύριο έδαφος για τήν αισθητική παιδαγωγία. Ο θεραπευτικός ρόλος τής κριτικής γίνεται τό αντίβαρο των εκφυλιστικών τάσεων τής καβαφικής ποιησης. Η ταξινόμηση του παρελθόντος, ή επινόηση του σχήματος τής «παρακμής» και, τέλος, ή επισήμανση τής βλαπτικής συνέπειας που μπορεί νά έχει ή σεξουαλική διαστροφή στην σύλληψη του έλληνικου παρελθόντος, άποτελούν σαφείς ένδείξεις για τό «άναμορφωτικό» περιεχόμενο του κριτικού λόγου. Πίσω από τά λόγια του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου διακρίνει κανείς τόν ήθικό πανικό για μία άμετάβατη, μη παραγωγική χρήση του ιστορικού παρελθόντος. Η στάση του Καβάφη άπέναντι στην ιστορία («καταθλίβει τόν άναγνώστη»), γι' αυτό, άλλωστε, και ο κριτικός όφείλει νά παρέμβει για νά διορθώσει αυτό του είδους τήν πεσιμιστική ιστορική αίσθηση και έμπειρία. Η λογοκριτική σκιά τής «άληθινά έπικής» ιστορίας, καθώς και ή «πλατύχωρα δραματική συνείδηση του ιστορικού πεπρωμένου» είναι τό αντίβαρο στην καβαφική άποψη για τήν «καταστροφική τύχη» τής ιστορίας και τή ματαιότητα τής ανθρώπινης παρέμβασης μέσα στο ιστορικό γίγνεσθαι. Η εκτίμηση πως ή καβαφική χρήση τής ιστορίας είναι ή ίδια φορέας ήθικών και κοινωνικών κινδύνων κάνει πιο έπιτακτική τήν άνάγκη για μία «παιδαγωγική» παρέμβαση τής κριτικής. Ο παθογόνος σεξουαλικός ιστορισμός του Καβάφη ενισχύει και προωθεί τόν κριτικό έλεγχο πάνω στο πεδίο τής γραφής και τής άνάγνωσης τής ιστορίας: ο κριτικός όφείλει νά διαφυλάξει τό έπικό έθνικό παρελθόν από τήν εκφυλιστική ιστορική φαντασία του νάρκισσου ποιητή. Γύρω στα 1946 ή καβαφική κριτική

102. Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, *Τά πρόσωπα...*, ό.π., σ. 144.

θά έχει προσθέσει δίπλα στα έρμηνευτικά της καθήκοντα και τις θεραπευτικές της φιλοδοξίες, γύρω από τή σχέση λογοτεχνίας και ιστορίας: φιλοδοξίες που δομούνται πάνω στα ρυθμιστικά, κανονιστικά πρότυπα των έμφυλων σχέσεων, τής σωματικότητας και τής σεξουαλικότητας.

5. Σεξουαλικότητα και ιστορική φαντασία

Αυνανισμός, όμοφυλοφιλία, σχιζοφρένεια, νεύρωση. 'Η ποίηση έχει γίνει ή παραδειγματική δομή ενός παθολογικού κόσμου, κι ό ποιητής έχει μετατραπεί πλήρως σε Homo Psychologicus. Τό υποκείμενο τής γραφής παράγεται ως, και ταυτίζεται μέ τό προϊόν τής ψυχανάλυσης. Μέσα σε αυτό τό πλαίσιο, τό «επαθλο» τής αισθητικής αξίας του ποιητή συνδέεται όριστικά μέ τή σεξουαλικότητά του· ή νευρωσική διάσταση τής διαστροφικής επιθυμίας θά έκτρέψει τήν ποίηση στό πεδίο τής ιστορίας, στην επιθυμία για ιστορία. 'Ο Καβάφης καταναλώνει ιστορία και κάνει ιστορία επειδή προσπαθεί νά άπωθήσει τά τραύματα του παρόντος μέσα στο παρελθόν. 'Η «ιστορική» ποίησή του είναι μιά «έπιστροφή του άπωθημένου», μιά άφυπνισμένη μνήμη των έκλυτων ήδονών. 'Η γραφή του έπινοεί ιστορικές μάσκες που του επιτρέπουν νά μιλήσει για τό άρρητο. 'Ετσι, τό ένοχο σεξ περιπλανάται στα έλληνοιστικά και τά βυζαντινά παρελθόντα για νά μάς «μιλήσει» μέσα από μιά άλληγορική όμοιοπάθεια. 'Η σπαρακτική έμπειρία τής μόνωσης και τής όμοφυλοφιλίας τρέφεται μέσα από ιστορικές άναπαραστάσεις. 'Η δίψα τής σάρκας μετουσιώνεται σε δίψα για ιστορική γνώση, για ιστορική γραφή, για μιά ποιητική ιστοριογραφία. "Αν έτσι έχουν τά πράγματα, ό κριτικός πρέπει νά άσκήσει τό κλινικό του βλέμμα, για νά παρατηρήσει, νά ταξινομήσει και νά έρμηνεύσει τόν τρόπο μέ τόν όποιο ό δημιουργός γίνεται «ψυχολογισμο είδος», τόν τρόπο που ή γραφή του βυθίζεται μέσα στην ψυχική άρρώστια, τόν τρόπο που ή ιστορική του αίσθηση παράγεται μέσα από τις σεξουαλικές διαταραχές του.

Θά ήταν λάθος νά θεωρήσουμε πως οι άπόψεις αυτές αποτελούν απλώς μιά έρμηνευτική πλάνη, μιά κριτική άστοχία, ή μιά αισθητική έκζήτηση. 'Ακόμη περισσότερο, θά ήταν λάθος νά πιστέψουμε πως ή καβαφική κριτική κατατρώχεται από μιά βικτωριανή ήθική, έναν πουριτανισμό μέ κατασταλτικό χαρακτήρα και όμοφοβικά άντανακλαστικά. "Όλα αυτά θά ήταν μιά εύκολη άπάντηση σε ένα πολύ σύνθετο πρόβλημα που, πάντως, ή άφετηρία του είναι τελείως διαφορετική. Τό θέμα δέν είναι νά «άπομυθοποιήσουμε» τούς μύθους τής καβαφικής κριτικής, αλλά νά κατανοήσουμε πως συγκροτήθηκαν ως συστήματα γνώσης, μέ τά δικά τους κριτήρια αλήθειας και έγκυρότητας. Μέσα σε αυτό τό πλαίσιο θά πρέπει νά εξετάσουμε τούς όρους και τούς τρόπους μέ τούς όποιους τό σύστημα τής σεξουαλικότητας αναδείχθηκε ως κυρίαρχη άναλυτική και έρμη-

νευτική πρακτική, ως συγκεκριμένη «έπιστημονική αλήθεια»: μιά αλήθεια που πολλαπλασίασε τούς λόγους γύρω από τις ήδονές, μέσα στον όρίζοντα μιάς έρμηνευτικής δοκιμής για τόν ιστορισμό του Καβάφη. 'Ο «σεξουαλισμός» του Καβάφη έχει, πριν και πάνω από όλα, γνωστική αξία και σημασία. «Τό σημαντικό είναι ότι τό σεξ δέν ύπάρξε μόνο ύπόθεση αίσθησης και ήδονής, νόμου ή άπαγόρευσης, αλλά επίσης αλήθειας και ψεύδους, ότι ή αλήθεια για τό σεξ έγινε ένα πράγμα ουσιαστικό, χρήσιμο ή επικίνδυνο, πολύτιμο ή έπιφοβο, κοντολογίς, ότι τό σεξ συγκροτήθηκε σαν ένας στόχος αλήθειας».¹⁰³ 'Η «αλήθεια» τής σεξουαλικότητας συγκροτήθηκε, λοιπόν, «σε καιρό και σε τόπο», και αναπτύχθηκε, ρητά ή ύπόρητα, κατ' αντιδιαστολή αλλά και παράλληλα μέ άλλες έρμηνευτικές μεθόδους, μέ άλλους έπιστημονικούς έξοπλισμούς και διανοητικά έργαλεια. Σε αυτή τήν κατεύθυνση, θά πρέπει νά δεχτούμε πως τό σύστημα τής σεξουαλικότητας δέν λειτουργήσε λανθασμένα ή λογοκριτικά αλλά, αντίθετα, διαμόρφωσε ένα ισχυρό κριτικό έπιχείρημα μέ έπιστημονικές αξιώσεις.

Στήν περίπτωση που μάς άπασχολεί, ή ειδική μορφή άρθρωσης που πήρε ή καβαφική κριτική (σεξουαλικότητα) άναζήτησε τόν ποιητικό ιστορισμό του Καβάφη μέσα στην ψυχαναλυτική συστοιχία του ανθρώπου μέ τόν δημιουργό, και τής ποίησης μέ τήν ιστορία. 'Η σχέση αυτή παρήγαγε τόν Καβάφη τής κριτικής, τόν έφερε στην έπιφάνεια, τόν καθιέρωσε ως πρόσωπο και ως ποιητικό κείμενο και, κυρίως, έφτιαξε μιά μείζονα συζευκτική σχέση ανάμεσα στην λογοτεχνία, την ιστορία και τήν ψυχανάλυση: ό Homo Historicus («βγήκε μέσα») από τόν Homo Psychologicus, ή ιστορία «άνακαλύφθηκε» μέσα στην ψυχοπαθολογία του υποκειμένου, ή ψυχική άρρώστια του ποιητή λειτουργήσε ως προϋπόθεση για τήν εμφάνιση του ιστορικού. Τό άτομικό πάθος μεταφράζεται σε πάθος για τήν ιστορία: ένα πάθος μέ αισθητικό άποτέλεσμα, που μετατρέπει τήν ποίηση σε ιστορία και τήν ιστορία σε ποίηση:

«Πάντως, ή πεποίθηση του Καβάφη, πρώτον, ότι θά γινόταν καλός ιστορικός, δεύτερον ή κλίση του στην 'Ιστορία και τρίτον ή έμμονή του ιδέα νά πρωτοτυπήσει, τόν έσπρωξαν νά εισαγάγει, κυριολεκτικά, στην ποίηση που γράφει τήν ιστορία που δέν έγραψε. [...] Εύτυχώς, ό Καβάφης προτίμησε νά δώσει τις εικόνες των αισθημάτων του πάθους του μέσα στο παρελθόν. Κι όταν τις έκρυψε πίσω από μάσκες, πάλι τό παρελθόν του τις προμήθευσε. Αυτό άκριβώς τό κράμα του άτομικού και ιστορικού παρελθόντος πρόσθεσε πολλή ποίηση, στην έν μέρει αντιποιητική αντίληψη που διέπει τό έργο του»,

γράφει ό Μαλάνος.¹⁰⁴ 'Η άτομική κλίση και τό προσωπικό πάθος εκβάλλουν, και τά δύο, στην επιθυμία για ιστορία, στην ποιητική έξιστόρηση του παρελ-

103. Μισέλ Φουκό, 'Ιστορία τής σεξουαλικότητας... ό.π., σ. 73-74.

104. Τίμος Μαλάνος, 'Ο Καβάφης... ό.π., σ. 144-145.

θόντος. Ἡ ἱστορία, γιὰ τόν Καβάφη τῆς κριτικῆς, εἶναι μιὰ ἱστορία πού κινεῖται ἀπό τὰ νήματα τῆς σχιζοφρενικῆς ἔμπνευσης καί τίς πολλαπλές νευρώσεις πού ἀφήνει πίσω τῆς μιὰ ὑπολειμματική σεξουαλικότητα. Ἡ ἐρμηνευτική δεσπόζουσα πού φτιάχεται γιὰ νά ἐνώσει τή λογοτεχνία καί τήν ἱστορία ἐγγράφεται στήν οἰδιπόδεια δομή τῆς σεξουαλικότητας, πού εἰσάγει ἡ ψυχανάλυση: μέσα ἀπό αὐτή τήν ἐξοιδιπόδισή¹⁰⁵ τῆς ἱστορίας καί τῆς λογοτεχνίας ἐρμηνεύονται ὅλες οἱ ἐκφάνσεις τοῦ ἱστορισμοῦ τοῦ ποιητῆ. Τό ναρκισσιστικό κύκλωμα (αὐνανισμός, ὁμοφυλοφιλία) ἐξηγεῖ τήν ἱστορική γραφή καί φαντασία, ἡ σχιζοφρενική ἔμπνευση παρουσιάζει τήν ἱστορία ὡς «ἐπιστροφή τοῦ ἀπωθημένου», καί ὁ ποιητής ταυτίζεται μέ τόν ἱστορικό. Τό σύστημα τῆς σεξουαλικότητας ὠθήσε τήν καβαφική κριτική νά δεῖ τήν ἱστορία, ὄχι μόνο ὡς μέσο, ἀλλά καί ὡς σκοπό τῆς καβαφικῆς ποίησης. Ὁ Καβάφης, «ἀντί νά δώσει τήν ἱστορία ὡς ποιητής πού διαβάζει ἱστορία, τήν ἔδωκε μέ τόν τρόπο ἑνός ἱστορικοῦ, πού γράφει ποιήματα».¹⁰⁶

Ἡ διαπίστωση γιὰ τόν σεξουαλικό ἱστορισμό τοῦ ποιητῆ, μιὰ ἀποψη πού, ὅπως εἶδαμε, διατυπώνεται, ὄχι μόνο ἀπό τόν Μαλάνο, ἀλλά καί ἀπό πολλούς ἄλλους μέσα στά χρόνια πού διατρέξαμε (1932-1946), ἔφερε στό προσκήνιο τήν ἱστορία ὡς μεῖζον πρόβλημα τῆς καβαφικῆς ποίησης καί τῆς καβαφικῆς κριτικῆς. Στό ἐξῆς, ὁ λόγος γιὰ τήν ποίηση θά ἦταν, παράλληλα καί ταυτόχρονα, καί λόγος γιὰ τήν ἱστορία. Τό καβαφικό παρελθόν ἔπρεπε νά ταξινομηθεῖ, νά καταστιχωθεῖ, νά ἀναζητηθοῦν οἱ πηγές του, νά περιγραφοῦν οἱ ἀντικειμενικές συστοιχίες του, νά ἐντοπιστοῦν οἱ «περιστάσεις» του, νά ἐρμηνευθοῦν τὰ αὐτοκρατορικά παρελθόντα, ὁ μεῖζων ἑλληνισμός, ὁ ἐνδοξος βυζαντινισμός, ἡ «Μεγάλη Ἑλλάδα», ἡ ἑλληνιστική «παρακμή», ὁ «κοσμοπολιτισμός» τῆς παροικίας, κλπ. Μέσα σέ αὐτό τό διπλό ἐρμηνευτικό αἶτημα, ἡ σεξουαλικότητα συναντήθηκε καί μέ ἄλλα συστήματα ἀποφάνσεων πού κλήθηκαν νά ἐξηγήσουν τή σχέση τῆς καβαφικῆς ποίησης μέ τήν ἱστορία. Τό «μυστικό τῆς σάρκας» τοῦ Καβάφη συνέχισε νά ἐμφανίζεται μέσα σέ κριτικά κείμενα καί συζητήσεις, προκαλώντας διαλόγους, ἐριδες καί ἀμέτρητες σελίδες «καβαφολογίας». Ἡ σεφερική «στροφή» στήν καβαφική κριτική, ἂν καί διευκόλυνε τή διάνοιξη δρόμων πρὸς ἄλλες ἱστορικές κατευθύνσεις, ὡστόσο δέν ἀνέκοψε τόν ντετερμινισμό τῆς σεξουαλικῆς ἐρμηνευτικῆς. Ὁ Καβάφης «αὐτός καθ' ἑαυτόν» στοιχειώνει τό κέντρο τῆς κριτικῆς γιὰ πολλές δεκαετίες· μέσα ἀπό μιὰ μόνιμη σκοποφιλική κλειδαρότρυπα, ἡ κοινότητα, καί μᾶλλον ἀδιάφορη, ζωὴ ἑνός Αἰγυπτιώτη δημοσίου ὑπαλλήλου δαιμονοποιεῖται, «αἰσθητικοποιεῖται», «ἱστορι-

105. Γιὰ τόν ὄρο ἀλλά καί τήν κριτική στήν οἰδιπόδεια δομή τῆς ψυχανάλυσης βλ. Ζιλ Ντελέξ-Φελίξ Γκοκταταρί, *Καπιταλισμός καί σχιζοφρένεια*. Ὁ Ἄντι-Οἰδίπους, Ράππας-Κέδρος, 1977, σ. 62.

106. Τίμος Μαλάνος, *Ὁ Καβάφης...*, ὅ.π., σ. 140.

κοποιεῖται), ἐκθειάζεται: ἡ προοδευτική καθιέρωση τοῦ Καβάφη στή νεοελληνική γραμματεία δέν οφείλεται μόνο στήν ποίησή του, ἀλλά καί στήν ἰδεολογική ἐπανάληψη τῆς «σεξουαλικῆς γνώσης» πού παρήγαγε αὐτή ἡ ποίηση.

«Καί διερωτῶμαι ἀκόμη, πόσες «μελέτες» καί «ἀναμνήσεις» καί «μυθιστορηματικές βιογραφίες» θά ἔλειπαν ἢ δέν θά εἶχαν κανένα λόγο ὑπαρξῆς, ἂν ὁ ποιητής μας ἦταν ἕνας ἄνθρωπος σάν ὅλους μας καί πόσο λίγο θά μᾶς ἀπασχολοῦσε τότε ἂν ἔμενε πιστός στή γυναίκα του ἢ εἶχε δύο ἢ πέντε ἐρωμένες, ἂν εἶχε στό σπίτι του ἀναμμένο κερί ἢ ἠλεκτρικό φῶς», γράφει, τό 1959, ὁ Μανόλης Ἀναγνωστάκης,¹⁰⁷ μέ ἀφορμὴ τό βιβλίο τοῦ Τσίρκα γιὰ τόν Καβάφη. Ἡ «ἐνοχλητική παραφιλολογία» γιὰ τήν ὁποία μιλάει ὁ Ἀναγνωστάκης δέν εἶναι ἀκριβῶς ἓνα παρασιτικό γραμματολογικό φαινόμενο, ἀλλά ἓνα ἀνθεκτικό πρωτόκολλο ἀνάγνωσης μέσα στήν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς. Σέ αὐτό τό πρωτόκολλο ἀνάγνωσης πρέπει νά ἐστιάσουμε προκειμένου νά κατανοήσουμε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ καβαφική χρῆση τῆς ἱστορίας ἐντάχθηκε σέ μιὰ πολλαπλὴ «οἰκονομία τῶν ἡδονῶν», μιὰ οἰκονομία ἱκανὴ νά ἀποκρυπτογραφῆσει τήν ἱστορική ἰδιαιτερότητα τῆς ποίησης, τήν ἱστορική αἴσθηση τοῦ ποιητῆ, τόν ἱστορισμό του. «Στους Λόγους πάνω στό σέξ», ἐπισημαίνει ὁ Μισέλ Φουκώ, «δέν χρειάζεται νά ρωτᾶμε, πρὶν ἀπ' ὅλα, ἀπό ποιὰν ὑπόρρητη θεωρία κατάγονται ἢ ποιές ἠθικές κληρονομίες ἐπαναφέρουν, ἢ ποιὰ ἰδεολογία –ἀρχουσα ἢ ἀρχόμενη– ἀντιπροσωπεύουν· ἀλλά πρέπει νά τοὺς ἀνακρίνουμε στά δύο ἐπίπεδα τῆς τακτικῆς τους παραγωγιμότητας (ποιές ἀμοιβαῖες ἐπιδράσεις ἐξουσίας καί γνώσης ἐξασφαλίζουν), καί τῆς στρατηγικῆς τους ἐντάξης (ποιὰ συγκυρία καί ποιὰ σχέση δύναμης κάνει ἀναγκαῖα τὴ χρῆση τους σ' ἐκεῖνο τό ἐπεισόδιο τῶν συντελούμενων ἀναμετρήσεων)».¹⁰⁸

Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη, ὁ σεξουαλικός ἱστορισμός τοῦ Καβάφη εἶναι μιὰ σημαίνουσα ἀποφαντικὴ παραγωγή, πού ὀρίζει νέους κανόνες ὑπαρξῆς, νέα πεδία ἀνάδυσης καί νέες συνθηκῆς ἀσκησης τῶν λόγων γύρω ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία τῆς λογοτεχνίας καί τῆς ἱστορίας. Ἄν ἡ ἐμβέλεια μιᾶς μεθόδου κρίνεται πάντα ἀπὸ τὴν ἀποτελεσματικότητά της, τότε ἡ ἐγγάραξη τῶν ἐκλυτῶν ἡδονῶν, τῶν «ἀνωμαλιῶν» καί τῶν διαστρεφῶν πάνω στήν καβαφικὴ ποίηση λειτούργησε ὡς ὁ κατεξοχὴν ἐποπτικός μηχανισμός τῆς κριτικῆς: ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '30, καί γιὰ τουλάχιστον δύο δεκαετίες, ἡ ἀνάγνωση, ἡ ἐρμηνεία ἀλλὰ ἀκόμη καί ἡ ἀπόλαυση τῶν ποιημάτων τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ περνᾶει μέσα ἀπὸ τὴν παραβατικὴ σεξουαλικότητά του. Αὐτό δέν σημαίνει πῶς τό σύστημα τῆς σεξουαλικότητας ἐξοβέλισε ἄλλες παλαιότερες ἢ παράλληλες ἐρμηνείες –κάτι τέτοιο θά ἦταν ἀδύνατο–, ἀλλά ὅτι τίς ὑποχρέωσε νά προσαρμοστοῦν προκειμένου νά

107. Βλ. τώρα Μανόλης Ἀναγνωστάκης, *Τὰ συμπληρωματικά. Σημειώσεις κριτικῆς*, Στιγμῆ, 1985, σ. 57.

108. Μισέλ Φουκώ, *Ἱστορία τῆς σεξουαλικότητας*, ὅ.π., σ. 126-127.

«χωρέσουν» σέ ένα νέο ήγεμονικό έρμηνευτικό σχήμα. Ή σεξουαλικότητα έστησε ένα ακόμη γνωστικό δίπολο (αλήθεια-ψεύδος), πού, δίπλα στίς άλλες δυαδικές της αντιθέσεις (φυσιολογικό-άνώμαλο, υγιές-παθολογικό, άρρενωπό-θηλυκό, ύψηλό-χαμηλό), δημιούργησε ένα πρωτόκολλο ανάγνωσης, καθοριστικό για τήν πρόσληψη του καβαφικού έργου. Μέ τόν σεξουαλικό ιστορισμό του Καβάφη, ή νεοελληνική κριτική «ένηλικιώνεται»: έγκαταλείπει τόν ρομαντικό μύθο του «τρελοϋ» καλλιτέχνη και περνάει σέ μία καινούργια «έπιστήμη του ύποκειμένου», σέ ένα νέο πεδίο κριτικής έρευνας, μέ νέες αξιολογήσεις, μέ νεωτερικές ασθένειες και διαγνώσεις. Ή σεξουαλικότητα, τό οργανωτικό κέντρο τής ψυχαναλυτικής κουλτούρας, θά έξελιχθεί σέ κεντρικό πολιτισμικό σενάριο για τή σχέση λογοτεχνίας και ιστορίας. Μέσα από αυτή τήν ανάλυση και τήν έρμηνεία τής καβαφικής ποίησης, ή κριτική έκλεπτύνει τά έργα της και ανακαλύπτει τόν λογοτέχνη και τόν ιστορικό ως «άνθρωπο τής επιθυμίας». Μέσα στην καβαφική κριτική, ο Homo Psychologicus και ο Homo Historicus ενώθηκαν άξεδιάλυτα σέ μία νέα θέληση για γνώση: τή γνώση των ήδονών.

Φωτογραφία του Καβάφη, άχρονολόγητη. Είναι ή τελευταία εμφάνιση του Καβάφη ως «νέου», και ή πρώτη χωρίς μουστάκι. Ο ίδιος ο Καβάφης τής είχε άδυναμία. Τήν έδινε, επί πολλά χρόνια, σέ όποιον έντυπο του ζητούσε φωτογραφία του.